

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

15

FILOLOŠKO - LINGVISTIČNI ODSEK

3

R. NAHTIGAL

STAROCERKVENOSLOVANSKE ŠTUDIJE



NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

STAROCERKVENO-
SLOVANSKE ŠTUDIJE

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI

15

FILOLOŠKO-LINGVISTIČNI ODSEK

3

75022

R. NAHTIGAL

STAROCERKVENOSLOVANSKE ŠTUDIJE



NATISNILA UČITELJSKA TISKARNA V LJUBLJANI

1936

397687
+55027

Fivan Fur
28. XII. 1942.

55027

RAZPRAVA
JE BILA SPREJETA NA SEJI
ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI
DNE 22. JULIJA 1936.



01. VI. 1983

IV 98800431
ID 20021248

ZALOŽILO ZNANSTVENO DRUŠTVO V LJUBLJANI
PREDSTAVNIK TISKARNE FRANCË ŠTRUKELJ

Kijevski listi stosl. prevoda lat. misala (sakramentarija).

I. КЪСЖДЪ, рѣваннѣ.

V naslovu navedena izraza kijevskih listov še do danes nista zadovoljivo, kakor se to precej splošno priznava, pojasnjena. V naslednjem naj podam svoj poizkus razlage, ki mi že več let čaka objave, pa se mi še vedno zdi boljši od dosedanjih.

1. КЪСЖДЪ.

S tem izrazom se, kakor znano, prevaja v kijevskih listih lat. *communio*. Nahaja se desetkrat v obliki lokala по късждѣ v naslovih pred molitvami po obhajilu, štirikrat, in sicer po enkrat v nominativu (III b 19), akuzativu (III a 11), genitivu (VI a 22) in instrumentalu (VII b 10–11 късждѣмъ) tudi v tekstu molitev. Razen tega je iz njega izpeljan adjektiv v enkratni zvezi късждѣнѣмъ молителъ Vb 16 v poobhajilni molitvi. Ni pa to edini cerkvenoslovanski spomenik, ki pozna ta izraz. Beremo ga tudi v najstarejšem hrvatsko-glagolskem odlomku misala, t. zv. *dunajskih listkih*, toda le v poobhajilni molitvi Ba 9 късѣда твоего ради, medtem ko stoji v naslovu pred to molitvijo kratica по бра(ш), kar odgovarja izrazu по брашньици, ki ga je pogosto najti v poznejših hrvatsko-glagolskih misalih. Na drugem mestu Aa 5 je radi okrnjenega roba ohranjeno le по, kar je po vsej verjetnosti tako isto dopolniti.¹ Ta izraz mora biti tudi že star in ne

¹ V. Jagić, *Glagolitica*, Wien 1890, str. 25. Pri posebnih odtisih iz Denkschriften dunajske akademije znanosti, filozofsko-historični razred 38 so tudi posnetki kijevskih in dunajskih listov. Po Jagićevih so posnetki še pri o. C. Mohlbergu, *Il Messale Glagolitico di Kiew* (Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, ser. III, mem. II, Romae 1928) in J. Ohijenko, *Памятки старословянської мови X—XI в.* (Варшава 1929). Novi, ali ne povsem uspeli so pri N. Grunskem, *Київські листки та фрейзингенські уривки* (У Києві 1928). Posamezne strani ali odstavki so tudi v znanih paleografskih delih kakor n. pr. pri N. Karinskem, *Образцы глаголицы* (С.-Петербургъ 1908), v Jagićevi in Vajsovi glagolski paleografiji i. dr.

še le hrvatsko-glagolski, kakor sta mislila V. Jagić l. c. in V. Oblak, Archiv für slav. Philologie XV 349 sl. V. Vondrák je že v Archivu XVI 131 opozoril, da ga v pomenu corpus domini pozna staroslovenski glagolski sinajski evhologij v poenitentiarju, t. j. Запо-вѣди стѣхъ ѿца (103a.12 аще к'то болязнь ради изблюеть бра-шенъце in 104b.25 аще к'то не съхранитъ брашен'ца).² Vendar je povsem jasno, da je z ene strani izraz въсждъ v misalu prvotnejši, a z druge, da sloni prvotni hrvatsko-glagolski misal predvsem radi tega tako izrazitega termina neposredno na moravsko-panonskem prevodu, ki ga predstavljajo kijevski listi.

Imamo pa še tretji spomenik neliturgične vsebine s tem terminom, t. zv. panonsko legendo sv. Metoda, kakor je dognal A. Šahmatov, Archiv XXVII 141, ki je popravil očitno pokvarjeno mesto Hadrianovega pisma, n. pr. v rokopisu moskovskega Uspenskega sobora XII. stol. да бѡудеть отълоученъ нъ тѣкѣмо „въсоуданъ“ цркви в не тѣкѣмо въсоуда нъ н цркви.³ Miklošič, Vita s. Methodii (Vindobonae 1870, str. 28) tega seveda še ni mogel razumeti in zato se glasi njegova poprava da не бѡудеть отълоученъ, нъ тѣкѣмо въ соудъ данъ цркви. Tako isto ima še F. Pastrnek, Dějiny slovanských apoštolů (V Praze 1902, str. 229) v rekonstruiranem tekstu да бѡудеть отълаженъ нъ тѣкѣмо въ сждъ данъ цркви. Temu odgovarjata tudi latinska prevoda, pri Miklošiču ne excommunicetur, sed tantum in iudicium datur ecclesiae in pri Pastrnku sit excommunicatus sed tantum in iudicium datus ecclesiae; pravilno bi bilo excommunicetur non solum a communione, sed etiam ex ecclesia. Brez ozira na popravo je natisnjen in razložen tekst še pri A. Teodorovu-Balanu, Кириль и Методи (София 1920, str. 91, 102). Pač pa vpoštevа popravo P. Lavrov v svoji ruski in ukrajinski izdaji

² Po izdaji L. Geitlerja (Zagreb 1882). Po izdaji poenitentiarja po V. Beneševiču, ki jo je priredil po fotografičnih posnetkih (Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin 1908, str. 591) stojita navedeni mesti 102a.12 (str. 593) in 103b.25 (str. 596).

³ O. Bodjanskij, Чтенія 1865 je to bral нъ тѣкѣмо въ соудъ данъ цркви (gl. Fontes rerum bohemicarum I 46). Podobno kakor v najstarejšem rokopisu se glasi mesto tudi v drugih rokopisih, n. pr. v Šafaříkovi izdaji legende po rokopisu XVI. stoletja moskovske duhovne akademije, pogl. VIII. но токмо въ соудъ данъ цркви (Památky dřevního písemnictví Jihoslovanův. Život sv. Methodia, 2. izd., str. 5—6).

λαμβάνειν (prim. P. de Meester, La divine liturgie de S. Jean Chrysostome, Rome-Paris 1925, str. 108). V glagolskem odlomku sinajskega služebnika se je ohranil le začetek brez odgovarjajočega mesta (prim. Razprave Znanstvenega društva II 272). Prvo imenovani izraz комѣкати — комѣкание je skrčeno lat. communicare in gotovo ne sprejeto v Panoniji, kakor je mislil Miklošič (Die christliche Terminologie der slav. Sprachen, str. 31), temveč na Balkanu naravnost iz latinščine, prim. Miklošičev etimološki slovar, literaturo pa v Bernekerjevem etimološkem slovarju str. 557. Za to govori, da se ta izraz ni vdomačil v srpski cerkvenoslovanski recenziji (Daničić, Рјечник из књижевних старина српских ga niti ne omenja; prim. tudi akad. Rječnik), pač pa prešel iz Bolgarske v staroruske tekste, n. pr. Izbornika 1073 in 1076 (gl. I. Sreznevskij, Материалы для словаря древне-русского языка I 1266 sl.), a iz cerkv.-slov. izvedenke комѣка je še danes bolg. кѡмка (L. Mičátek, Дифференциальный болг.-русс. словарь str. 237: кѡмка Св. Причѣстіе). Drugi izrazi, ki jih še rabijo Slovani za communio — communicare in ki jih navaja Miklošič, Die christl. Terminologie l. c., tu ne prihajajo v poštev.

Razlago izraza въсѣдѣ, ki se z bolj ali manj odkrito pritrditvijo drži do danes, je podal prvi seveda že Jagić, Archiv XX 11. Jagić misli tu, da oblika besede ni taka, da bi se jo moglo smatrati za češko-slovaški prirastek. „Abstrahirana“ iz adv. въсѣдоу — въсѣдоу je prešla kot terminus technicus iz panonsko-slovenskega originala v češko-slovaški prepis ter bila tam puščena v trdi obliki въсѣдѣ, medtem ko bi za čehoslovaščino pričakovali vsaj въсѣдѣ. Nato že sam popravlja napako v izdaji III b 19 въсѣдѣ nam. -ѣ-, kakor je razvideti iz faksimila. Jagićevo etimologijo je nekoliko izpremenjeno sprejel A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocab. du vieux slave II 323: „visādŭ ‚communis‘, dans les feuilles de Kiev; de vīsi“, a navaja jo med „formations caractérisées par -d-“. Istega leta (1905) pa je Šahmatov l. c. izrazil domnevo, da bi moglo biti въсѣдѣ prevod za gr. ἐγκρίσις, torej iz въ in сѣдѣ, ter je celo hotel iz tega sklepati, da je 1) avtor žitja imel Hadrianovo pismo v grškem prevodu in 2), da je tudi glagolski misal potekel iz grškega prevoda latinskega originala. Razume se, da se je Jagić takoj v dodatku obrnil proti takim kombinacijam, saj grški izraz po svojem pomenu nima nič skupnega z lat. communio; poleg

tęga pa ponavlja svojo izpeljavo iz adv. вѣсждѹ „ubivis, ubique“, „to, kar je povsodi, je tudi vsem skupno“. Tako naj bi bil, „četiudi ne povsem pravilno, pojmoval latinski izraz oni Slovan, ki je hotel nadomestiti комѣкати, комѣканнѣ (communicare) s slovanskim izrazom“. Vondrák, Vergl. Slav. Grammatik, 2. izd., str. 602, navaja sicer всѡдѣ med primeri za sufikse z -d- kot -ꙋdo-, toda smatra tako izvajanje iz всѡ за problematično. N. v. Wijk, Zur Chronologie des altbulg. Ierumlautes (Zeitschrift für slav. Phil. VIII 64) misli tudi, da ta etimologija ni dovolj trdna, da bi bil preglas ѡ v ѣ le v tej besedi v kijevskih listih verjeten, a v Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, str. 92, omenja вѣсждѣ med primeri odstopanja od praslovanske rabe polglasnikov v kijevskih listih s pristavkom, „ako je Jagić to besedo prav zvezal z вѣс in вѣсждѹ; v вѣсждѣ mogel bi biti preglas“, ali se vidi iz nadaljnjega, da se mu ne zdi verjetno. Nasprotno združuje P. Diels, Altkirchenslav. Grammatik I 143, prip. 8 brez pridržka вѣсждѣ z adv. вѣсждѹ.

Jagičeva razlaga že iz besedotvornega in semaziološkega gledišča ne more zadovoljiti; je pa s stališča fonetike kijevskih listov celo naravnost nemogoča. Ni starocerkvenoslovanskega spomenika, v katerem bi bila raba polglasnikov v vseh pozicijah etimološko tako natančno izvedena (celo grafično pri sonantnih *r — l*) kakor v kijevskih listih. Dve ali tri nenatančnosti, ki jih nahajamo, morejo biti le pisne pomote, ki jih je v listih več, torej so le navidezne. V IVb 17 тѣкѣ циркънаѣ твердѣ proti VIa 4 црѣкѣе imamo skrajšano obliko adjektiva nam. цръкѣенѣѣ, kjer je predpostavljati ali neke vrste abreviaturo ali pa je pri tvorbi besede igrala ulogo kaka starovisokonemška varianta ozir. oblika (tudi Jagić, Entstehungsgesch. der kirch.-slav. Sprache, 2. izd., str. 513, piše v besednem seznamu циркѣ(в)нѣ); na enem ali morda na dveh mestih pa stoji VIIa 10 in 22 вѣскѣхъ proti osemnajstim slučajem z вѣс-, medtem ko je вѣсждѣ v vseh petnajstih slučajih redoma pisano z ѣ. St. Kuljbakin, Le vieux slave, str. 66, skuša po mojem mnenju upravičeno izločiti oba primera in šele v drugi vrsti dopušča domnevo morebitnega bilabialnega vpliva soglasnika *v*. Wijk v recenziji (Slavia X 167) to zadnje umevno odklanja kot popolnoma izoliren pojav. Ravno tako neverjetno bi bilo misliti z Jagićem (Archiv XX 12) na slovenski vpliv. Slučaj VIIa 22 je sploh nejasen, ker je v posnetkih zabrisan

(v vrsti prej stoji вѣсѣхъ); slučaj VII a 10 $\text{дѣхъ} \cdot \text{вѣсѣхъ}$ pa je, kakor je že Kuljbakin opozoril, verjetna pisna pomota, kar bi jaz podprl še s tem, da je ib. 7—8 druga pisna pomota gen. plur. вѣсѣхъ невеѣсѣхъ снлахъ (na kakšen srbskohrvatski vpliv ne bo pač nihče z Vondrákom, O původu kij. listů, str. 23, mislil), a ib. 2 je v loc. plur. снлахъ črka с prvotno nepravilno napisana in potem popravljena, tako, da so konture neenakomerno in debelo začrtane in je spodnji del sploh zamazan, torej vse znaki nepazljivosti na isti strani.⁵ Končno bi se mogel kot povod pomote navesti tudi vpliv besede вѣсѣдъ . Vsekako pa značaj pisave kijevskih listov ne dovoljuje vezati вѣсѣдъ z вѣсѣ , kajti o kakem preglasu v kijevskih listih ne more biti niti govora in tudi Wijk ne misli resno na to.

Besede вѣсѣдъ sploh ne moremo razložiti iz slovanskih sredstev. Zato se za izraz, ki je prvotno nedvomno pripadal le

⁵ Naj tu omenim pravdo o obliki instr. sing. fem. VI b 7—8 невеѣсѣдѣ (tako je zapisano ob prelomu vrst), o kateri se govori v zvezi z nazali v staroslovenščini. Kakor je zapisano, bere Kuljbakin, *Revue des études slaves* II 197 in *Le vieux slave*, str. 2, in smatra to za pisno pomoto za вѣсѣ kakor je Va 17—18 вѣсѣхъ . Wijk, *Geschichte* str. 143 pa bere вѣсѣ in smatra to za pisno pomoto nam. вѣсѣ ali pa za dissimilacijo iz вѣсѣ . Diels, *Grammatik* str. 99 zavrača Kuljbakinovo branje kot nepravilno, pa vidi v končnici -u- izjemoma za -q ali -o- . Od svoje strani moram reči, da je pri veliki natančnosti kijevskih listov tudi v pisavi nosnih vokalov, ki so se tedaj vendar še govorili, ko so jih pisali (prim. E. Schwarz, *Zur Geschichte der Nasalvokale im Slovenischen, Čechischen und Serbischen* v *Zeitschrift für slavische Philologie* V 124: denazalizacija je nastopila šele v drugi polovici X. stol.), zelo neverjetno, misliti na poznejšo zameno za nosni o in za kaj naj bi ta prav za prav bila, ko so Čehi in Slovenci govorili že skrženo q , Slovaki dialektično morda še -ojq- ? Pri branju onega mesta se je treba ozirati tudi na pisavo. Že Kuljbakin je opazil, da pri drugem o ni gornje desne črtice. Je pa še drug moment v tem oziru. Kijeveke liste sta priznано pisali dve roki (prva do II b 7), ki se ravno tudi v pisavi v zelo razlikujeta. V devetnajstih slučajih, ki jih je zapisala druga roka, nahajamo trikrat (II b 15, 21, VI a 11) najstarejšo obliko za ἐπιλόγ , drugi del manjši, krožka zvezana s črtico in črtica gori ali bolj na sredi na desno (J. Vajs, *Rukovět' hlaholské paleografie* str. 102); v drugih primerih manjka črtica, ki veže krožka, torej bi bil naš osemnajsti slučaj popolna paleografska izjema v krogu svojih tovarišev, ker je drugi del polno izpisani o . Prva roka je zapisala sedemnajst v in pri teh je desna črtica, kjer je, doli, drugi del pa še zvečine manjši nego prvi, včasih sta doljna dela celo zvezana. Imamo tedaj tudi tu opraviiti z neko pisno pomoto, v kateri z ozirom na pisavo druge roke ne moremo videti znaka za v , še manj pa kak refleks za q .

moravsko-panonski krščanski terminologiji, ponuja sama po sebi veza s starovisokonemškim terminom za „eucharistia“ wizzôd (prim. W. Braune, *Althochdeutsches Lesebuch*, 8. izd., str. 275, v glosarju; R. Raumer, *Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache*, str. 313).⁶ Dejstvo take izposojenke na omenjenem ozemlju in v oni dobi ne more začuditi. Prvi dve cerkvi na tem ozemlju, da o pokristjanjevanju Slovencev niti ne govorim, sta posvetila, kakor vemo iz *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* — prvo okrog l. 830 v Pribinovi Nitri, drugo l. 850 v Pribinovem panonskem gradu — solnograška nadškofa.⁷ Prvi Pribinov duhovnik v Panoniji Dominik je bil spočetka najbrž duhovnik regensburške škofije (M. Kos, *Conversio Bagoaor. et Carant.*, Razprave Znanstvenega društva XI 79—80). V Regensburgu, nemški kraljevi prestolnici, se je l. 845 dalo pri Ludviku Nemcu krstiti s svojimi ljudmi štirinajst čeških knezov (V. Novotný, *České dějiny I* 1, str. 284). Toda ne le historična, temveč tudi filološka data vežejo moravsko-panonsko pismenstvo s starovisokonemškim cerkvenim in jezikovnim območjem. V tem oziru zadošča omeniti le sinajski evhologij 72 a—73 a, kjer imamo v spovednem obredu vključen prevod starovisokonemške, t. zv. sveto-emeramske molitve (Vondrák, *Archiv XVI* 118 i. dr.). Tudi po moravsko-panonskih legendah sv. Konstantina in Metoda so bili Moravani vsaj do gotove meje že pred prihodom slovanskih apostolov kristjani (prim. F. Pastnek, Či môžu Moravanja v dobe cyrilo-metodejskej nazývaní byť „konvertiti“? v *Riša veľ'komor.* str. 227). Legenda sv. Konstantina XIV. pogl. (Miklošičeva izd., str. 25) pravi v poslanici bizantinskemu cesarju Mihaelu: „людемъ нашимъ поганьства се отерѣкъшемъ и по християньскымъ се законъ дръжещемъ, оучителямъ не имамы такого, иже ны бы въ свои языкъ истою въкроу християньскою ськазалъ, да се быше и ныи страны, того зреще, подобни намъ . то послаи ны, владыко, ипнскоу па и оучителямъ такого.“ Legenda sv. Metoda, pogl. V (Miklošičeva izd.

⁶ Vondrák, *Studie z oboru církevněslov. písemnictví* str. 54 tega izraza ni razumel. Gl. I. Grafenauer, *Časopis za slovenski jezik VIII* 115.

⁷ Cerkev v Nitri, o kateri se v X. stoletju sporoča, da je bila posvečena sv. Emeramu, regensburškemu patronu, ne more biti identična s Pribinovo (Chaloupecký, *Staré Slovensko*, str. 316; J. Cibulka, *Pribina a jeho kostol v Nitře v zborníku Riša veľ'komoravská*, str. 25; J. Borovička, *Prager Rundschau III* 311 i. dr.).

str. 12) pa ima na odgovarjajočem mestu: „сѣуть въ нѣмъ вѣшанъ оучители мнози крѣстниани, изъ Блѣхъ и изъ Гръкъ и изъ Нѣмкъ, оучающе нѣмъ разанчѣ, а мы Глаголюхъ, прѣста чаждѣ, не имамъ, нже бы нѣмъ наставиатъ на истинноу и разоумъ съказаатъ - то, добре владѣйко, постѣли такъ моужь, нже нѣмъ исправиатъ въсѣкоу правѣдоу.“ Vendar se govori še l. 852 na mogunški sinodi o „rudis et adhuc christianitas gentis Maraensium“. Toda k temu prim. še sklepe koncilov v Mogunciji in v Tours-u l. 813 o rabi narodnega jezika pri verskem pouku (Miklošič, *Die christl. Terminologie*, str. 3).

Izraz *вѣсѣдѣ* glasovno sicer ne odgovarja popolnoma stvnem. wizzôd, vendar te težave niso take, da bi se ne dale premostiti. Nočem se sklicevati na to, kako so si Slovani nepoznane izraze na različne načine prirojili, n. pr. stčes. krleš za *Kyrie eleison* (gl. Bernekerjev etimol. slovar, str. 502). Hočem ostati po možnosti v okviru medsebojnega jezikovnega odnosa med čehoslovaščino in starovisokonemščino. Stvnem. *wi* z *w* kot *u*, ki je mogel celo sledeči *i* labializirati (I. Schatz, *Althochdeutsche Grammatik*, str. 184), in z *i*, ki ni imel nobenega palatalizujočega značaja na način slovanskega vokala, je moralo biti mnogo bliže slovanskemu velarnemu *v* nego palatalnemu *vʲ*. Tako se je tudi v gornji srbščini podobno razvilo *wu-* iz *vy-* za srednjem. *wī-* (prim. S. Pirchegger, *Zeitschrift für slav. Philologie* III 154—5).⁸ Znak *z* odgovarja slovanskemu *s*, kakor nas uči grafika brižinskih spomenikov, kjer je za *s* v prvi vrsti *z*, za *š* pa *s*, iz česar sklepajo, da je starobavarsko *z* imelo artikulacijo nemega *s* (I. Schatz, *Altbairische Grammatik*, str. 82; prim. tudi W. Braune, *Althochdeutsche Grammatik*, 3.—4. izd., str. 74).⁹

Težava v razlagi je le nosni *q* v slovanski obliki. Stvnem. *ô* je bil tedaj v razvoju k diftongu in sicer v pravcu *uo* (Schatz, *Althochdeutsche Grammatik* 25, id. *Altbairische Grammatik* 16);

⁸ Mogoče, da je staroslov. *Дѣмѣдѣ* tudi bolje tako razložljivo, nego po M. Vasmerju, *Zeitschr. f. slav. Phil.* V 134 iz turkotatarščine. Prim. rus. *вымпелъ* iz holand. *wimpel* i. pod. Izraz *мѣмѣ* (tako v kijevskih listih osemkrat) iz missa se smatra za starejšo izposojenko iz romanščine. Pa tudi v slučaju sprejetja iz starovisokonemščine je *u* umljiv radi nelabializiranosti zloga in mehkega značaja besede z naglasom na koncu.

⁹ Prim. tudi v listinah pisave imen kakor Zuentipolch za *Свѣтоплъкъ* i. pod. v Fr. Kosa, *Gradivu za zgodovino Slovencev* II.

ozek izgovor v smeri k *u* je mogel imeti tudi češko-slovaški *o*, ki je dal po denazalizaciji *u*.¹⁰ Na vsak način ni stvnem. *o* nič odgovarjalo v slovanščini in mu je bil zato morda najbližji *o* s svojo dolžino. Svojevrsten starovisokonemški izgovor je mogel dati tudi povod, da se je izraz naslonil na domače besede z *-qd-*, ki pri končaju *-d* radi redkosti in sporadičnosti tvorbo z *-d-* ali korenov na *-d*.¹¹ Sploh edine morejo priti v poštev in med katerimi jih je zlasti več s *sqd-*: ne le adv. *vbsqdu* — *vbsqdě*, temveč tudi substantiva, kakor *sqdъ* „instrumentum, vas“, *sъsqdъ* „vas“, *sqdъ* „iudicium“, adj. *sqdъ* (češ. *sud*, *sudý* počet, slov. *sodo* „gerade Zahl“), verb. *po-*, *sъ-sqd-iti* „leihen“. Sicer prim. s sufiksalnimi ali korenskimi *-qd-* še *želqdъkъ* (češ. *žaludek*) poleg *želqdъ* (češ. *žalud*), *trqdъ* 1. češ. *trud* „lišaj“, slov. *trod* „kolika“ in 2. češ. *troud* „netilo“, slov. *trod* „kresilna goba“, *skqdъ* „inops“ in morda še kaj. Vriva se zlasti misel na *sqdъ* „instrumentum, vas“, ki se v slovanskih jezikih pogosto nahaja tudi s prefiksi: stslav. *сѣхадъ* (že v evangeliju), češ. *osudí*, slov. *posoda* itd. V tej zvezi je zanimiv primer tudi že v stslav. evangeliju cod. Mar. Luk. V 19 *скхадѣхъ* (sicer z variantami v drugem zlogu) „*τέγυλοι*, tegulae“, ki po Miklošiču, Etymol. Wörterbuch, str. 301, vkljub pomenu ni lat. *scandula*, temveč *scutella*, slov. *skodela*; Meillet, Études I 184 misli na kontaminacijo iz obeh, Wijk, Geschichte, str. 156, na možnost dveh latinsko-romanskih podlag *scandula* in *scandella*. Meni se zdi, da so Miklošičeva izvajanja l. c. vsega vpoštevanja vredna. Veza s *sqdъ* „vas“ je mogoča tudi po cerkvenih predstavah Kristusovega telesa kot posode duha. Prim. Epistula Barnabae VII 3 (Fr. Funk, Patres apostolici I 59): (v latinskem prevodu) . . . dominus . . . ipse pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam. Ib. XXI 8 (str. 97) se pravi tudi o človeškem telesu: *usquedum in hoc pulcro vase estis*.

Svojevrstna paralela k *wizzôd*, ki pomeni prvotno „lex“ (prim. got. *vitôþ*), potem „testamentum, sacramentum, eucharistia“ (O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, 2. izd., str. 1194; I. Grimm,

¹⁰ Iz stvnem. *alamuosan*, *-ua-*, *-u-* (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, Glossar 206), češ. *almužna* se ne da nič sklepati. Gebauer, Slovník staročeský 10 izvaja izraz iz srednjevisokonemščine, Berneker, Slav. Etymol. Wörterbuch 27 iz starovisokonemščine.

¹¹ Prim. Miklošič, Vergl. Stammbildungslehre 207; Vondrák, Vergl. Slav. Grammatik I² 600; Meillet, Études II 319.

Deutsche Mythologie I, 3. izd., str. 35), se nahaja v srbščini, kjer je po V. Karadžića Rječniku (3. izd., str. 183) закон tudi „eucharistia“ kakor sicer navadno причешће (gl. gori): хайдемо на закон, данас сам узео закон. Nemogoče ni, da se je v tem ohranil sled prevoda starovisokonemškega termina, s katerim tudi Miklošič, Die christl. Terminologie, str. 31, primerja srb. закон.

Termin *вѣсѣдѣ* ni seveda edina izposojenka iz starovisokonemščine v stari moravsko-panonski krščanski terminologiji. Preden pa rečem nekaj besed še o njih, naj omenim tudi iz drugega področja primer, ki je tukaj zanimiv zlasti radi tega, ker se nahaja v tekstu, napisanem na Moravskem za Metodovega življenja, t. j. v legendi sv. Konstantina. V XI. poglavju beremo v pomenu „zakonca“ še staro dualno *малѣжена дѣла*¹² (Berneker in Brückner v etimol. slovarjih ne navajata tega najstarejšega vira), kjer tiči v prvem delu stvnem. mahal (māl) „concio, pactio, foedus nuptiarum“ (prim. nem. Gemahl). Sorodna je tvorba češ. vánoce, slovaš. vianoce, ki je po Miklošiču, Die christl. Terminologie, str. 23, in po Gebauerju, Histor. mluvnice I 539 iz srvnem. wihennahten — winachten. V rezijanščini je naziv ostal neizpremenjen venahti; prim. še tu in na Koroškem pernahti iz bav. berchtennacht „Das Fest der Epiphanie“ (Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar i. dr.).

Druge vrste vpliva starovisokonemškega cerkvenega izrazoslovja so slučaji prevoda ali rabe gotovih slovanskih besednih tvorb po vzoru starovisokonemških izrazov. Sem spada n. pr. v češčini verjetno „chléb náš věžďajší“ v staročeškem očenašu, kjer je věžďajší od *věsě*, češ. věš-d- (J. Gebauer, Historická mluvnice I 517) in najbrž po stvnem. emizzigās (prim. v starovisokonemškem brižinskem očenašu iz IX. stoletja pri W. Brauneju, Althochdeutsches Lesebuch, str. 36, 174). V kijevskih listih Ib 17—18 se imenuje sv. Kliment zakonbnikъ, po latinskem padovskem tekstu (Mohlberg l. c. str. 311) „sacerdos“. V starocerkvenoslovanskih evangelijih pomeni ta beseda *ὁ νομιζός*, legis peritus, v novem slovenskem prevodu „učitelj postave“ (n. pr. v evangelistarju Luk. X 25, XIV 3 in XXII 35), pač pa je v staročeščini zákonník v rabi za „redovnik“, „Ordensmann, Ordensgeistlicher“ (prim. Slovník J. Jungmanna in Fr. Kotta). Že Miklošič, Die christ-

¹² Danes češko manželé iz *malžen-, poljsko małżonkowie i. dr.

liche Terminologie der slavischen Sprachen, str. 14, je opozoril za ta pomen na stvnem. êwart iz êwa „lex“ in wart „custos“, torej „legis custos“; prim. O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, str. 155 ali W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 219 êwart „Priester“. V istem pomenu se rabi beseda še v starem prevodu Dialoga papeža Grigorija Velikega, ki je napravljen po latinskem originalu ter se je ohranil v ruskem rokopisu XIII. stol. (A. Sobolevskij, Сборникъ отдѣленія русс. языка и словесн., t. 88, № 3, str. 62, 94). Med njim in kijevskimi listi je v leksiki mnogo sorodnosti (ib. str. 92). Spomenik zasluži novo podrobno študijo. Izraz nahajamo tudi v brižinskih spomenikih III 18 izco iega (boga) milozti . . . i uzeħ boſih moſenic · i uſeh b̄ zakonnic (prim. kij. Ib 17—18 канѣнта законѣника ꙗ мѣченика). Kopitar, Glagolita Clozianus, str. XXXIX in Vondrák, Frisinské památky, str. 61, 78, sta prevedla briž. zakonnic s „fidelium“. Miklošič l. c. smatra to za nepravilno in misli, da je prevajati „sacerdotum“. Prevod „fidelium“ se vzdržuje pač le radi paralelnega teksta v brižinskih spomenikih I 6, kjer stoji na odgovarjajočem mestu vuernicom, toda tak pomen besede zakonbnikъ nima nobene druge opore in bi ga bilo s prvotnima dognanima tudi težko združiti. Za prvotno starocerkvenoslovansko нррѣн, gr. ιερὴς, se pojavlja v starih spomenikih še попъ iz stvnem. phaffo „Geistlicher“ (W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 251) posebno v evhologiju in v Metodovi legendi (pogl. VI свѣти [scil. апостоликъ] же на попомъство блаженѣго Меѳодіѣ, ib. свѣти отъ оученикъ словѣньскъ три попы, pogl. XV отъ оученикъ своихъ посажъ [scil. Metod] дѣѣѣа попы скорописца зѣѣа). Še drug nov izraz чнститель, ki se bere n. pr. že v supraselskem kodeksu (prim. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2. izd., str. 309), je vzniknil pozneje na vzhodnem Bolgarskem carja Simeona. Tudi beseda zakon v pomenu „sv. pismo“, „testamentum“ ima po mojem mnenju svoj vir v starovisokonemščini. Slov. zakon je po izjavi F. Ramovša v razpravi M. Slaviča „Zaveza“ in „Mojzes“ (Bogoslovni vestnik 1936, XVI 183—4) najbrž iz češčine. V češčini je v rabi od najstarejših časov (cf. ib. 184 in pri J. Jungmannu). Zato ne morem pritrditi izjavi F. Trávníčka ravnotam (str. 184), da bi bila češčina samostojno prišla do take rabe, ako je že v starovisokonemščini popolnoma enako êwa (poleg drugega) v pomenu „lex“ in „testamentum“ (O. Schade,

Altdeutsches Wörterbuch, str. 125 in W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 219), pa bi bil na ta način neki paralelizem med izrazoma zákon in zákonik v češčini v njunem odnosu do stvnem. êwa in êwart.

Zanimiva je v našem oziru še beseda kijevskih listov Va 9 *нѣприкѣниѣ* adj. poss. „diaboli“. Nahaja se sicer že v staroslovenskih evangelijih za *ὁ πονηρός* „hudi duh“, medtem ko ostaja *διάβολος* — *дѣволѣ* neprevedeno; v apostolu se potem raba besede *нѣприкѣниѣ* razširi tudi v zadnjem pomenu (Jagić, Entstehungsgeschichte, str. 306). S tega vidika se mi ne zdi brezpomembno z ene strani Mat. IV 1 v Assemanijevem evangeli-starju *отъ дѣвола* proti zografskemu tetraevangeliju *отъ нѣприкѣниѣ* (v marijinskem manjka) za gr. *ἐπὶ τοῦ διαβόλου*, z druge Mat. VI 13 v očenašu Asseman. evang. *отъ лѣкакалдѣ* proti zogr., mar. *отъ нѣприкѣниѣ* za gr. *ἀπὸ τοῦ πονηροῦ*. Ni treba (vkljub Entstehungsgeschichte, str. 369), da bi Assemani imel poznejše, saj je *лѣкакѣ* poleg *зѣлѣ* že tudi v najstarejših tekstih (ib. str. 347). Znano je že od Kopitarjevih časov (prim. V. Vondrák, Altkirchen-slawische Grammatik, 2. izd., str. 9, prip. 1), da je izraz neprijazn prevod iz germanskega — ali got. unhuþō ali stvnem. unholda „diabolus“ (W. Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 268, ali O. Schade, Altdeutsches Wörterbuch, str. 1036). Težko si je misliti, da bi bili Slovani že v tako rani dobi po vzorcu Gotov ustvarili tak prevodni izraz, ki bi se bil potem splošno razširil in na Balkanu prešel v prvotni tekst evangelistarja. Tudi A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde (Göteborg 1927) ne omenja izraza. Mnogo verjetneje je, da pripada prvotno le moravsko-panonskemu, pod starovisokonemškim vplivom nastalemu cerkvenemu izrazoslovju. Nahaja se v adjektivni obliki tudi v brižinskih spomenikih: II 8 zavuzitju nepriiazninu uvignan „invidia diaboli expulsus“ ter II 33 nepriiaznina uznenauideffe „diabolica oderunt“ (Vondrák, str. 58, 72).¹³

¹³ Med kijevskimi listi in brižinskimi spomeniki je vobče več sorodnih jezikovnih, zlasti leksikalnih črt; prim. obliko kij. III a 7 *подѣкъ* in briž. I 20 *vuez* ter besede *балѣство* IV b 21 — bali II 90, *balouvanige* II 92, *црѣкъѣ* VI a 4 — *circuvah* II 35, *нѣприкѣниѣ* Va 9 — *nepriiazninu* I 8, -ina II 33, *законѣника* Ib 17–18 — *zaconnic* III a 8, *жикотѣ* IV a 16 itd. (vsega petkrat) — *fivuot* Ib 9 itd. (vsega štirikrat).

Dejstvo nedvomnega starovisokonemškega izraza v moravsko-panonski krščanski terminologiji, kakor je $\text{K} \text{H} \text{C} \text{K} \text{A} \text{H}$, je tudi od velike principialne važnosti pri vprašanju porekla mnogih teh terminov. Saj je znano, da je posebno v novejšem času marljivo na delu romanistična šola (K. Titz, P. Skok i. dr.), ki izvaja čim več izrazov iz romanščine, med njimi tudi take, o katerih se je prej mislilo, da so germanskega (gotskega, ozir. starovisokonemškega) izvora. Pa tudi germanistična šola je zadnje čase doživela neko poživitev (A. Stender-Petersen, K. Knutsson, E. Schwarz i. dr.). Moram pa reči, da imam vtis, da se v obeh v mnogem strelja preko cilja in da se zlasti tudi filološki momenti ne jemljejo tako v poštev, kakor bi to stvarno razpravljanje zahtevalo. Ne more biti seveda tu moja naloga, spustiti se v podrobnejši pretres tega problema. Nekaj kratkih pripomb pa le moram dodati, ker stojijo v organični zvezi z mojim tukajšnjim glavnim vprašanjem. Gotovo mi ne pada na um, odrekati možnost in nujnost razlage nekih terminov iz romanščine, kar se da lepo tudi zgodovinsko podpreti.¹⁴ Jaz sam sem že l. 1919 (Južno-slovansko-italijansko sporno vprašanje, str. 10—11) pisal o izrazu križb in opozoril med drugim na staroromansko rovinjsko krüz z zvenečim z na koncu.¹⁵ Zato se mi tudi zdi, da gre A. Brückner, Archiv 42, str. 128, le predaleč, ako pravi: „Dagegen ist die gesamte christliche Terminologie, die durch den Lauf der Geschichte schliesslich auch gemeinslavisch wurde, nur von deutschen Missionaren aus Salzburg und Regensburg 750—850 geschaffen, daher der entschlossene Kampf, den die deutsche Geistlichkeit in Mähren gegen die griechischen Eindringlinge eröffnete und mit Hilfe von Svätopluk und Papst Stephan V. siegreich durchführte.“ Poučen primer za vse gori rečeno je izraz za cerkev, ki se nahaja v staroslovenskih spomenikih v dveh oblikah, v navadni kot ЦРКЪ s sonantnim r že v evangelijih, v izjemni kot ЦИРЪКЪ z dvema vokaloma ob r v glagolskem sinajskem psalterju 105b 14 ЦИРЪКОВЪ poleg nav. ЦРКЪ , v kijevskih listih VIa 4 ЦРЪКЪВЕ in IVb 17 ЦИРЪКНАК (o obliki gl. gori) ter morda v bri-

¹⁴ Prim. M. Kos, O slovenski naselitvi na Koroškem (Geografski vestnik 1932, str. 101); id. Zgodovina Slovencev I 1933; I. Grafenauer, O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenske pismenosti (Dom in svet 1934, str. 350, 357).

¹⁵ Drugo literaturo gl. v Bernekerjevem etimološkem slovarju.

žinskih spomenikih II 35 circuvah. V sinajskem psalterju so se ohranili tudi razni bohemizmi kakor 29 a 11—12 *нѣкѣства*, 34 a 19—20 *сѣкѣца(нѣкѣ)* po slovarju pri izdaji S. Severjanova i. dr.¹⁶ Vprašanje o vplivu latinskega teksta v prevodu psalterja puščam na strani. Jasno je, da kdor zna filološko gledati, bo zvezal obliko *цѣрѣкѣ* z moravsko-panonsko-slovenskim območjem, *црѣкѣ* pa s solunskim tipom staroslovenskega jezika Konstantina in Metoda. To potrjuje tudi današnje stanje v slovanskih jezikih: bolg. черква (vzh.) — църква (zah.) je iz oblike s sonantnim *r* kakor srb.-hrv. crkva in rus. церковъ; nasprotno imamo stpolj. accus. cyrkiew¹⁷ — gen. cyrekwie (K. Nitsch, *Język polski* 1934, XIX 52, podobno stčes. ciergev — cěrekve (I. Gebauer, *Slovník staročeský* I 141), kajk.-hrv. in vzh.-slov. cirkva (prim. P. Dajko, *Lehrbuch der wind. Sprache*, str. 97; drugo gradivo o tem je zbral že Vondrák, O původu kyjevských listů, str. 33)¹⁸ iz druge oblike z *-irѣ*, ozir. za češko morda *-ьrѣ*. Stčes. obliko izvaja O. Hujer, Uvod do dějin jazyka českého, 2. izd., str. 87, iz staroslovenščine, torej iz oblike s sonantom, v nasprotju z Gebauerjem, ki nastavlja *cěrkъv — cěrekve. Tudi običajno slovensko obliko z *e* cerkev razlaga F. Ramovš, *Historična gramatika*, str. 72, iz oblike s sonantom, isto tako pa tudi obliko v brižinskih spomenikih, vendar pristavlja, da je pojav prehoda *er > ir* predvsem na Kranjskem znan. Po Bernekerju, *Slav. etymol. Wtb.*, str. 132, naj bi češ. črk- dalo najprej cěrk- in potem cěrekv-. Jaz s tem z ozirom na jasna fakta starih spomenikov ne morem soglašati, tem manj, ako je n. pr. v *Conversio* najti kar trinajst imen krajev, sestavljenih s stvnem. chirichun z ozemlja vzhodno od Ptuja, med njimi okrog polovice s Pribinovega (Kos. *Conversio*, str. 89), s čimer lahko primerjamo današnje Cirkovce pri Ptuju in pod. Močna podpora za ves ta okvir je baš izraz *ѣрѣдѣ*. Kaj naj bi bili velikomoravski Čeho-Slovaki ali panonski Slovenci vsaj že v prvi polovici IX. stol. mogli občutiti neugodnost v izgovoru *cьrk-*, da so ga izpremenili v *cirѣk-*, ko je še vladal zakon odprtih

¹⁶ N. Wijk, *Zeitschrift für slavische Philologie* XIII 83 vidi ne neupravičeno tudi v ps. 16, 14 *сѣдѣкѣ* panonizem proti starejšemu ps. 75, 11 *сѣдѣкѣ*.

¹⁷ Tudi cyrki (W. Taszicki v Miletičevem zborniku, *Sofija* 1933, str. 253).

¹⁸ Prim. še D. Domjanić, *Dom in svet* 1930, str. 287 „videl sem cirkvu“.

zlogov? Ali naj bi to celo bila praslovanska dubleta? To so s stališča slovanske filologije popolnoma nemogoče stvari! V novejši literaturi o izrazu cerkev (starejša, ki ni mogla vedeti za stare dublete, ne prihaja tu v poštev) se citirajo sicer dublete, posebno radi češčine tudi še tretja varianta *cъrky, ali vse se skušajo razložiti iz le enega, zdaj tega, zdaj onega vira in iz ene prvotne oblike. Po Skoku, Zeitschr. f. slav. Phil. 1925, II 397, so se različne slovanske variante razvile iz ene praoblike preko latinskega medija.¹⁹ E. Schwarz, Archiv 1926, XL 288 sl., vidi vir za *cъrky kakor A. Brückner v poljskem etimološkem slovarju (1927) v starobavarščini; v oceni dela Stender-Petersenovega (Archiv 1929, XLII 305) zahteva to vsaj za zahodno-slovanske in slovenske oblike. A. Stender-Petersen, Slavisch-germanische Lehnwortkunde 1927, str. 428, razlaga vse tri možne variante iz gotščine, a v oceni spisa K. Knutssona, Die germanischen Lehnwörter im Slavischen vom Typus buky (1929) v Zeitschrift für slav. Phil. 1930, VII 254, zavrača Knutssonovo trditev (str. 59 sl.), da bi se bile razširile k Slovanom iz staronizemščine, ozir. cъrky tudi iz starosrednjenemščine; pri tem ostaja varianta cъrky nerazložena. V oceni J. Janka teh del (Slavia 1930—1, IX 342) se omenjene razne trditve le odklanjajo. Mojemu stališču stoji najbližje E. Schwarz v drugi svoji izjavi (Archiv XLII). Pripomnil bi le, da je *i* pod naglasom ostal in da vprašanje radi *c* ne more delati težave.

Na kratko naj še omenim izraz папѣжъ, ki ga poznajo kijevski listi, legenda sv. Metoda, Assemanijev evangelistar in še neki drugi stari teksti in ki je v te tekste zašel seveda v moravsko-panonski dobi. Poskusi razlage kontaminacije iz papa in pontifex (Meillet, Études I 185) ali papa in apex (Titz, Bratislava 1930, IV 143) i. pod. ne vzbujajo posebnega zaupanja. Meni se zdi, da so se za rimskega papeža bolj brigali nemški škofje in njih duhovniki nego preprosti Slovani na Velikomoravskem, v Panoniji in drugod po Slovenskem. Tudi tu daje вѣсѣдъ moralično zaslombo, vezati izraz папѣжъ vkljub križъ in kaležъ raje po starem s stvnem. bâbes (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, Glossar,

¹⁹ St. Mladenov, Старитѣ герман. елементи въ слав. езици, Sofija 1909, str. 136 sl. (bolg. Sbornik XXV) je izvajal црквы naravnost iz grškega.

str. 208).²⁰ Tako isto kaže *оплатъ* v vezi *надъ оплатъма* (desetkrat, popolno izpisano n. pr. II b 18 i. dr.) „super oblata“ (prim. češ. oplatek) na starobavarski izgovor (prim. Schatz, *Altbairische Grammatik*, str. 75). V tem pravcu dalje zasledovati moravsko-panonsko krščansko terminologijo (n. pr. *мѣша*, *мѣниѣ* i. dr.)²¹, tu ni več moja naloga.²²

²⁰ Proti *papex in za isti vir se izreka tudi A. Sobolevskij v oceni spisa St. Mladenova o germanskih elementih v Archiv-u XXXIII 479.

²¹ Prim. v kijevskih listih *мѣниѣ* in v sinajskem evhologiju 80 b 2 *мѣниѣ* *мѣниѣ* i. dr.

²² Na koncu naj navedem nekaj novejša in ne citirane literature a) o slovansko-krščanski terminologiji in b) o starejših germanskih, oziroma nemških tujkah v slovanskih jezikih. a) A. Meillet, *Les premiers termes religieux empruntés par le slave au grec* (*Mémoires de la société de linguistique de Paris* 1918, XX 58); P. Skok, *La terminologie chrétienne en slave* (*Revue des études slaves* 1927, VII 177); T. Lehr-Splawinski, *O zapożyczeniach łacińskich w języku prasłowiańskim* (*Sprawozdania krakowskiej akademii nauk* 1929, XXXIV, № 4 in *Eos* 1929, XXXII 705); F. Ekert, *Staročeská terminologie a fraseologie bohovědecká* (*Časopis katol. duchov.* 1883, XXIV 1); A. Frinta, *Náboženské názvosloví československé*. V Praze 1918 (ocena: O. Hujer, *Listy filol.* 1919, XLVI 53); Fr. Trávníček, *Jazyk a národ*, Praha 1930, str. 31, pogl. IV. *Křesťanství* (prim. tudi str. 77); K. Titz, *Nejstarší vrstva českých slov církevních a kulturních* (*Slavia* 1930—1, IX 19); B. Havránek, *O problémech srovnávacího studia spisovných jazyků slovanských* (predavanje na II. kongresu slovanskih filologov v Varšavi 1934. l., v katerem se dotika tudi češko-poljske krščanske terminologije; prim. „Bratislava“ 1934, VII 425); E. Klich, *Polska terminologia chrześcijańska*. Poznań 1927 (oceni: W. Taszycki, *Zeitschrift für slav. Philologie* 1929, VI 529 in O. Hujer, *Listy filol.* 1929, LVI 282). Prim. tudi F. Kluge, *Unser ältestes Christentum ein terminologisches Problem* (*W. Braunes Beiträge* 1909, XXXV 124, ponatis v F. Kluge, *Wortforschung und Wortgeschichte*, Leipzig 1912) in historična spisa J. Zeiller, *Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918 ter L. Bréhier, *Les missions chrétiennes chez les Slaves au IX^e siècle* (*Le monde slave* 1927, IV, № 10, str. 29). b) V. Kiparsky, *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*. ocena: A. Stender-Petersen, *Zeitschrift für slavische Philologie* 1936, XIII 246); Helsingfors 1934 (*Annales Academiae Scient. fennicae*, ser. B, zv. 32, št. 2); A. Beer, *O stopách vlivu německém v češtině staré* (*Věstník kr. české spol. nauk, tř. filos.-histor.-jazykozpytná*, r. 1905, № VII); ocena: A. Kraus, *Listy filol.* 1905, XXXII 475; odgovor: A. Beer, *ib.* 1906, XXXIII 61); A. Meyer, *Die deutschen Lehnwörter im Tschechischen*, Reichenberg 1927 (oceni: F. Liewer, *Slawistisches Schulblatt* 1928, II 17 in J. Kořínek, *Listy filol.* 1929, LVI 372); A. Kleczkowski, *Wyrazy niemieckie w staroczeskim i staropolskim* (*Symbolae grammaticae in honorem J. Rozwadowski* II, Cracoviae 1928, str. 331, 549); isti o istem tudi na I. kongresu slovanskih filologov v Pragi 1929. l. (prim. *Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze* 1929, II 552, Praha 1932).

2. РѢКАНИА.

Prva molitev „super oblata“ (надъ сплатмъ) v kijevskih listih se pričenja z zagonetno besedo Ib 10 РѢКАНИА, pri kateri je črka р narisana kot iniciala. Je to tretja tuja beseda v začetni maši sv. Klimenta, v prvi molitvi папѣжъ, v drugi pred njo v naslovu надъ сплатмъ, sledita pa v naslovu tretje прѣфацѣ in četrte по въждѣ. Molitev se glasi: РѢКАНИА ГИ ПРИНЕСЕНЪА СВАТІ · І ХОДАТАЦЮ БЛАЖЕНОУМОУ КЛИМЕНТОУ МЪЧНИКОУ ТВОЕМОУ · СІМЪ ПЪНІ ОУТЪ ГРѢХЪ СКЕРНОСТИ НАШЕХЪ ОЧИСТИ: ГМЪ: Na mojo prošnjo mi je o. C. Mohlberg, kateremu se je posrečilo odkriti originalu kijevskih listov blizu stoječ tekst, že l. 1927 ljubeznivo v pismu sporočil: „Die erste Munera-Oration ist die gewöhnliche des Gregorianum: Munera domine oblata sanctifica et intercedente beato Clemente martyre tuo per haec nos a peccatorum nostrorum maculis emunda.“ Prim. sedaj tudi v tisku C. Mohlberg, *Il Messale Glagolitico di Kiew* (sec. IX) ed il suo prototipo romano del sec. VI—VII (*Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia. Serie III. Memorie vol. II. Romae 1928, str. 310*). V naslovu stoji še v padovskem codexu D 47 „super oblatam“ in na koncu „per dominum“.¹

Beseda рѢКАНИА pomeni torej „munera“ ter je podana v obliki akuzativa plur. ženskega spola, torej nominativ sing. po pisavi kijevskih listov рѢКАНИК. V komentarju k izdaji teksta si jo je Jagić, *Glagolitica* str. 54—55, skušal razložiti na sledeč način: „Das auffallende und unerklärte РѢКАНИА rührt vielleicht daher, dass in einer früheren Vorlage да, zum Worte Дарѡканиа gehörig, nicht ausgeschrieben war (freigelassen wegen der nachträglich vorzunehmenden Ornamentation), der spätere Abschreiber machte dann aus dem nicht verstandenen ‚РѢКАНИА‘ ein Subst. fem. gen. und setzte es von neuem in den Acc. plur., daher — рѢКАНИА ПРИНЕСЕНЪА! . . . Die Übersetzung сѣмъ wäre nur dann genau, wenn im Vorhergehenden gesagt worden wäre ‚дарѡканіе‘, an welches der erste Übersetzer gedacht haben mag.“

Ta razlaga napravlja vtis neke prisiljenosti in ne bi zadovaljevala, tudi če bi bila beseda le *επαξ λεγόμενον*, kar pa ni.

¹ Padovski tekst je bil izdan tudi v *Liturgiegeschichtliche Quellen*, H. 11—12. Münster in Westf. 1927.

Saj si je težko predstavljati, da bi se v mašni knjigi trpela in brala brezsmiselna beseda. V hrvatsko-glagolskem misalu sicer nimamo sledu o njej (n. pr. v misalu kneza Novaka iz l. 1368 beremo na odgovarjajočem mestu дарн, kar se poleg приношеник nahaja tudi v dunajskih listkih), pač pa v posebno v poštrev prihajajočem staroruskem tekstu. Vprašanje, ali niso kijevski listi original in ne kopija, za kar se je potegoval N. Grunskij (Кіевскіе глагол. листки II 56 в Ученые Записки Имп. Юрьев. Унив. 1904, № 6), pustim na strani, ker je to stvar daljše svoje razprave. Prevod смъ за пер хаес ne mora pričati za дарованне, ker je prevod kijevskih listov sploh v mnogem, kakor je omenil Jagić na več mestih v komentarju, okoren. Tudi F. Ušeničnik (Bogoslovni vestnik X 249 sl.) pripominja in na primerih dokazuje, „da je latinski liturgični jezik prevajalcu tu in tam delal težavo“. V našem slučaju se nanaša смъ pač na ves začetni stavek.

V. Vondrák je že v spisu „Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende und der Legende vom heil. Prokop“ (Sitzungsberichte dunajske akademije znanosti, filološko-historični razred CXXVII, 1892, str. 28) opazil, da se nahaja v staroruskem kanonu na čast sv. Václava v novgorodskem (sofijskem) mineju za 28. september na l. 124 v drugi pesmi (t. zv. kondaku)² podobno kakor v kijevskih listih izraz рованни, ki je v poznejšem rokopisu moskovske sinodalne biblioteke števil. 159 izpremenjen v дарованни.³ Pesem se glasi (po Sborníku): кѡн . гла . а . по . ликъ англъскын. Гъ ликъ англъскы престоѡ, блжене, наслажанши сѡ бжственыи и неизреченыи . доброты и ѡтждоѡ блгодѣтныи дары почърпъ

² V znanih staroruskih minejih iz let 1095—6, ki jih je izdal V. Jagić, Menaea septembris, octobris, novembris (Petropoli 1886), je pesem izpuščena. Jagić jo je dodal po sofijskem rokopisu. To je ponatisnil V. Vondrák v cerkvenoslovanskih hrestomatijah, nemški 1910, str. 170, in češki 1925, str. 210. Na novo je izdano v Sborníku staroslovan. literarních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile. V Praze 1929, str. 139. Cel sofijski tekst je prvič izdal J. Sreznjevskij v Izvěstia Имп. Акад. Наукъ по отдѣлу русс. языка и словесн. X, 1861—3, str. 521 sl., kjer črke -оѡ- v рованни označuje s posebnim tiskom. V slovarju (Матеріалы для словаря древнерусскаго языка III 126) pristavlja k besedi vprašaj.

³ Izdal prvič K. Nevostrujev v Radu Jugoslav. akademije 1872, XXI 166, potem J. Kolář v Fontes rerum bohemicarum 1873, I 136.

чюдесѣ въсемѣ притѣкающимѣ върою подѣ твою стѣню нстачати целѣбамѣ роуанинѣ.⁴ V praških vzhodno-liturgičnih odlomkih, ki jih je nedvomno pripisovati sazavski dobi češko-cerkvenoslovanskega pismenstva, beremo v delu božje službe na Veliki petek IIa 23 ѣза дара цѣленіе (s češkim preglasom za -и) тѣлиши?, grški *μὴ τοῦ χάρισματος τῶν ἱαμάτων ἐστέρησε*?⁵, v cirilskih tekstih ѣда даровании ицѣленіи лишии тя? (J. Sreznevskij, Древніе глагол. памятники, str. 48). V kanonu samem, v prvi pesmi, stoji v minejih XI. stol. въноу бо въсѣмѣ върычимѣ бѣло даиши ицѣленіи (v sofijskem rokopisu ицѣленіи).⁶ Podobne fraze kakor v kanonu prim. še v Mihanovičevem prologu нстачати ицѣленіи in v staroruskem letopisu ицѣлѣбныѣ дары (Miklošič, Lexicon palaeosloven. str. 268 prol.-mih. sub нстачати in str. 276 chron. 1. 59. 31 sub ицѣлѣбныѣ). Jasno je, da je tudi роуанинѣ v ruskem tekstu pomenilo podobno kakor v kijevskih listih „даръ, munus“.

Kanon je bil sestavljen na podlagi starocerkvenoslovanske legende o sv. Václavu, ki je bila prvotno napisana na Češkem ter se je ohranila v hrvatsko-glagolskih brevijarjih in v Rusiji (Sborník, str. 35, 56, 137, Byzantinoslavica II 457). Verjetno je, da je bil vključen v minej v Rusiji, je li pa bil tam šele tudi napisan, ni tako gotovo. Že Nevostrujev l. c. je bil mnenja, da je bil napisan na Češkem, kar se zdi Vondráku nepojmljivo (unbegreiflicher Weise). Toda tudi G. Iljinskij je prišel na podlagi morfoloških arhaizmov in leksikalnih posebnosti v oceni Sborníka (Slavia XI 359) k istemu zaključku, da je bil kanon sestavljen na Češkem ne pozneje od konca X. ali začetka XI. stoletja. Za to priča tudi fakt, da se v kanonu govori o severu, jugu in zahodu, ne

⁴ V Sborníku je dodan tudi češki prevod: Kondak, tón I, Podoben ангѣльскѣмъ. S kûry andělskými přebýváje, ó blahoslavený, kocháš se z nevýslovné boží dobroty, a načerpav odtud milostné dary zázraků, vyléváš na všechny, kdo se s vírou utíkají k tvé svatosti, milost uzdravování.“ Adnominalni dativ цѣлкамѣ stoji za genitiv.

⁵ P. Šafařík, Glagolitische Fragmente, str. 44.

⁶ Češki: Nebot' dáváš ustavičně všem věřícím hojná uzdravování Sborník str. 141.

pa še o vzhodu, ki bi jih bil sv. Václav prosvetil s svojimi čudeži.⁷ Neumljiva pa je pripomba Iljinskega na navedenem mestu: „При таких обстоятельствах, может быть, не случайно описка цѣлѣкамъ рованнѣ в Каноне так напоминает описку в Кіевскихъ листкахъ надѣ оплатѣ рованнѣ: в обеихъ цитатахъ слогу ро- предшествуетъ -мѣ, -мѣ.“ Vidi se, da Iljinskij izraza рованнѣ — рованнѣ le smatra za pisni pomoti; kaj naj bi pa pri tem zakrivila končaja -мѣ, -мѣ, katerih zadnji je v kijeviskih listih celo v vrsti prej v naslovu, ni jasno. Edino pravilnega zaključka iz eksistence obeh izrazov za čudo tudi Vondrák svoj čas ni napravil; kajti v spisu „О původu kyjevských listů“ (1904, str. 13) je bil še vedno mnenja, da je beseda kijeviskih listov posledica pokvarjenega mesta in da je moralo biti prvotno дарованнѣ. Najbolje je, navesti njegove lastne besede: „... slovo — рованнѣ — nám se i těmito dvěma znaménky prozrazuje jakožto zkomolenina, vzniklá špatným čtením předlohy. Čárka na slabice *ni* prozrazuje nám ještě výraz, který zde asi byl původně, totiž дарованнѣ neb pl. дарованнѣк. Větší je ovšem pravděpodobnost, že zde bylo původně дарованнѣ, poněvadž hlaholského písmene ѡ první část je též e, čímž nedorozumění mohlo snáze povstati. Háček на ѡ vyskytuje se v genitivu jako мѣченицѣа II 14, пицѣа IV b 4, ѣцѣа VII 4, tak že v našem slově zkomolenina je dosti patrná.“ K temu še pod črto pripominja: „Že bylo původně v našem textu дарованнѣ, tedy tvar v jednotném čísle, temu by též nasvědčovalo v dalším pokračování: снѣмъ нѣн . . . очисти. Jest ovšem nápadní, že se рованнѣ vyskutuje ještě v jiné památce (viz Vondrák, Zur Würdig., str. 28): нѣстачаннѣ цѣлѣкамъ рованнѣ a mimo to máme v ní (jest

⁷ Sborník 143: Пачѣ сѣнца, бѣжнѣ, просѣкти сѣкѣра и сѣта и запада прѣсѣтъ-лаан зарѣмн чюдѣсь тѣ. Prim. tudi ib. str. 140: западоу и сѣкѣрннѣмъ странамъ сѣкѣтамъ зарѣ нѣпоуѣти чюдѣсь. Bližjega pojasnila bi rabila le še oblika Прага nam. Прага v kanonu in hrvatsko-slagolski legendi, ki pa tu dalje ne prihaja v poštev. Iz leksikalnih izrazov je zanimiv zlasti кѣнажнѣ, ki se pojavlja že v Konstantinovi legendi, pogl. IV v pomenu, razvidnem iz konteksta: отъ цара же нѣмнѣ вѣсно чѣсть и кнѣжнѣ прѣнѣмъ вѣмѣнѣ чан, въ скорѣ ко и стратнѣ бѣудѣннѣ. V Metodovi legendi, pogl. III, stoji v rokopisu XII. stol. tudi сѣтворѣ же (namreč Metod) къ томѣ кнѣжнѣ лѣта мѣнога (Miklošičeva izdaja str. 10); v drugih tekstih je кѣнажнѣннѣ. Bere se tudi v Gumpoldovi legendi sv. Václava (poznejši ruski tako zvani Nikoljskega): на столѣ кѣнажнѣ сѣдѣа.

to kanon na sv. Václava) i srbskočrv. прагъ, tak že bi i zde mohla býti jakási souvislost.“ Kako naj se zadnja nedoločna izjava razume, ni razvidno. Pač pa se more reči, da se iz znakov, na katere se Vondrák predvsem sklicuje, ne da seveda nič sklepati. (O сѣмъ sem že gori govoril.) Pustim na strani dejstvo da zadošča že samo nahajanje podobnega izraza v staroruskem tekstu, ki ima zvezo s staročeško-cerkvenoslovanskim pismenstvom, da je treba domnevo o pokvarjenosti mest kar v obeh, v nikakršni neposredni medsebojni zvezi se nahajajočih tekstih, odkloniti kot nemogočo. Vprašanje o znakih v kijevskih listih je gotovo problem zase, ki ga tu ne morem obdelati, ki mu pa hočem posvetiti posebno študijo. Vendar lahko na kratko rečem, da akut ne mora dokazovati končaja srednjega spola -нѣ, kakršnih primerov je seveda že radi značaja teksta umevno največ, ker stoji ne le na *i* pred *j* v tem sufiksu, temveč pred *j* sploh: Ib 7 сѣлѣжъ, IIb 10 сѣлѣжъ, IIb 17 in VIIa 16 тѣлѣжъ, IIIa 2 in VIIa 18 тѣлѣжъ, IIIa 6 вѣчѣнѣжъ, IIIa 6 тѣлѣжъ. Ravno tako ni nikjer dokazano, da bi morala strešica označevati le genitiv sing. ženskega spola. Mi sicer ne nahajamo paralele akuzativa plur. fem. na -ѣ s strešico proti genitivu sing. fem., izvzemši slučaj роуанѣнѣжъ, pač pa imamo pri trdem končaju v akuzativu plur. IIIa 2 сѣлѣжѣ in VIIa 18 сѣлѣжѣ, Vb 17 нѣжѣ proti genit. sing. IIa 15 фелѣцѣтѣжѣ in IIa 11 -ѣжѣ brez znaka ter VIIa 4—5 прѣсѣдѣжѣжѣ. Poleg tega je strešica v genitivu sing. fem. na -ѣ IVb 3 нѣвѣскѣжѣжѣ izpuščena. Pa če bi tudi bila v stavi znaka pomota, bi to ne moglo odločati o besedi sami.

Po vsem dosedaj rečenem moramo tedaj predpostaviti neki posebni izraz za „munus“, ki se nahaja v kijevskih listih v starejši obliki samostalnika ženskega spola *рѣваннѣ*, v kanonu na čast sv. Václava pa v izpremenjeni srednjega *рѣваннѣ*. Na drugih odgovarjajočih mestih v molitvah *надъ сплатъмъ* imamo v kijevskih listih IIb 23, VIa 2 in VIIa 20 *даръ*, Vb 2 *дарънѣ*, ali pa IIIb 1, IVa 8—9 in VIb 12 *принесъ* (prim. lat. oblata k offerre); *дарованнѣ* se ne nahaja.⁸

⁸ Izraz II a 18 *сложивъши люди тебѣ* ne šteje. Izraz prinese »oblatio« je večkrat brati v Dialogu papeža Grigorija Velikega (A. Sobolevskij l. c. 73 in 93). Prim. še v prevodu Konstantinovega historičnega spisa *Слово на принсиби*

Čudnega izraza *рѣчникъ* fem., čigar razlagi iz pomote se, kakor smo videli, upirajo zelo tehtni razlogi, tudi ne moremo razložiti iz slovanščine in zato smo posebno z ozirom na izraz *вѣсждѣ*, ki smo ga morali v 1. poglavju pojasniti s pomočjo starovisokonemščine, upravičeni, vprašati se, ali ni morebiti tudi ta izraz potekel iz istega vira. Nujnost vseh okoliščin to naravnost zahteva. Vendar imamo tu opraviti s težavo, da se direktno odgovarjajoč starovisokonemški termin dosedaj vkljub mnogemu iskanju v vsem dostopnem in ne vseskozi udobno uporabnem gradivu še ni dal zaslediti. Obrnil sem se svoj čas tudi na nekega znanega nemškega germanista, ki mi pa ni vedel nič odgovoriti. Pač pa lahko opozorim na neke okoliščnosti, ki povečajo verjetnost starovisokonemškega porekla tudi tega termina, in predložim neko hipotezo o njegovem etimološkem postanku, ki naj bi bila germanistom pobuda, priskočiti nam na pomoč. Včasih se kakšna beseda niti ni ohranila, dasi jo je treba nujno predpostavljati, kakor n. pr. v gotščini celo izraz za cerkev **kyrikō*, iz katerega, kakor smo videli v 1. pogl., recimo, A. Stender-Petersen v svojem glavnem delu razlaga vse slovanske variante, a upravičeno z drugimi gotovo obliko s sonantnim *r*. Seveda so bili poizkusi, da so hoteli radi molčanja virov skratka odrekati gotščini besedo; toda danes se posebno po razpravi E. Wesséna o najstarejši krščanski terminologiji v germanskih jezikih (Arkiv för nordisk filologi 1928, XLIV 75) smatra beseda za utrjeno (prim. Zeitschrift für slavische Philologie VII 254).⁹

Kako različni so lahko germanski izrazi za „dar“, moremo lepo videti tudi iz gotščine, kjer se v evangeliju za grško *δῶρον*, lat. *munus* (Mark. VII 11 *donum*), stsllov. *даръ* rabi Mat. V 23

мошѣ¹⁰ приславаго канѣнта“ v Makarjevskih četji-minejih pod 23. jan.: *сѣмоу приношѣнѣю вѣсждѣ*, t. j. po maši (Кирилло-Мефодіевскій сборникъ, Moskva 1865, str. 325). Končno je omembe vredno, da imajo brižinski spomeniki II 38 obeti *naffe* im nezem o zcepafgenige telez *nafich* i *duf* *nafich* z obět̃ kot osnovo na -i- v pomenu „acrificium, oblatio“, kar se strinja s češ. *obět'* „Opfer“ (V. Vondrák, *Frisinské památky*, str. 19, 73), ne pa s kij. III b 10 *обѣта твоего ради* *иже еси обѣщѣкаъ намъ* z obět̃ kot osnovo na -o- v pomenu „votum“.

⁹ Lep primer za besedo, ki se ni ohranila v domačih virih, je gotsko ime za Donavo, latinsko *Dānuvius*. Predpostavlja se **Dōnavi*, **Dūnavi* (A. Stender-Petersen, *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, str. 346), **Dōnuvis* (V. Vondrák, *Časopis českého musea* 1900, r. 74, str. 30). Zabeležil pa jo je grški pisatelj Caesarij iz Nazianza *παρὰ Γόττοις Δοῦναβιν* (Archiv für slav. Phil. I 293).

aibr (le tu), Mat. V 24 in VIII 4 giba (nem. Gabe) in Mark. VII 11 *maipms* (le tu). Za starovisokonemščino mi ni mogoče podati podobne slike, hočem pa najprej z besedotvorno-oblikovne strani pokazati popolno možnost take starovisokonemške besedne tvorbe, kakor je „rovanija“ fem. v kijevskih listih, in sicer tudi za ožji okvir cerkvenega izrazoslovja.

R. Raumer, *Die Einwirkung des Christenthums auf die alt-hochdeutsche Sprache*, str. 314, podaja v istem oddelku, kjer govori o „wizzod“, iz monsejskih glos tudi izraz *tougan* fem. „sacramentum“, katerega splošni pomen bi bil „secretum, mysterium, Geheimnis“ od *tougan* „geheim“. Prim. W. Braune, *Alt-hochdeutsches Lesebuch, Glossar*, str. 265: *tougan* f. *Geheimnis*, *tougan* adj. heimlich, geheim, geheimnisvoll; adv. heimlich, mystice. Dalje omenja Raumer str. 332 *offan* fem. v cerkvenem pomenu „revelatio“, „razodetje“. Prim. O. Schade, *Altdeutsches Wörterbuch*, str. 664, *offan* fem. *Offenbarung*. A podobnega bi se lahko še kaj navedlo. So to iz pridevnikov tvorjena abstrakta ženskega spola na -i, ki se v starovisokonemščini lahko tvorijo od vsakega adjektiva (Braune, *Althochdeutsche Grammatik* str. 189), pa tudi od participa praet. je ta tvorba v starovisokonemščini pogosta, n. pr. *irstantan* „resurrectio“, „vstajenje (iz mrtvih)“ i. pod. (Braune ib.). V pridevniškem obrazilu -an- kakor v stvnem. *tougan*, *offan*, *wēsan*, *trockan*, *brehan*, *hasan* vidi F. Kluge, *Nominale Stammbildungslehre der altgerman. Dialekte*, str. 96, prvotni participialni formant. Tvorbe na -an- so bile posebno v starovisokonemščini pogoste (J. Grimm, *Deutsche Grammatik* II 161 sl.). V slovanščini, kjer imamo sicer prvotni sufiks -yni-, takih tvorb ni. Srbske izpeljanke iz glagolov kakor *писа-нија* fem. „Die Kollektur der калуђери, weil sie die gebenden aufschreiben, um ihrer dann namentlich im Gebete zu gedenken“ (V. Karadžić, *Српски рјечник*, 3. izd., str. 518) ali *ѣжанија* fem. „fugitivi“ (Đ. Daničić, *Рјечник из књижевних старина српских* I 95) ne segajo, kakor kaže že njih oblika, v globoko starost, čeprav Daničić navaja zadnjo iz listine XV. stoletja. Tuji samostalniki ženskega spola na -i so se prevzeli v stari cerkveni slovanščini s podaljškom -ѣja, ki je v slovanščini sploh zvečine tuj formant. Prim. gr. *ἡ πνευματικὴ (ἡμείρα)* v praških odlomkih I B 4 *панѣтикоствѣ* za -иѣ s češkim preglasom (Vondrák, *O původu* str. 60 sl.); prim. tudi v kijevskih listih *прѣфаѣник* (izpisano pet-

krat, v vsem sedemkrat) za lat. praefatio i. pod. Z besedotvorno-oblikovne strani se torej ne le nič ne upira, temveč naravnost vse govori za izposojenko iz starovisokonemščine na -anbja fem., v kijevskih listih -аиіік.

Gre še za etimološko in pomensko podlago besedne tvorbe. A. Walde, *Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen* I 76 sl. pozna koren *ar-* ali *er-* v pomenu „zuteilen“: av. *fr̥r̥eta-n*. „Zuweisung (von Opfern u. dgl.), Darbringung“ (*Bartholomae, Altiran. Wörterbuch* 184 sl.); razširjene pa so tvorbe iz tega korena tudi drugod, posebno v medialnem pomenu „an sich bringen“, n. pr. gr. *ἔρρωται* „erwerbe, empfangе, bes. als Preis oder Lohn“. II 343 navaja Walde *rē(i)-* „geben; Sache“: stind. *rāti* „gibt, verleiht, gewährt“, av. *rā* „gewähren, spenden“, stind. *rāyih* „Gabe“, stind. *rātāh* in av. *rātō* „dargebracht“, stind. *rēvant-* in av. *raēvant* „reich“, lat. *rēs* „Sache“. Iz teh korenov bi seveda lahko bila mogoča tudi kaka germanska izpeljanka, toda ni znana. Pripadnost stvnem. *arnōn* „erwerben, verdienen, ernten“ smatra Walde za negotovo in veže besedo raje s stvnem. *aran*, *arn* „Ernte“.

Pač pa imamo v gotščini in starovisokonemščini adverb z *arv-* z istim pomenom „zastonj“, pri katerem bi se moglo z ozirom na adverbialni razvoj pomena iz prvotnega „dar“ (adv. „kot dar“) v drugih jezikih in v nemščini sami misliti na neko zvezo s pomenom „dati“. Je to got. *arwjō* adv. *δωρεάν* umsonst, stvnem. *ar(a)wun* vergeblich, *ar(o)wingun* = āno lōn gratis (S. Feist, *Etymol. Wörterbuch der got. Sprache*, 2. izd., str. 43), po Brauneju, *Althochdeutsches Lesebuch*, str. 208, *arwûn* adv. vergebens, *arawingûn*, *arowingûn* adv. = *arwûn*. Po obliki sta obe starovisokonemški tvorbi akuzativa sing. fem., prvo iz adjektiva kakor gotska beseda, drugo iz substantiva na -ing- (Braune, *Althochdeutsche Grammatik*, str. 222). Feist smatra, da za podlago tvorb ni zanesljive etimologije. Podanih jih je bilo več. Njemu se zdi, da je *arv-* morda izvajati iz korena *erē* „trennen, locker sein“ kakor gr. *ἔρημος* einsam, lat. *rārus* selten, stbolg. *oriti* auflösen i. dr. Walde I 143 odklanja to etimologijo in privzema (pravi pa tudi le „vielleicht“) etimologijo Th. Grienbergerja ter navaja gotsko in starovisokonemško besedo pod korenem *er-* „sich in Bewegung setzen, erregen“ i. dr., ki bi se naj bili v primeri s stsaks. *aru*, anglosaks. *earu* „hurtig, bereit, flink“, stizl.

qrr „rasch, freigebig“ (*arwa- = av. aurwa-) razvili morda iz „freigebig“ (po Grienbergerju *arweis „bereitwillig zu geben“).

V gotščini je arwō prevod za gr. δωρεάν v vseh niansah pomena: v apostolu 2. Tes. III 8 οὐδὲ δωρεάν ἔργον ἐφάγομεν παρὰ τινος „tudi nismo pri nikomer kruha jedli zastonj“ (t. j. kot dar), 2. Kor. XI 7 ὅτι δωρεάν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον ἐκηγγησάμεν ὑμῖν „ker sem vam brezplačno (t. j. kot dar) oznanjal božji evangelij“ in v evangeliju Jan. XV 25 ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν „sovražili so me brez vzroka“ (t. j. za nič).¹⁰ Iz starovisokonemščine teh primerov ne morem podati, je pa drugače pomen obeh navedenih adverbov identičen z gotskim.¹¹ Kakor rabi grščina obliko substantiva δωρεά „dar“ kot adverb v navedenem smislu, tako se v enaki funkciji poslužuje ruščina instrumentalna даром. Kako daleč se lahko naprej razvije pomen take oblike, se lahko vidi iz številnih primerov v Daljevem slovarju, 2. izd., I 426 sl. Celo v funkciji konjunkcije se nahaja, n. pr. даром что прост на вид, а хитер „četudi je na videz preprost, je zvit“. V nemščini sami imamo, kakor je obširno podano v slovarju bratov Grimmov XII 388 sl., v enaki rabi genitiv participa vergebens (prim. istotam tudi adjektiv vergeblich). O gotskih in starovisokonemških oblikah je bilo že govora. Pri drugih navedenih tvorbah je vsepovsodi izhajati od pojma „dati“ in ni izključeno, da je to isto predpostaviti tudi pri gotsko-starovisokonemškem arwō — arwūn. Ako bi bila ta domneva pravilna, da je s korenem arv- vezati pomen „dati — dar“, potem bi morda v starovisokonemščini tudi ne bila nemogoča tvorba pridevnika z -an in dalje substantiva fem. na -ī, torej *arvanī ali *aravanī fem., četudi morebiti le po analogiji. Opozoril bi lahko na razmerja irstantunga: irstantanī (Kluge 71) ali srnem. touge fem. iz -ī: touganī poleg pridevnikov tougan in tougal i. dr. pod. Zavedam pa se seveda, da je v izvajanju *ar(a)vanī iz adjektiva arv gotova težava. Toda dalje reševati in končno rešiti zadevo, ali s srečno najdbo direktnega izraza, oziroma boljšega izhodišča, ali z odstranitvijo kakršnihkoli germanističnih težav — jaz se nikakor ne vežem

¹⁰ Slovenski prevod je vzet iz Sv. pisma novega zakona I—II. Ljubljana 1925—1929.

¹¹ S pomenom frustra ima starovisokonemščina še ūtalingūn adv. od ūtal adj. leer, nichtig, eitel, inanis, vergeblich (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, str. 235).

absolutno na razlago iz arv- —, je naloga germanistov, ki naj jim je to poglavje posebno priporočeno. Znano je, kako se slavistika in germanistika ravno na tem polju medsebojno podpirata in koliko važnega pouka je n. pr. črpal tudi narobe študij starovisokonemščine iz slovenskih brižinskih spomenikov.

Prehod arv- (ali arav-?) v rov- bi bil navezan predvsem na češčino, toda v oni dobi še vedno mogoč, saj so se take glasovne dispozicije dolgo držale (prim. kral'v okoli l. 800). Slučaji kakor stslov. оѣтаѣ iz stvnem., bav. altāri ali češ. almužna iz stvnem. almuosan (o njih prim. E. Schwarz, Zur Chronologie der slav. Liquidumstellung in deutsch-slavischen Berührungsgebieten v Zeitschrift für slav. Philologie IV 363) ne nasprotujejo, ker se prvič tuji izrazi že iz psihičnih razlogov niso enako obravnavali, drugič pa razvoj skupin or — ol pred konzonanti ni povsod popolnoma paralelno potekel. Prim. slučaje kakor алѣднн v staroslovenskih spomenikih ali малѣдичнн pri Janezu eksarhu. Razlike v razvoju obeh skupin so bile tudi v lehitskih jezikih. Bolj prihaja v poštev češ. varhány za ār- iz stbav. ǫrgana¹², kar naj bi bili Čehi po E. Schwarzu (Archiv für slav. Philologie XL 290) prevzeli med leti 850—1150. Toda tu je bil v starobavarščini poseben izgovor vokala, poleg tega pa je mogoča tudi, kakor to misli Wijk, Geschichte str. 56 pri stslov. ѡрганиѣ (n. pr. v Klozovem glagoljašu) neke vrste „gelehrte Entlehnung“. Sicer pa gre tu predvsem za izhodišče, pravilnost veze роѡаниѣ iz *arvanī; drugo se mora ukloniti. Oziraje se na moravsko-slovaško Rastislavъ, da ne govorim o panonski slovenščini, pa bi preje hoteli izvajati slovansko obliko iz druge glasovne starovisokonemške arav- ali arov-¹³. Toda za ugibanja so široka polja. Na splošno je reči: zelo lahko so mogli nemški misionarji rabiti v pridigi ali pouku v pomenu „munera (oblata)“ kakšno besedo, ki bi odgovarjala izrazu роѡаниѣ v kijevskih listih, a njihovi slovanski učenci so jo mogli po svoje izpremeniti in prevzeti. Nujnost predpostavljjanja izraza роѡаниѣ kot tujega termina v zvezi z вѣсѣдѣ v

¹² Češko oř iz starovisokonemškega ors (Gebauer, Histor. mluvnice I 349) je tu brez pomena.

¹³ Začetni a je mogel tako odpasti kakor n. pr. pri rus. лошá iz tur. alaša, knjiž. лошадь (P. Melioranskij, Извѣстія русс. языка и словеси. X 4, 123).

kijevskih listih z ene strani, popolna možnost in velika verjetnost take tvorbe z -anĭ v starovisokonemškem cerkvenem izrazoslovju z druge, brez ozira na to, da direktni izraz še ni znan, pa tvorijo zame jasen in neovrgljiv znanstven postulat in zadošča mi, če sem le upravičenost takega stališča v nasprotju s prejšnjimi razlagami dokazal.

Potbĕga, podbĕga in pod. „uxor dimissa“ v starih cerkvenoslovanskih spomenikih.

V naslovu navedena izraza se nahajata v različnih variantah (potbĕga, podbĕga, podbĕga, potbĕga, podbĕga in otbĕga) v starocerkvenoslovanskih in starejših cerkvenoslovanskih spomenikih, ki imajo zvezo z moravsko-panonsko dobo starocerkvenoslovanskega pismenstva, in sicer v evangelijih, v nomokanonu najstarejšega tipa in v eni homiliji Klozovega Glagolita. Medsebojno razmerje teh variant, ki naj bi potekale iz ene prvotne skupne besede, in ta beseda sama pa se morata vkljub nekaterim poskusom smatrati za še nepojasneni in temni.

Naj podam najpoprej faktično stanje v spomenikih in pričnem z najbolj izrazito obliko potbĕga, ki jo je brati v delu homilije Glagol. Cloz. I 59 — II 23, katere grški original ni znan. Tam stoji I 129—132: *вѣѣкѣ пошѣаѣи женѣ своѣи разѣѣ словесѣ любоѣѣнаго теоритѣ ѡ прѣлюбѣ теоритѣ, ѡ вѣѣкѣ приѣѣѣѣѣ ѡ потѣѣѣѣ прѣлюбѣ дѣѣѣ.*¹ To je očitno citat iz evangelija, in sicer, kakor misli Vondrák l. c. str. 36, Mat. V 32: (po marijinskem evangeliju) *вѣѣкѣ пошѣаѣи женѣ своѣи разѣѣ словесѣ любоѣѣнаго · теоритѣ ѡ прѣлюбѣ дѣѣѣ · ѡ иже подѣѣѣѣѣ поѣѣѣѣ прѣлюбѣ теоритѣ.* Grški: *πὰς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιῇ αὐτὴν μοιχευθῆναι, καὶ ὃς ἔαν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾷται.* Latinski: *omnis, qui dimiserit uxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam moechari; et qui dimissam duxerit, adulterat.* V novem slovenskem prevodu (1925, str. 16): Vsak, kdor se od svoje žene loči, razen če se zaradi prešuštvovanja, je kriv, da ona prešuštvuje; in kdor se z ločeno oženi, prešuštvuje.

Enako kakor v marijinskem s *подѣѣѣѣѣ* se glasi to mesto tudi v drugem glagolskem, zografskem tetraevangeliju. Evange-

¹ V. Vondrák, Glagolita Clozův. V Praze 1893, str. 4 in 48.

listar (aprakos) tega mesta nima, pač pa ima Mat. XIX 9 s skoro istim tekstom: (po faksimilu Assemanijevega evangelistarja l. 44 a) *ѡже аще поуститѣ женѣ своѣмъ • разѣкъ словеса прѣклоубодѣнна • творитѣ ѡ прѣклоубѣ творити • и женѣмъ сѣмъ подѣбѣгѣмъ прѣклоубѣ творитѣ.*² V marijinskem tetraevangeliju je tu tudi *подѣбѣгѣмъ*,³ v mlajšem dodatku k zografskemu evangeliju (zogr. b) pa je kakor Mat. V 32, le z razliko *ѡ за ѣ подѣбѣгѣмъ*. V Savini knjigi in v odlomkih, ohridskem in V. Undoljskega to manjka. Tekst v Glagol. Cloz. je odsev nedvomno tudi Mat. XIX. Na to kaže Glagol. Cloz. 132—3 *ѡже бо бѣ съвѣтъ естъ чѣка, да не разлучаетсѣа*, Mat. XIX 6 Assem. *ѡже бѣ съчета чѣкъ да не разлучаетѣ*, dalje Glagol. Cloz. 131—2 *прилѣплѣмъ сѣмъ потѣпѣзѣ*, Mat. XIX 5 Assem. *прилѣпитѣ сѣмъ женѣмъ своимъ*,⁴ končno Glagol. Cloz. 128—9 *поустити женѣмъ своѣмъ на вѣсѣко вѣрѣмъ*, Mat. XIX 3 Assem. *поустити женѣмъ своѣмъ по вѣсѣконъ вѣнѣ*.

Na tretjem odgovarjajočem mestu v evangeliju Luk. XVI 18. ki ga v evangelistarju zopet ni, je gr. *ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν* prevedeno dobesedno: *mat. ženam sѣmъ поустениоѣмъ отъ мѣжа*, zogr. *женѣмъ сѣмъ поустениницѣмъ отъ мѣжа*. Pri tem zadnjem mestu je posebej poudariti, da se je izraz puštenica v poznejših

² Po izdaji J. Vajsa in J. Kurza, Praga 1929. V cerkvenoslovanskem slovarju A. Vostokova (Petrograd 1861, II 170) je napačno navedeno assem. *потѣсѣга*. Ista napaka pa je tudi pri F. Miklošiču, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum* (1862—5, 2. izd., str. 647), kar je morda prepisano iz 1. izdaje, str. 122. V F. Račkega izdaji spomenika (1865, str. 59) stoji pravilno *подѣбѣгѣмъ*. V etimološkem slovarju (1886, str. 260) se napaka ponavlja, poleg tega se pa navaja še pravilno *подѣбѣга*, kakor da je ta beseda dvakrat v Assemanijevem evangeliju. G. asistent Z. Bizjak je še enkrat pregledal spomenik in našel, kakor je bilo doslej znano, le eno mesto Mat. XIX 9. Zadnja pomota je morda v hitrosti po cerkvenoslovanskem slovarju „*потѣсѣга* ostrom. bis. assem.“, kar se najbrž naslanja na B. Kopitarja Glagolita Clozianus str. VIII. Pa tudi v Ostromirovem evangeliju ni dveh mest niti po seznamu besed niti po seznamu lekcij v izdaji A. Vostokova in se tudi pozneje nikjer ne citirata.

³ V seznamu besed pri izdaji, str. 554, pristavlja V. Jagić „*подѣбѣга*, quod minus bene *подѣсѣга* scribitur.“ O tem gl. še pozneje. Tu naj še pripomnim, da ima marijinski kodeks na tem mestu tako kakor Assemanijev evangelij *разѣкъ словеса прѣклоубодѣнна*, kjer je grški *μή ἐπὶ πορνείας* z varianto *πορνεῖας λόγον πορνείας*, kakor je Mat. V 32. Zogr. b Mat. XIX 9 ima tu *разѣкъ словеса любодѣннаго*.

⁴ Podobno tudi Mark. X 9. Vondrák primerja le Mat. XIX 6 z Glagolita Clozianus 132—3.

cirilskih tekstih posplošil in izpodrinil starejši izraz na drugih mestih.

Gradivo iz starocerkvenoslovanskih evangelijev s svojimi variantami podpěga — podpěga — podpěbĕga poleg Glagol. Cloz. potpěga je prepričilo, da bi se dalo kaj določnega sklepati o teh variantah. Kvečjemu bi se lahko izvajalo podpěga iz potpěga, zlasti ko se je po onemenu polglasnikov, kar se je zgodilo na jugu že v X. stol., oboje izgovarjalo popolnoma enako, medtem ko ostaja razmerje potpěga — podpěbĕga nejasno. Zato je privzeti še važnejše spomenike naslednje cerkvenoslovanske dobe z ohranjenimi starimi izrazi, poleg tega pa tudi vse sledove podobnih izrazov v spomenikih in dialektih drugih slovanskih jezikov kakor zlasti slovenščine, češčine in poljščine, pa tudi maloruščine in kajkavščine. Vrh vsega prihaja celo neki čisto historični moment v poštev.

V arhaičnih evangelijih srbske recenzije, v Miroslavovem evangelistaru in v nikoljskem evangeliju, beremo Mat. XIX 9 Mir. l. 113 b (po faksimilirani izdaji) in nik. (po Daničičevi izdaji) v obeh spomenikih enako *пѣтъпѣгѣю*.⁵ Mat. V 32 v nik. manjka, v Mir. pa stoji na tem za evangelistar neprvotnem mestu *поуштинѣю*. Zadnje se nahaja Luk. XVI 18 v tekstih, sorodnih nikoljskemu evangeliju, kakor v nik. b in v Hvalovem rokopisu (Starine III.) *поуштинѣю*, medtem ko ima nik. a *поуштинѣю* (= mar). Sicer pa je v Hvalovem rokopisu Mat. V 32 *подѣпѣгѣю* in Mat. XIX 9 *подѣпѣгѣю*. V drugem primeru stoji, kakor kaže grafika spomenika (n. pr. Mat. II 2 *зѣвѣдоу* mesto *зѣвѣдоу* za *зѣвѣдоу*), *ы* mesto *и* radi ikavskega izgovora *ѣ*. To isto *подѣпѣгѣю* je brati po P. Šafaříka *Geschichte der serbischen Literatur*, str. 161 v poznejšem šišatovaškem evangeliju Mat. V 32. Navedeni teksti srbske recenzije že jasno pričajo, da je bila prvotna oblika izraza potpěga, ki tvori neko ožjo vezo med

⁵ Zakaj piše St. Kuljakin, *Палеографска и језичка испитивања о Мировѣвомъ јеванђељу*, str. 86, *подѣпѣга*, ko je v faksimilirani izdaji (Beograd 1897) jasno *пѣтъпѣгѣю*, mi ni umljivo. Ali naj bo to morda kakšna normalizirana oblika izraza, kakor si jo je priredil Jagić in kakor piše Kuljakin sam ib. *поуштинѣ* za *поуштинѣ* v spomeniku. Tudi J. Vajs je v izdaji rekonstruiranega in normaliziranega prevoda Matevževega evangelija izbral Mat. V 32 *подѣпѣгѣю* in Mat. XIX 9 *подѣпѣгѣю* (Praha 1935, str. 17 in 71). Enako — *подѣпѣга* — navaja N. Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache*, str. 5). Napačno podaja J. Polívka (Starine XXIX 189) za nikoljski evangelij *подѣпѣгѣю*.

omenjenimi starosrbskimi spomeniki in Klovim Glagolitom in ki se je posebno po onemenju polglasnikov lahko mogla pojmovati kot podžpěga z dozdevnim prefiksom podž, poleg tega pa tudi začela zamenjavati z drugim splošno umevnim izrazom puštenica, slonečim na prvotnem prevodu gr. ἡ ἀπολελυμένη in z vsega početka ohranjenim Luk. XVI 18. V hrvatsko glagolskem misalu, kjer je po I. Berčiću, Ulomci sv. Pisma IV 133 in 21, le Mat. XIX 9, je po tisku 1528. l. (in ne po prvotisku misala iz l. 1483., iz katerega Berčić sicer črpa) sploh le ta izraz поущеницѣ. Novi Vajsov misal (1927, str. 426 in v dodatku str. 26) piše v isti lekciji Mat. XIX 9 podběgoju. Odkod je to prevzeto, mi ni znano. Prof. J. Vajs, na katerega sem se radi tega obrnil, mi ni vedel sporočiti hrvatsko-glagolskega vira, t. j. onega starejšega hrvatsko-glagolskega spomenika, iz katerega je črpal to mesto sedanji misal. Piše mi le na splošno, da je tekst hrvatsko-glagolskega misala najbližji tekstu Assemanijevega evangelija, oziroma z njim skupnemu izvoru. Baval se je s tem vprašanjem v razpravi, ki ima iziti v publikaciji Jugoslavenske akademije.

V srednjobolgarskih evangelijih XIII. stol. beremo⁶: v evangelistarijih — vračanskem (B. Conev, Български старини IV 116) Mat. XIX 9 потѣкѣгож in v Srečkovičevem (J. Polívka, Starine XXIX 189) Mat. XIX 9 подѣкѣгож, Mat. V 32 (na novem mestu) поущеницѣ; v evangelijih — v stamatovskem odlomku (I. Sreznevskij, Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ № 82, Сборникъ 2-го отдѣл. петроградске академiе знаности № 4, str. 46) Mat. V 32 подѣкѣгож, v dečanskem, iz katerega je Jagić izpopolnil vrzel na začetku marijinskega kodeksa, Mat. V 32 ѿкѣкѣгож (I. Sreznevskij, Древние славянскіе памятники юсоваго писъма, str. 386), v trnovskem (M. Valjavec, Starine XXI 8, v ponatisu str. 93) Mat. XIX 9 от-поущеницѣж (Mat. V 32 manjka), v Dobrějšovem (Български старини I 109) Mat. XIX 9 поущеницѣж (Mat. V manjka). Prim. še Safarikov tetraevangelij XV. stol. (J. Polívka, Starine XIX 216 in

⁶ Kako je v macedonskem rokopisu XII. stol., v Dobromirovem tetraevangeliju, ne morem navesti. V. Jagić v študiji Evangelium Dobromiri (Sizungsberichte dunajske akademije znaniosti, filoz.-histor. razr., zv. 138 in 140), v kateri primerja tekst z marijinskim in trnovskim, ničesar ne omenja o našem izrazu. Isto velja za študijo o tetraevangeliju Evangelium Bucovinense XIII. do XIV. stol. (ib. zv. 180). Tudi v seznamih besed ga ni.

221) Mat. V 32 ꙗꙋщенїцеж in Mat. XIX 9 ꙗꙋщенїцеж. Iz navedenih srednjobolgarskih primerov sledi, da izpodriva tudi tu tvorba iz glagola „pustiti“ starejši izraz in da uporaba novega prefiksa ot- v otbēga (odbēga) govori za nenavadnost tvorbe podbēga na bolgarskem jugu. To se strinja s tem, da južnoslovanski jeziki ne poznajo glagolskih tvorb od korena bēg- s prefiksom podb-, medtem ko so v vseh severnoslovanskih jezikih v rabi. Pojavlja se tudi nova varianta potbēga, ki je gotovo starejša nego podbēga, ako ima izhajati eno iz drugega, ker od nerazumljivega je mogoča pot k bolj razumljivemu, ne pa narobe. Končno imamo še varianto podbēga (ъ je tu le grafično ѡ), o kateri smo že mogli reči, da je odsev starejše in prvotne oblike izraza potpēga. Ali razmerje med potpēga — potbēga — podbēga je vkljub temu še vedno nejasno.

V najstarejših staroruskih evangelijih nastopa varianta potbēga: v Ostromirovem evangelistaru iz l. 1056—7 (po izdaji A. Vostokova, str. 74 b) Mat. XIX 9 потѣкроу⁷, v gališkem tetraevangeliju iz l. 1144 (po delu Матеріалы для исторіи письменъ, Москва 1855, str. 15) Mat. V 32 потѣкроу in Mat. XIX 9 подѣкроу⁸, ter v Rumjancevskem evangelistaru iz l. 1270 (A. Vostokov, Словарь церковнославянскаго языка II 170) Mat. V 32 потѣкроу. V poznejših rokopisih je navadno podbēga, dokler tega splošno ne zamenja puštenica: prim. v evangelistarjih — v putenskem (bukovinskem) XIII. stol. (po izdaji Aem. Kalužniackega, Evangelium Putnanum, Vindobonae 1888,

⁷ Pri Polivki, Starine XXIX 189 napačno подѣкроу. V seznamu tiskovnih pomot izdaje A. Vostokova, ki so dodane razpravi M. Kozlovskega, О языкѣ Остромирова евангелія (Изслѣдованія по русскому языку I 120) ni nobene poprave k temu mestu. Arhangelški evangelistar iz l. 1092 (faksimilirana izdaja, Moskva 1912) mi ni bil dostopen. Variante iz njega je pač Aem. Kalužniacki zabeležil v izdaji putenskega evangelistarja (gl. gori), ali o našem izrazu ne omenja nič. K mestu s подѣкроу Mat. XIX 9 beleži le, da ѡ жман са съ подѣкроу manjka v Savini knjigi, in da stoji za put. дѣръ в Assem., Ostr. in arh. теоритъ. Ker se pa Assem. in Ostr. v našem izrazu razlikujeta, se torej ne da sklepati, ali je v arh. подѣ- ali потѣ-. Prof. J. Vajs, na katerega sem se radi tega obrnil, mi radi nekih tehničnih težav ni mogel tega dognati.

⁸ Arhim. Amfilohija izdaja z variantami (Moskva 1882—3) mi žal ni bila dostopna. Prof. J. Vajs mi je prijazno sporočil, da Amfilohij poleg Antiohiovih pandektov (gl. gori) izrecno navaja le evangelij sv. Aleksija Mat. XIX 9 ꙗꙋщенїце in Mat. V 32 ꙗꙋщенїцеж.

str. 74) Mat. XIX 9 подѣкрею, v sinodalnem № 21 iz l. 1307⁹ (Матеріалы для исторіи письменъ str. 34) Mat. V 32 подѣкрею in Mat. XIX 9 подѣкрею ter v sinodalnem № 27 iz l. 1409 (Матеріалы str. 41) Mat. V 32 подѣкрею. Zamenjan pa je ta izraz že n. pr. v sinodalnem evangelistarju № 23 iz l. 1355 (Матеріалы str. 37 in J. Sreznevskij, Матеріалы для словаря древне-русского языка II 1051) Mat. V 32 поущенюю, konstantinopolskem sinodalnem tetraevangeliju № 26 iz l. 1383 in v Filaretovem tetraevangeliju iz let. 1537 (Матеріалы для исторіи письменъ str. 57) Mat. XIX 9 поущеницѣ, v sedanjem t. zv. popravljenem tekstu Mat. V 32 поущеницѣ in Mat. XIX 9 поущеницѣ. V opisu rokopisov moskovske sinodalne biblioteke I 255 se o konstantinopolskem tekstu pripominja, da je „prevod popravljen po grškem in očiščen od nekaterih besed, ki so bile prišle iz rabe: tako stoji поущеницѣю за потѣкрею ali подѣкрею drugih tekstov“. Iz tega bi se dalo sklepati, da sta opisovalca rokopisov sinodalne biblioteke našla tudi v ruskih tekstih varianto podčrtega. To je zelo lahko mogoče, ker se to v resnici nahaja, n. pr. v ruskem rokopisu starejšega tipa nomokanona, o čemer bo še govor. Kar pa se tiče izraza puštenica, ki je tudi v ruski recenziji izpodrinil vse druge, tako da je postal običajni izraz za „uxor dimissa“ v cirilskih tekstih, se mora seveda reči, kakor smo že videli, da ni tako isto noben nov izraz, temveč že star, in da se je le razširil mesto starejših nerazumljivih besed. To izpričuje tudi staroruski spomenik že XI. stol., Antiohovi pandekti, kjer je v citatu iz evangelija Mat. V 32 na l. 49 a uporabljen izraz поустѣницѣ (prim. arhim. Amfilohij, Словарь изъ пандекта Антіоха, str. 119) tako kakor na istem mestu v Miroslavovem evangelistarju in Luk. XVI 18 že v zografskem tetraevangeliju.

K variantama potčrtega in podčrtega v ruskih evangelijih pa je v ruski recenziji mogoče dodati še tretjo, že iz starocerkvenoslovanskih evangelijev znano varianto podčrtega, in to iz neevangelskega teksta. Nahajamo jo v ruskem rokopisu nomokanona XIII. stol., t. zv. ustjuški krmči (Устюжская кормчая), prepisu prevoda grške *Συναγωγή* Janeza Sholastika v petdesetih poglavjih (titulih), ki je nedvomno delo sv. Metoda, kakor doka-

⁹ O njem in drugih sinodalnih evangelijih gl. tudi Описание Московской синодальной библиотеки I 215, 227, 220 in 224.

zujeta legenda in jezik izvoda.¹⁰ Tam je po izdaji I. Sreznevskega (Сборникъ 2-го отдѣл. petrograjske akademije znanosti L XV, № 2, приложения str. 29) brati: *Щѣ кто едову поимѣть нм подѣпѣгоу, ли рабоу, ли свободѣнницю, тако же да не боудеть никѣмъ же щѣнникъ.* V prepisu XVI. stol. se je ohranila oblika *потѣгоу*, kakor jo pozna Ostromirov evangelistar in drugi starejši ruski evangelijski, pa tudi srednjebolgarski. V grškem originalu odgovarja tu našemu izrazu *ἐκβεβλημένην*, lat. *ejectam*. Drugi poznejši prevod grškega nomokanona, t. zv. *Σύνταγμα* štirinajstih poglavij, ki ga vsebuje ruska Ефремовская кормчая XII. stol.,¹¹ in še poznejši prevod razširjene druge redakcije s komentarjem, ki ga predstavlja srbska iloviška krmča (Ilovička krmčija) iz l. 1262,¹² že ne poznata več starega izraza, temveč rabita oba za isto grško *ἐκβεβλημένην* drugi izraz puštenica.¹³

Od variant v ruskih tekstih more kazati podbĕga kakor drugod le na potbĕga, v istem razmerju pa bi sodeč po rabi v ruskih spomenikih stali lahko tudi varianti potbĕga in podbĕga, ako ne bi imeli zadnje variante že v glagolskih evangelijskih in obenem tudi v staročeščini in v moravskem narečju. Ni pa seveda izključen lasten poznejši ruski razvoj. V razmerju k potbĕga je posebno zanimiva zlasti staroruska varianta potbĕga, v kateri se je v XI. stol. palatalni redukcijski vokal še izgovarjal in kateri odgovarja staropoljsko počbiega „vagus“. Če bi ne bilo paralelnega izraza podbĕga, bi mogli misliti na izpremembo prvotnega potbĕga, ki ima svojo oporo predvsem v slovenščini, pa tudi kajkavščini in maloruščini, potem neke vrste narodne etimologije z naslombo na bĕg-, tako pa moramo vsaj za cerkvenoslovanske spomenike predpostavljati kontami-

¹⁰ Žitije sv. Metoda, pogl. XV: *Тѣгда же и номоканонъ, рикѣши законоу правнао, и отъчиселы книги прѣложн.* O jeziku i. dr. prim. H. Schmid, *Die Nomokanon-übersetzung des Methodius* (Leipzig 1922).

¹¹ Izdal V. Benešević, *Древне-славянская кормчая XIV титуловъ безъ толкованій* (Petrograd 1906). O jeziku prim. S. Obnorskij, *Языкѣ Ефремовской кормчей XII. в.* (Petrograd 1912. Исслѣдованія по русскому языку III 1). Odgovarjajoče mesto se nahaja I 65: *Нже едову поимѣть ли поустѣнницю • ли бѣоудѣнницю • ли рабоу • ли коушѣнницю • не можѣтъ быти инѣ ...*

¹² Prim. V. Jagić, *Krmčaja ilovička* (Starine VI 62 in 64) ter Fr. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, str. 756 in XII.

¹³ Naj tu dodam, da se izraz puštenica po Miklošiču l. c. nahaja še v Mihanovičevem pentatevhu XVI. stoletja.

zaručena" (prim. Starine XXIII 18). V Rječnik zagrebske Jugoslavenske akademije znanosti (X 1931) ta beseda ni sprejeta in je seveda tudi češkim slovarjem neznana. Ne more torej biti dvoma, da je bila že v staročeščini v rabi beseda podъběga in da je v starocerkvenoslovanskem evangeliju kakor marijanskem in Assemanijevem v njej videti velikomoravski izraz, ki stoji ob strani fonetičnih „bohemizmov“ v marijinskem spomeniku, kakor Mat. XIV 16 *розыскѣ* ali Jan. XX 27 *внзжѣ* za prvotno *внзѣ*. V. Pogorčlov, *Западно-славянскіе элементы в кирилломефодіевской лексикѣ* (Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů II 667) ga ne omenja. Sicer pa gl. o tem še doli. Tu mi je tudi omeniti, da V. Vondrák, O cksl. překladu evangelia v jeho dvou různých částech (Daničičev Zborník, str. 16) sklepa iz nasprotstva v prevodu *ή ἀπολυμένη* Mat. V 32 in Luk. XVI 18, da prevod kompletnega dela evangelija ni delo ene osebe. To ne nasprotuje gornjemu pretresu, dobi pa po njem posebno osvetljavo.

Kakor pa je gotovo, da je staročeščina poznala izraz podъběga, tako je gotovo, ne glede na oporo v slovenščini in drugod, že samo z ozirom na starocerkvenoslovanske in cerkvenoslovanske spomenike živel v moravsko-panonski dobi starocerkvenoslovanskega pismenstva tudi izraz potъpěga in kakor ne gre izvajati besede podъběga iz potъpěga (za kar bi se teoretično še mogla najti pot), tako je tem manj mogoče razlagati narobe potъpěga iz podъběga. Ne le po spomenikih, že samo po sebi je to izključeno. Zato niso dobro umljive besede V. Brandla l. c. „wahrscheinlich ist auch im altsl. die Schreibung podъběga vorzuziehen“ ali celo Fr. Miklošiča, *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*, 2. izd., str. 55, ki sicer dvomljivo, pa vendar po citiranju V. Brandla zaključuje: „Demnach wäre podъběga die richtige Schreibung“.

Predno pa se spustim v razlago izraza potъpěga, naj prej podam nekaj historičnih opazk, kakor bi se to morda zdelo v tej zvezi čudno. L 873. je pisal papež Janez VIII. „Cozili comiti“ dve pismi o ločenih, zapuščenih ženah, torej o „potpegah“ ali „podbegah“, prvo „de his, qui uxores suas dimiserint, vel ad alias, illis viventibus, migraverint,“ drugo „ut duo viri illi, qui uxores suas abiecerint, eas repellere minimi permittantur“ (Fr. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev* II 166). Tudi obe „panonski“ legendi, Konstantina — Cirila in Metoda, se pečata s podobnimi zadevami na moravskih tleh. V prvi se v XV. poglavju

pripoveduje o Konstantinovi borbi na Moravskem s poganskimi nazori in običaji in med njimi predvsem „odpuščanja“ žen (v Miklošičevi izdaji str. 26 devet vrst kvartnega formata). Iz vporabljenih citatov se eden naslanja na znana evangeljska mesta: *ГЛАГОЛѢТЬ . . . ВЪ НВАГГЕЛИИ ГОСПОДЬ: . . . ИАКО НИЖЕ ПОУСТИТЬ ЖЕНОУ СВОЮ РАЗВѢ СЛОВЕСЕ ЛЮБОВНИНАГО, ТЕОРИТЬ Ю ПРѢКЛЮБЫ ДѢИТИ, И НИЖЕ ОТПОУЩЕНОУЮ ОТ МОУЖА ПОИМАТЬ, ПРѢКЛЮБЫ ДѢИТИ* (prim. Mat. V 32, XIX 6 in Luk. XVI 18). Tako kakor Miklošičev tekst srbske recenzije XV. stol. *отпоущеную* imajo tudi vsi drugi rokopisi, razen rokopisa ruske recenzije moskovske duhovne akademije tudi XV. stol. s *поущеною*. Mogoče je, da je tako bilo po prvotnem, na grško naslonjenem prevodu evangelija že v originalu legende in da ni to šele poznejša izprememba podobno kakor v drugih spomenikih.¹⁴ V Metodovi legendi pa je v XI. pogl. govor o nezakoniti ženitvi z bratovo ženo: *Г҃терѣ дроу҃гѣ богаты зѣло и сѣкѣтъникѣ ежии сѧ коупетроу своєю, рекѣше штрѣкѣю. И много казавѣ и оучивѣ и оутѣшавѣ, не може (scil. Metod) нѧ развести . . .* (v Miklošičevi izdaji str. 18 še sedem vrst oktavnega formata). Izraz *коупетра* v Metodovi legendi je mogoče nenatančno komentiran, pa bi tedaj tudi to spominjalo na homilijo Glagol. Cloz. I 100—102 *къмѣтрами своими і дѣштерѣми, іже отъ старо крѣштѣнѣхъ, не сѣмѣшати сѧ*. Ker je v legendi Konstantina-Cirila pred citatoma iz evangelija Mat. V 32 in XIX 6 = Glagol. Cloz. I 129—133 o istem še citat iz proroka Malahije II 15—16 (ali je iz parimejnika, nisem mogel dognati), ki v homiliji Glagol. Cloz. I 134—138 neposredno sledi, je Vondrák, Studie z oboru církevněslovanského písemnictví (v Praze 1903, str. 116 sl. „Účast Klimentova v textech Glagolity Clozova“) poleg drugega (prim. še vita Cyrilli ib. spočetka ne бранѣхоу жрътѣхъ теорити по прѣкомоу обычаю, ни женитехъ бесчѣстныихъ теорити, v homiliji Glagol. Cloz. I 94—95 ni поганѣскѣ етерѣ обычаи сѣдѣати, ни поганѣскыѧ присѣгы илѧ нио чѣто блаждѣште) celo sklepal, da je napisal homilijo in legendo Konstantina-Cirila isti avtor, učenec

¹⁴ Naj tu navedem, da A. Teodorov-Balan, Кирилъ и Методи (София 1920, str. 151) razlaga v slovarju k legendam „отпоуштинаш отъ мѣжа“ z „напущенница, паресница, нвб. отпус(т)на“. Паресница je po slovarju A. Djurnova II 1600 v zvezi z bolg. парѣсам „отлучу жену, разведусь с ней“, to pa z gr. παρίσσι — παρίσσω. Bolg. напусна navaja Miklošič, Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen, str. 32.

slovanskih apostolov Kliment. Homilija se obrača k владыкамъ
 земли (Glagol. Cloz. I 61—62 *αρετιν παραδδξ владыкамъ земли*
εκη εν слово велитъ, ib. 89—92 δλѣженъ естъ въскккъ князь, не
εβινοуѣа въсккхъ, же подѣ властыжъ емоу, εκη стѣ хуу законъ...
προφχати, ib. 164—169 да нѣкѣе оубо отъ владыккъ... отъстоитъ
εα), kako jim je vladati v smislu krščanskega učenja in nastopa
 zlasti proti nečistosti, prešuštvu in za ohranitev zakona. V tej
 zvezi je gotovo zanimivo, kar pripoveduje grška vita Clementis,
 kako je Metod v duhu krščanstva učil Rastislava in Kocelja
 (pogl. IV in V). Prim. pogl. V (Miklošič, Vita s. Clementis, epi-
 scopi Bulgarorum, Vindobonae 1847, str. 7): *οὐκ ἔληγεν οὖν ὁ*
μέγας Μεθόδιος πάσαν νοῦθειαν τοῖς ἄρχουσι προσάγων ἐκάστοτε,
καὶ τοῦτο μὲν πρὸς βίον σεμνὸν ὁδηγῶν, τοῦτο δὲ... (po Mikloši-
 čevem latinskem ekscerptu l. c. str. XII: Non cessabat magnus
 Methodius omnem adhortationem ducibus administrare, quos ad
 vitam honestam dirigebat, quibusque ecclesiae non adulteratum
 dogma tradebat.). Še važnejše pa je to, da se v Klimentovi legendi
 knez Svatopluk naravnost označuje kot *ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναι-*
κειῶν (pogl. V, str. 8, po Miklošiču str. XIII lat. *mancipium vo-*
luptatum muliebrium), *τὸν νοῦν ὑπὸ τῆς μιαιῶς ἡδονῆς παρασει-*
λημένος (pogl. X, str. 15, lat. str. XV *mens ejus a spurca voluptate erat*
abrepta) ter *ἀμπολυ τοῦ τῆς σωφροσύνης ἀπέχων ἐγασμοῦ* (ib., str. 16,
 lat. *manjka*; v ruskem prevodu prof. Menšikova izdaje Klimentove
 legende v Матеріалы для исторіи письменъ восточныхъ, гре-
 ческихъ, римскихъ и славянскихъ, изготовлены къ столѣтію
 юбілея Импер. Москов. оуниверситета трудами профессоровъ и
 преподавателей Петрова, Клима, Меншикова и Буслаева, Москва
 1855, str. 14 *чуждому святости цѣломудрія*). Na prvem mestu
 se omenja tudi Metodovo nasprotujoče stališče: *Τί γάρ οὐκ ἐμελλεν*
ἐκεῖνος (scil. *Σφεντόπλιχος*), *ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναικειῶν ὢν καὶ*
τῷ βορβόρῳ τῶν μυσαρῶν ἐγκυλιόμενος πρᾶξιων, ἐκείνους (scil. *αἰρε-*
τικοῖς — Φράγγοις) *μᾶλλον διδόναι τὴν οἰκείαν γνώμην τοῖς θέραν*
αὐτῷ πρὸς τὰ πάθη πάσαν ἀνοίγουσιν, ἢ Μεθόδιῳ τῷ πάσης ἡδονῆς
πικρίαν ψυχόλεθρον στηλιτεύοντι; (po Miklošiču skrajšano lat.: Et
 quo modo ille, *mancipium voluptatum muliebrium*, non illis potius
 tradat mentem suam, quam Methodio, *omnis voluptatis amari-*
tudinem, ut animis perniciosam, notanti?, ruski str. 8: Онъ
 будучи рабомъ удовольствій женскихъ и валяясь въ грязи
 нечистыхъ дѣлъ, могъ ли не предаться умомъ своимъ скорѣе

имъ (еретикамъ — Франкамъ), отворяющимъ ему двери къ удовлетворенію всѣхъ страстей, нежели Меѳодію, посрамляющему душетлѣнную горечь всякаго удовольствія?). Ni čuda, da strogost Metodova ni mogla biti po volji Svatopluku. Tudi o Gorazdu se v Klimentovi legendi, pogl. V, str. 11) splošno omenja: *ὁνειδίξαι ἡμῖν ἁμαρτήματα, καὶ εἰ ζῆν οὗτος ἐαθελή, ἀναβιών ἢν ἡμῖν ὁ Μεθόδιος* (latinski pri Miklošiču ni; ruski: поносить намъ грѣхи наши, если же его оставимъ въ живыхъ, то опять оживетъ для насъ Меѳодій).

Ti historični podatki dokazujejo, da je bilo vprašanje o ločenih ženah na Moravskem in v Panoniji za časa misije slovanskih apostolov zadeva resničnega življenja in tedaj tudi terminologija o njih po neobhodni potrebi v zvezi z živim jezikom in ne le posledica golega, abstraktnega prevoda cerkvenih knjig (evangelija, homilij, nomokanona) brez konkretnega ozadja realnih socialnih razmer. To je poleg filološkega pretresa z ene strani tehtno potrdilo o možnosti rabe staročeškega izraza podbĕga v starocerkvenoslovanskih spomenikih, z druge strani pa tudi važen kažipot k lingvistični razlagi dosedaj ne povoljno razloženega in temnega sinonimnega izraza potbĕga.

Poskusi razlage se pričenjajo z izdajo Klozovega Glagolita po J. Kopitarju (1836, str. VIII). Kopitar imenuje *пѣтъпѣга* „*vox obscurissimae originis*“ in z ozirom na že znane mu variante ne ve, „an sit a *пѣтъпѣ са*, quasi *пѣтъпѣга* russice, i. e. pulsa, vagatrix; an *пѣтъпѣга* quasi perfuga a *пѣтъпѣгѣ*; an denique a *пѣтъпѣга* quasi subvariegata, quae nempe fortasse per legem quandam Slavis propriam in poenam male servati conjugii vestis partem inferiorem variam debebat gestare?¹⁵ Quid tandem quarta scriptio *пѣтъпѣга*?“ Tako isto neodločen je Fr. Miklošič, *Radices linguae slovenicae veteris dialecti* (1845, str. 71). Navaža sicer *пѣтъпѣга* pod *пѣгѣ*, ali pripominja, da radi variant

¹⁵ Odkod ima to Kopitar, mi ni znano. N. pr. K. G. Anton, *Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche* 1783, I 130, ki je pred Niederlejevim „Život starých Slovanů“ prvi tak poskus, nima nič o tem (prim. W. Preusler, Karl Gottlob von Anton, ein vergessener deutscher Sprachforscher v *Indogermanische Forschungen* 1936, LIV 186 sl.). L. Niederle I 1, str. 105 navaža sicer za starejšo dobo Thietmarjevo poročilo o kazni prešuštnic, ali o gornjem tudi nima nič. Sicer pa je razlaga itak brezpomembna, ker je oblika podbĕga očitno sekundarna.

ne ve, h kateremu korenu пѣга , ѣѣга ali тѣга spadajo (torej ravno v nasprotnem redu nego pri Kopitarju). „Si a тѣга derivas, habes пе-тѣ-ѣга , cf. neosl. potepuh vagus“. P. Šafařík, Geschichte der serbischen Literatur (iz rokopisne ostaline posmrtno izdal J. Jireček 1865, str. 161) navaja подѣѣга iz šišatovaškega evangelija in primerja tudi s pēga: „also maculata = vitiata“. Th. Buslajev, О влияніи христіанства на славянскій языкъ 1848, str. 137 sl.) misli, da različna pisava besede kaže na zelo staro rabo. Prvotna oblika mu je po Ostromirovem evangeliju потѣѣга , iz katere so nastale druge pótem asimilacije b v p po t in t v d pred b (torej potpěga in podbēga). Ta razlaga današnjemu jezikoslovju ne ustreza več. V besedni tvorbi vidi zloženko in jo primerja s stind. punščali „meretrix“¹⁶ Prvemu delu naj odgovarja sanskr. pati „dominus“, lit. pats „zakonski mož“ i. pod., drugi del pa pojasnjuje s češ. běhlá in běhna „meretrix“; potb- bi se bilo izpremenilo po asimilaciji v podb-, a iz podbēha bi bilo izšlo tudi češ. podbēhnouti „violare“. Za bēgse je odločil tudi Miklošič v izdaji normaliziranega prevoda Matevževega evangelija (1856, str. 10 in 48): Mat. V 32 подѣѣга in Mat. XIX 9 подѣѣгаѣ . V cerkvenoslovanskem slovarju (2. izd., 1862—5, str. 647) pa stavlja vse variante pod потѣѣга , medtem ko jih ima I. Sreznevskij, Матеріалы для словаря древнерусскаго языка (posmrtno 1902, II 1051) pod подѣѣга . Dasi pa se je Miklošič v slovarju odločil za потѣѣга , vendar pristavlja „de vera forma et de etymo dubitatur“, na kar ponavlja Kopitarjeve možnosti razlage v redu, kakor so pri njem, in etimologijo Buslajeva, prevajajoč jo „dominum, maritum fugiens“, kar bi bilo po sanskritu ravno nasprotno. V spisu „Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen“ (1875, str. 33) navaja Miklošič za „geschiedene Gattin“ vse variante (potpěga itd.) in meni „Schreibung und Ursprung sind gleich dunkel“, enako v „Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen“ (1875, str. 35) na koncu starocerkvenoslovanskih femininov s korenskim $\acute{e}$: „Bei dem uxor dimissa bedeutenden Worte ist die Schreibung unsicher: podbēga . . .“ A. Fick, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (1876, 3. izd., II 407) razlaga izraz pod korenem pig „verdriessen“ kot poti-pēga fem. „geschiedene

¹⁶ Prim. sedaj O. Böhtlingk, Sanskrit-Wörterbuch in kürzerer Fassung V 90 pumścalī fem. „Männern nachlaufend“.

Frau“ („dem Gatten verhasst“). Po Fr. Prusiku (*Allgemeine österreichische Literaturzeitung* 1885, I, Nr. 12—13, str. 13) bi bila edino upravičena oblika potъpěga.¹⁷ V „Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen“ (2. izd., 1879, str. 55) sledi Miklošič, kakor smo že gori omenili, radi staročeške in moravsko-dialektične oblike podběha V. Brandlu in navaja besedo sicer dvomeč pri korenu bēg. V etimološkem slovarju (1886, str. 260) pa to zavrača; odloča se zopet za obliko potъpěga kakor v cerkvenoslovanskem slovarju s pripombo „dunkel: nicht von bēg.“ G. Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (2. izd. 1887, str. 193 sl.) ne podaja nič novega. V. Vondrák se v izdaji Klostovega Glagolita (1893, str. 114) razlage besede ne dotakne. A. Brückner (*Prace filologiczne* 1895, V 32 in 41), ki je našel v rokopisu „Piotra z Końskich“ iz l. 1434 staropoljsko gloslo poczbyega „vagus“, vidi v njej prastaro besedo, ki bi jo bilo mogoče, ako bi ne bile na poti oblike s pěga, razlagati „z pod pana uciekająca“ (poć = patis, πούσις itd.), le da se je v poljščini razširil pomen tudi na moža. Ta prehod pomena je le malo čuden; ni tudi razvidno, na katere oblike s pěga misli Brückner. J. Łoś (*Materiały i prace komisji językowej krakowskiej akademii znanosci* 1909, IV 82) sprejema Brücknerjevo razlago, pa mu je poćbiega < *potъ-běga z -běga „fugax“ besedna tvorba kakor nocleg, niedźwiedz. A. Meillet, *Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave* (1905, II 247) smatra izraz tako isto za zloženko, sicer pa neodločno: „la forme du mot est trop incertaine pour qu'on puisse être fixé d'une manière sûre sur la nature de l'un et l'autre de deux termes de ce composé.“ V. Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (2. izd., 1913, str. 380—1) vztraja pri pisavi подѣѣга, za katero se je bil odločil že v izdaji marijinskega evangelija (1883, str. 554). „Da man sich das Wort подѣѣга nicht zu erklären vermochte, schrieb man es volksetymologisch подѣѣга, auch отѣѣга“. A. Sobolevskij (*Русскій Филологическій Вѣстникъ* 1914, LXXI 23) piše потѣ-пѣга. Postanek mu je temen. Stčeš. podběha po njem ne pomaga k pojasnitvi; morda je prešlo k Čehom iz cerkvenoslovanskih tekstov, kar je čisto neverjetno. Primerja rus. толпѣга, po Gogolju „толстая женщина, неповоротливая, мясоногая“, po Dalju (v moskovski guberniji) тулпѣга „неуклюжая, неповоротливая

¹⁷ Podъběga naj bi bilo nastalo iz potъpěga po narodni etimologiji.

женщина“. Nahaja se tudi ime Толпигинъ — Толпыгинъ. Staro besedo razlaga iz *тъпѣга „которая тяжело ходить, топаеть, топочеть“. Koren je тър- kakor v търpati, търѣtati, (toda mi imamo opraviti s тър, ne тър), sufiks -ěga kakor v rus. сопѣга i. pod. Poganski Slovani po njem niso mogli poznati besede s pomenom „ločena žena“, temveč le za ženo, ki je zapustila moža, bežala, ali ki jo je mož zavrzel, pognal. Celo to da je težko. (O teh rečeh sploh malo vemo). Izraz puščenica se je pojavil s krščanstvom. Rabili so besedo za ženo neprijetnih lastnosti, radi katerih so jo tudi pognali, in taka bi bila baš žena „толстая, неповоротливая и тяжелая на подъемъ“.¹⁸ V besedotvoritvi poljskega jezika (Język polski i jego historia 1915, II 33 in enako v gramatiki poljskega jezika krakovske akademije znanosti 1923, str. 241) navaja H. Ułaszyn kot staropoljski izraz poćpiega, kar mu je iz *potъpěga z osnovo na -i- v prvem delu kakor v nocleg. Kje naj bi to bilo, ne pove. V razpravi „Zur slavischen Mythologie“ (Archiv für slavische Philologie 1920, XXXVII 499) spravlja V. Jagić ime zagonetnega božanstva Pripegala¹⁹ radi pridevka „impudicus“ v zvezo z izrazom потѣпѣга ali подѣпѣга, v katerem vidi koren пѣg- z obscenim pomenom. V Slavia 1924—5, III 211 je Brückner opustil svojo prejšnjo etimologijo. Izhaja iz praslov. potъpěga „uxor dimissa“ in razlaga besedo radi Thietmarovega poročila o kazni prešuštnic „in cunno maculata“ (potъ naj bi bilo sedaj „cunnus“). Primerja polabsko in poljsko potka „cunnus“. Čudno je, da Brückner v etimološkem slovarju te besede ne omenja. Po Miklošiču je v njej koren тъk, kar je mnogo verjetneje, kakor je tudi v češ. pochva, pošva „cunnus“ jasen prefiks po-. Ni tudi sledu o *tb*, a srnem. vut „cunnus“ spada h korenu *pū — *pŭ (A. Walde-J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, II 82). Tudi J. Łośa, Gramatyka polska 1925, II 115 ni ta razlaga prepričala; ostaja pri prejšnji s stpolj. poćbiega „vagus“, steksl. potъběga, potъpěga „uxor dimissa“, kjer naj je v prvem delu ievr. *patis „gospod“. Ne-natančno pa prevaja ib. str. 186 stpolj. poćbiega „rozwódka“ in

¹⁸ V spominu mi je, da je med vojno izšla v Русс. Филол. Вѣстник-u tudi beležka z razlago 'potъ „gospod“ in pěga, torej „madež za gospoda“, ali ne morem tega tu v Ljubljani ugotoviti.

¹⁹ Ib. tudi o drugih razlagah kakor A. Brücknerja, ki je Pripegala razlagal iz osebnega imena Pribichwal, pozneje pa Triglav.

str. 269 „która uciekła od pana“. To je pač le radi etimologije. To se vidi tudi iz A. Brücknerja „Geschichte der älteren polnischen Schriftsprache“ (1922, str. 34), kjer pravi, da se je v glosah ohranilo marsikaj starega kakor počbiega „vagus“, praslov. „uxor dimissa“ (prim. tudi gori Prace filol. V 32 in 41). V etimološkem slovarju (1927, str. 407) pa podaja Brückner „poćpiega (lub počbiega) żona napędzona“ pod „piega“ in pripominja, da je izraz prešel v pozabo od XV. stol. Zopet ne vemo, od kod je počbiega. Prof. T. Lehr-Spławiński je prijazno sporočil, da izraz počpiega v gradivu za staropoljski slovar krakovske akademije znanosti sploh ni zabeležen. Brückner ga je skombiniral na podlagi starocerkvenoslovanskega potъpęga. V gradivu je zapisano samo „poczbyega“ iz leta 1434. A. Walde-J. Pokorny, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (1927 do 1932) ni sprejel našega izraza. A. Meillet-A. Vaillant, Le slave commun (2. izd., 1934, str. 496) vidita, v nasprotju z Études I. 1905, v potъbęga „femme répudiée“ (na str. 501 „femme qui fuit son mari“) v prvem delu „sans doute“ indoevr. *potis „gospod“. Obliki potъpęga in podъbęga sta jima starocerkvenoslovanski izpremembi (alterations).

Iz pregleda mnogovrstnih razlag se vidi, da se jemlje za podlago zdaj ena, zdaj druga varianta, in da je zlasti v novejši dobi nagnjenje, razlagati izraz kot zloženko, ali iz nomina *potъ „gospod“, „mož“ in glagolskega korena bęg (različne odtenke v pomenu puščam na strani), kakor je prvi razvil Buslajev in za njim Brückner, kateremu se je pridružil Łoś, a v najnovejšem času zastopata Meillet-Vaillant, ali pa iz *potъ in pęg, ozir. pig (Fick, Ułaszyn, Brückner in menda tudi v Русс. Филол. Вѣстник-у), pri čemer je Brücknerju *potъ ne več „dominus“, ampak „cunnus“.²⁰ Zloženko iz prefiksa in pęg predpostavljajo Šafařík, Jagić, neodločno Kopitar z argumentom iz slovanskih starožitnosti in tako isto neodločno Miklošič, Radices I. 1845, zloženko iz prefiksa in bęg pa Srez-

²⁰ Za pravilno ocenjevanje Brücknerjevih razlag prim. njegove lastne stroge izjave v Archiv-u für slav. Philol. 1929, XLII 175 („mich verpflichtet nur meine letzte, systematische Erörterung der Materie in einer besonderen Schrift“) in v Zeitschrift für slav. Philol. 1933, X 471 („ich — hatte — verlangt, dass man an die endgültige Formulierung meiner Ansichten . . . sich halte, mir nicht ältere, ungenaue Fassungen oder Übertreibung vorhalte, denn nur Dummköpfe beharren auf einer und derselben Meinung, hatte Bismark, hatte lange vor ihm Puškin gesagt“).

nevskij, Miklošič, Evang. Mathaei 1856 in Vergleichende Grammatik I. 1879, neodločno kot možno Kopitar in Miklošič, Radices 1845 in Vergleichende Grammatik II 1875. Tretja smer pa je, iskati v izrazu glagolski koren s prefiksom in sufiksom in sicer tьp (Sobolevskij) ali tep (Prusik, Kopitar kot možno na prvem mestu, Miklošič, Radices 1845 na zadnjem, Lexicon 1862, Die christliche Terminologie 1875 in Etymologisches Wörterbuch 1886 na prvem; tu tudi izrecno odklanja bęg). Zanimivi so številni preokreti v Miklošičevem učenju: Radices 1845 podtьpęga — podtьbęga — pottьpęga, Evang. Mathaei 1856 podtьbęga, Lexicon 1862 do 1865 pottьpęga, Die christliche Terminologie 1875 pottьpęga, ali Vergleichende Grammatik II 1875 podtьbęga, Vergleichende Grammatik I 1879 podtьbęga, Etymologisches Wörterbuch 1886 pottьpęga (ne bęg).

Potreba razlage variant podtьpęga in podtьbęga odpade, ker je filološki pretres za prvo nedvomno pokazal njeno sekundarnost iz pottьpęga, ker narobe ne gre, a posebnega takega sinonima radi Kopitarjeve domneve menda ne bo nihče hotel predpostavljati, druga pa se je izkazala kot resnični staročeški sinonim s povsem umljivo besedno tvorbo. Predpolagoti zlasti radi stpolj. počbiega (rus. потьбѣга ima svojo zaslombo v južno-slovanskih tekstih) tudi za staročeščino pottьbęga, ki bi bilo dalo v staročeščini in v glagolskih evangelijih, v obeh posebej, (kajti koncem IX. stol. sta se redukcijška vokala še izgovarjala) na gornjemu sličen način obliko podtьbęga, bi ne bilo nemogoče, ali se mi zdi manj verjetno. Stojita si pač nasproti staropoljsko počbiega in staročeško ter moravsko-dialektično podbęha poleg splošno češkega „behlá ženska, která běhá, toulá se, běhna, běhalka, běhlice, zběhlice“ ter glagola podběhnouti (Jungmann, Kott). Sicer pa je stpolj. počbiega mogoče vkljub temu pretegniti kot pottьbęga na češkoslovaško ozemlje poleg paralelnega podtьbęga. V tem slučaju bi se le naziranje o postanku variante pottьbęga, kakor je bilo že gori pokazano, nekoliko izpremenilo. Pri etimološki razjasnitvi gre torej le za obliki pottьbęga in pottьpęga, ki ju še nihče ni hotel ločiti kot pravadna sinonima. Njun pomen in njuno nahajanje ju tako tesno druží, da je ena odvisna od druge, pri čemer je pač preje priti bodisi že potem narodne etimologije, bodisi potem kontaminacije od pottьpęga k pottьbęga nego narobe. Za etimologije s pomočjo *pottь kot prvega dela

zloženke je pri tem precej brezpomembno, ali mu sledi -bēga ali -pēga, dasi je pomenski -bēga morda bolj prikladno. Kar se pa tiče *potь-, ki naj bi bilo ostanek indoevr. *potis „gospod“, „mož“, je, ne glede na to, da je Brückner to sam zavrgel in nadomestil z drugo naravnost nemogočo domnevo o *potь „cunnus“, težko verjetno, da bi se bil mogel v poljščini razviti konkretni pomen „uxor dimissa“, ki celo nasprotuje smislu tvorbe počbiega po tej razlagi, do „vagus“ sploh. Malo verjetno je tudi, da bi se bilo poleg gospodь — gospoda fem. coll. ohranilo indoevr. *potis le na ta način v taki tvorbi. Ta sama kot zloženka izgleda zelo prisiljeno, naj bo že -bēga ali -pēga in se ne da primerjati v duhu besedotvoritve slovanskih jezikov narejenima „medved“ ali severnoslovansko *noktь-legъ, ki s svoje strani spominja na nemško Nachtlager. Čistemu lingvistu je seveda taka tvorba in etimologija lahka zadeva, kopica filoloških dejstev pa to zelo otežuje. Popolnoma pa onemogočuje tako etimologijo fakt, da imamo še danes v slovenskih vzhodnoštajerskih narečjih do malega istovetno besedno tvorbo iz glagolskega korena tep s prefiksom in sufiksom, ki jo podpirajo druge v drugih slovenskih jezikih in katere etimologija je povsem jasna. (Sobolevskega glagolski koren tьp seveda že radi ь v потьпѣга v Ostromirovem evangeliju in stolj. počbiega odpade.)

V J. Glonarja prevodu Reymontovih „Kmetov“ (I—IV, 1929 do 1930) sem na petih mestih našel izraz potepiga za glavno žensko junakinjo romana Jagno: I 55 Da si psica in potepiga..., III 184 Ne bom ji odprla, potepigi..., IV 91 Da je ničvredna potepiga, za katero se gonite kakor psi..., IV 269 Ti bom že prepodila zaljubljene muhe, opica ti, mene boš še pomnila, potepiga!, IV 270 Ne čudi se, da sem se zbala zaradi tebe (mati sinu Jasku), saj je to najhujša potepiga v vasi. O pomenu ne more biti nobenega dvoma. V poljskem originalu imamo različne izraze: W. Reymont, Chłopi, 6. izd., I 67 Żeś suka i latawiec..., III 224 Nie puszczę, latawca..., IV 112 Że latawica i tłuk, że ganiacie za nią, kiej te psy..., IV 324 Ja cię nauczę jamorów, małpo jedna, już ty mnie popamiętasz, tłumoku!, IV 325 Nie dziw się, że zlekłam się o ciebie, przecież to łajdus najgorszy we wsi. Izraza potepiga Pleteršnik ne pozna; ima potepica iz južnovzhodnega Štajerskega poleg mnogih drugih izvedenk z istim korenem in pomenom „Vagabundin, Landstreicherin, Schlampe“

kakor: potepača, potepenka, potepinka, potepka, poteplja, potepljivka, potepnica, potepuha, potepuhinja (-hnja), potepulja, tepa, tepešnica in tepica. Po sporočilu gg. J. Glonarja in J. Šlebingerja, za kar se jima lepo zahvaljujem, je izraz potepiga v njunem narečju v rabi. J. Glonar je doma od sv. Barbare pri Mariboru, J. Šlebinger od Sv. Ane v Slovenskih goricah. Že iz same slovenščine je jasno, da je beseda potepiga izpeljana iz glagola potepsti se — potepati se „herumstreichen, vagabundieren“ (Pleteršnik). Prim. še z Dolenjskega „potepeno pismo dobiti“, „den Laufpaß bekommen, fortgewiesen werden“ (Pleteršnik) ali v krčemski popevki „Kaj pa misliš, moja žena, — žena moja potepena, — da je meni dobro biti, — ko se drugi s tabo kiti . . .“ (A. Novačan, Krčma Čamerjeva, Ljubljanski Zvon 1918, XXXVIII 677). Svojevrsna tvorba je pri Trubarju „tepigovi možje“ „Männer aus dem Pöbel“ (Pleteršnik). Temu se lahko primerja rus. гольтепá fem. s pomenom kakor голь coll., голыдьбá ali голытьбá fem. coll. „arme Leute, armes Volk“ od голый „gol“ (I. Pawlowsky, Russisch-deutsches Wörterbuch, 3. izd., str. 255–6). Pri N. Lěskovu, Полное собрание сочинений (3. izd. A. Marksa) sem bral XIII 37 tudi гольтепа ты дворянская, XXXIV 35 отдай своей гольтепъ-то. Trubarjevo „tepigov“ navaja Fr. Ramovš, Slovarski doneski iz Trubarjevih del (Časopis za zgodovino in narodopisje X 150) iz prvega dela Novega Testamenta (1557, str. 388) ter misli, da je „najbrž iz nem. täppig = taumelig, schwindlich, toll; antaeppig = insinuant, zudringlich, razširjena z domačim sufiksom“. Verjetnejša zveza s potepiga i. dr. mu seveda še ni mogla biti znana.

Kakor slovenščina pozna glagol potepati in izvedenke predvsem kajkavščina. Tako je le pri Belostencu (Gazophylacium 1740) in Voltiggiju (Ricoslovník 1803) potepati se „vagari“, le pri Belostencu, Jambrešiću (Lexicon 1742), Voltiggiju in Stulliju (Lexicon 1801) potepuh, kar govore po T. Maretiću kajkavci v zagrebški okolici in bržda še dalj (prim. Rječnik jugoslavenske akademije znanosti XI 121), sicer pa po Rječniku to v ostali srbohrvaščini ni znano, kar potrjuje tudi Daničić s svojim Рјечник из књижевних старина српских. Pri Gjalskem sem bral „mala potepuša“ (ni v Rječniku). Zanimiva je za kajkavščino tudi opozoritev V. Jagića (Archiv für slavische Philologie II 398), da se v starih kajkavskih molitvenikih „immaculata“ (virgo) prevaja

„ne vtepena“, kar odgovarja lit. *ne pateptas*: „vtepsti se“ pomeni po Jagiću „sich besudeln“, lit. *tepù* „mažem“. Glagol je že baltoslovanski (prim. R. Trautmann, *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, stran 319, A. Walde-I. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogerman. Sprachen I* 743). V refleksivni rabi, ki se je razvila predvsem v slovenščini in kajkavščini, je glagol zadobil še svojevrsten pomen nemškega „herumstreichen“, ki ga izražajo tudi izvedenke iz glagola (prim. podobni razvoj pomena pri klatiti „herabschlagen“ — klatiti se „sich herumtreiben“ — klatež „der Landstreicher, Vagabund“, rus. *колотиться* „umherlungern, umherbetteln“ — *колоты́га* masc. in fem. „der zudringliche Bettler, die zudringliche Bettlerin“). Nahajamo pa take izvedenke tudi izven slovensko-kajkavskega ozemlja. Tako je slovenskemu potepiga ali potepuhinja enako v malorusčini *pot'ipaha* „feile Dirne, eig. Landstreicherin“ (Miklošič, *Etymol. Wörterbuch*, str. 352 pod *tep-* 3). E. Želehowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch* (1886, str. 722) navaja poleg *pot'ipaha* tudi *pot'ipovišce* „feile Dirne, Metze, Trulle“. Prim. še B. Hrynčenko, *Словарь української мови III* *pot'ipaha* 1) бродяга, 2) потаскуха. Zadnja velikoruska beseda je besedotvorno popolnoma analogna. Malorusko *pot'ipaha* (z *-i-* za *ḡ* iterativnega glagola) odgovarja slovensko-dialektični tvorbi potepiga, pa je za obe ti tvorbi z ene strani jasen postanek iz glagolskega korena *tep-* (prim. Trub. *tepigovi* možje z rus. *гольтепа*), z druge pa nedvomna njuna zveza s starim izrazom *pot'pěga*, njima povsem analogne besedne tvorbe. Imamo le različne sufikse in v *pot'pěga* redukcijsko stopnjo korenskega vokala. Enake ali slične sufikse pri istoimenskih tvorbah, izvedenih od sinonimnih glagolov, zlasti pa še pri analognih besednih tvorbah sploh imamo v vseh slovanskih jezikih, poleg slovenščine zlasti v ruščini in poljščini, manj v češčini, srbohrvaščini in bolgarščini (prim. Miklošič, *Vergleichende Stammbildungslehre*, str. 280 sl.): a) sinonimne tvorbe kakor n. pr. slov. *vlačúga* ali *vlačúha* fem. „die Herumstreicherin, die Schlampe“ (Pleteršnik), polj. *włoczęga* masc. „Landstreicher“ i. pod. (Konarski)²¹, rus. *волоча́га* masc. in fem. „der Landstreicher, die Landstreicherin“ i. pod. (Pawlowsky) od „vlačiti se“ „herumstreifen, sich herum-

²¹ F. Konarski in drugovi, *Vollständiges Handwörterbuch der deutschen und polnischen Sprache* (2. izd., Wien 1913). J. Janko, *Slavia IX* 343 razlaga besedo iz **volk-jęga*, kar pa nasprotuje ruski obliki *волоча́га*.

treiben“ (prim. o dekletih „vlačiti se s fanti“, „unerlaubten Umgang pflegen“); polj. łazęga „Landstreicher“ i. pod. (čęš. lazuha „reptile“) od łazić „laziti“ (łazić po mieście „sich in der Stadt herumtreiben“); rus. бродяга, по- masc. in fem. „der Landstreicher, die Landstreicherin“ i. pod. od бродить „umherschweifen“ i. pod.; блудяга masc. in fem. isto od блудить; rus. потаскүха fem. ali -үша „die Herumtreiberin, liederliches Frauenzimmer“ od таскаться „sich herumschleppen, -treiben“ in dr.; b) analogne besedne tvorbe sploh kakor n. pr. промотыга masc. in fem. „der Verschwender, die Verschwenderin“ od промотать „verschwenden“; топтыга masc. in fem. „der, die Plumpe, Schwerfällige“ (ime Топтыгин за medveda v poemi N. Nekrasova od топтать „teptati“; торопыга masc. in fem. „der, die Hastige“ od торопиться „eilen, sich beeilen“ in mn. dr. pod. Tudi v slovenščini je po Šlebingerju ciganiga, pijaniga i. pod. S sufiksom -ѣга je navel A. Sobolevskij po Gogolju in Dalju besedo толпѣга, -ѣга „толстая жена“, poleg katere je po Dalju in Pavlovskem tudi толпыга, prvo po Pavlovskem „der, die mit Gewalt sich durchdrängende, grober Mensch, Lümmel“, drugo „der, die Dumme, Unverständige, Tölpel, Lümmel“. V oblikah in pomenih so dialektične razlike. Iz svoje lektire lahko navedem iz Lěskova XXXVI 153: Вонъ, говорятъ, ступай, толпѣга старая (slepí starki). V staropoljščini predpostavlja sromiežliwy substantiv sromiega. Po M. Rudnickem, Sufiksy ze społgłoską -g- (Slavia occidentalis X 278 in 285) se je sufiks -ѣга v staropoljščini še češče vporabljal, potem pa je prišel povsem iz rabe. Danes se govori sromiežliwy, kateremu odgovarja zahodno-rusko соромяжій (Dalj). V cerkveni slovanščini imamo v Bogoslovju Ioana eksarha лежага хѣтоз (Описаніе славянскихъ рукописей моск. синод. библи. II 2, 303).

Da je nekđaj na panonskih tleh živelā besedna tvorba potpěga, dokazuje tudi večkratno se nahajajoči iz nje izvedeni priimek med Štajerci Potpeschnigg. Že Kopitar, Glagolita Clozianus, str. XXXIII je zasledil v Gradcu nekega zdravnika, Slovenca, ki je svoje ime izgovarjal, kakor je ugotovil Kopitar, z ž. Tudi Šafařiku, Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus, str. 38, govori ime za panonstvo izraza. Jaz sam sem našel še tri iz novejšega časa: (po mojih zapiskih) dr. Max Potpeschnigg (v graškem dnevniku „Tagespost“ 1916, 30. oktobra), dr. Heinrich

Potpeschnigg (ib. 1917, Nr. 208, Časopis za zgodovino 1934, XXIX 188), Louise Potpeschnigg (Ljubljanski Zvon 1928, XLVIII 567).

Vokal *ě* v -ěga prvotno ni pripadal sufiksu, temveč glagolski osnovi, tako da je bil sufiks le -ga kakor n. pr. v stru-ga (prim. *островъ*), kar je po pomenu spočetka verbalno-abstraktni substantiv, nomen actionis, nem. „Strömung“. Pozneje se je za jezikovni čut lahko abstrahiralo kot sufiks -ěga, kakor je to v besedotvoritvi prav pogosto (n. pr. -акъ i. dr.), ali posebne produktivnosti ni nikdar dosegel; izpodrinil ga je sufiks -yga. Z glagolsko osnovo na *ě* je v organični zvezi redukcijska stopnja glagolskega korena, ki je pravilo za III. vrsto, 2. razred klasifikacije po infinitivu: prim. *бѣдѣти*, *свѣтѣти*, *грѣмѣти*, *кypѣти*, *вѣртѣти*, *звѣнѣти* itd. (V. Vondrák, Altkirchenslavische Grammatik, 2. izd., str. 284; J. Gebauer, Historická mluvnice III 2, str. 278; A. Meillet, Mémoires de la société de linguistique XIII 364, XIV 193, 332; F. Specht, Zur Geschichte der Verbalklasse auf -ě v Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 1934, LXII 29 i. dr.). Glagola **тъпѣти* dandanes sicer ni več (o možnosti redukcije vokala v takih korenih gl. G. Iljinskij, Die Reduktionsstufe in den Wurzeln ohne Sonanten in den slavischen Sprachen v Archiv für slav. Philologie XXXIV 1 in E. Sandbach, Die indogermanischen zweisilbigen schweren Basen und das baltische Präteritum, str. 46),²² toda tako isto ni več tudi stčes. hřbieti „begraben liegen, begraben sein“ poleg hřebsti — pohřbiti „begraben“ (Gebauer l. c. 281, Miklošič, Etymol. Wörterbuch, str. 76, J. Mikkola, Urslavische Grammatik, str. 99). Enako je stčes. lpieti „kleben bleiben, haften“ poleg gr. *ἐλείφω* „salbe“ (Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, str. 162). Meillet, Mémoires XIII 366 misli, da kažejo tudi substantiva kakor *gyběľ* na nekdanje glagolske tvorbe z *ě*. Glagol **тъпѣти* bi bilo razumeti analogno kakor **grѣbѣти* — **ľpѣти* z intransitivnim pomenom poleg tranzitivnega *teti* — *tepѣ*, torej nekako „biti v stanju potepanja“, „nahajati se v stanju one pasivnosti, ki rezultira kot produkt dejanja tranzitivnega glagola“. Po vsem rečenem imamo tedaj stari izraz *potъpěga* razlagati kot

²² Iz korena *tep-*: *тъp-* se razlaga tudi polj. *wątpić* „zweifeln“ (Miklošič, Etymol. Wörterbuch, str. 352 *tep-* 1; Brückner, Slownik etymol., str. 605; drugače Vaillant (Revue des études slaves XI 204), ki spravlja to v zvezo z nepřáštěvati.

*po-ťpě-ga, nikakor pa ne, kakor smo videli, kot *potb-pěga ali tudi *potb bēga. Zadnje more biti le že stara kontaminacijska oblika s podbēga ali pa posebno severno-slovanska narodna etimologija z -bēga namesto -pěga. Nekdaj je mogel biti izraz potb-pěga tudi splošnoslovanski, kakor je glagol *тѣрѣ* baltsko-slovanski. Hoteti poleg nedvomnega po-ťp-ě-ga predpostavljati še neko *potb-bēga s *potis kot tretji sinonimni izraz, bi se menda težko kdo odločil, ker si stojita izraza le preblizu, pa je tudi vedno bila ta tendenca, razlagati vse variante iz ene prablike. Varianta podb-pěga in morda tudi poznejše rusko podb-bēga je iz potb-pěga in potb-bēga po onemenju redukcijskih vokalov samo po sebi umevno. V današnjem slovenskem potepiga je *e* vstavljen po glagolu, sufiks pa nadomeščen z -yga. Dokončno rešitev v načrtanem pravcu pa morejo prinesiti seveda le novi podatki iz dialektov in spomenikov slovanskih jezikov.

Glagol. Cloz. I 140 *с҃лауѣтѣ* (dzěluto).

V homiliji Glagol. Cloz. I 59—160 in II 1—23, za katero ne poznamo grškega originala, se v oddelku, v katerem se nahaja *пѣтънѣзѣ*, bere osem vrst pozneje druga dosedaj nepojasnjena beseda v Klozovem Glagolitu *с҃лауѣтѣ*. Da se more njen smisel pravilno razumeti, se je treba ozreti na ves kontekst, v katerem se pojavlja. Govori se tu proti nečistosti, prešuštvu in za ohranitev zakona ter se navajajo za to odločne izjave apostola Pavla (I 111 sl.), Jezusa Kristusa (I 127 sl.) in proroka Malahije (I 134 sl.). Na to pa se nadaljuje (I 138 sl.): *ТАКОЖДЕ С҃ТИ АПОЛІ І БЛАЖЕНИ ОЦІ С҃Ъ С҃Т҃ЫМ҃Ъ ЗАКОНОМ҃Ъ О҃Т҃К҃ИЖ҃Ъ ВЕЛ҃КЕ І С҃҃ЛАУѢТО ТАКОВОЕ ПОС҃АЖДЕН҃КЕ, РЕК҃УЩЕ ВЕЛ҃КЮ ІСП҃ЫТАН҃Ю І ПОШ҃ТЕН҃Ю СЕ С҃҃Н҃ДОБИША* (V. Vondrák, Glagolita Clozův, str. 48—9). Iz vsega konteksta sledi, da je *с҃лауѣтѣ* poleg *ВЕЛ҃КЕ* drugi pridevniški prilastek k *ПОС҃АЖДЕН҃КЕ* z nekim stopnjevanjem poudarka in pomena v izrazu: ravno tako so sveti apostoli in blaženi očetje s svetim zakonom smatrali vseskozi veliko in silno (zelo težko) takšno odločbo (razsodbo) za vredno tako rekoč velikega prizadevanja in vzdržnosti. Ta sila (teža) „posqždenija“, za katero gre, je dovolj močno podčrtana s predhodnimi citati iz sv. pisma. Tudi Kopitar (Glagolita Clozianus, str. 27) je v latinskem prevodu pojmoval *с҃лауѣтѣ* kot pridevnik: Sic et S. Apostoli, et beati patres cum

sancta lege omnino magnam et validam talem dijudicationem, idest magna examinatione et honore hoc dignati sunt. Namesto „validam“ bi se lahko reklo „vehementem“, „eximiam“; nepravilno pa je „honore“, kakor bi bilo поштенке за почтенке. Skupno s prvim samostalnikom испитанке bi se to po Vondráku (str. 106 in 114) bolje prevelo „diligentia et exercitatione“. V „vokabularju“ k izdaji (str. 72) Kopitar ne sledi popolnoma svojemu prevodu, temveč je glede na poreklo izraza v dvomu: „σκλητο nescias an pro slovacizante adjectivo e σκλη (valde) derivato habeas, an pro graeco ζηλωτός retento“. Zadnje je seveda izključeno, ker bi temu moralo odgovarjati знаято, kakor tudi v resnici imamo v evangeliju Luk. VI 15 za grško Σίμωνα τὸν καλούμενον ζηλωτήν, mar., zogr. симона нарицаемаго знлота. Za o bi bil prvotno, razume se, w, ki je prevzet v glagolsko azbuko. Kaj si je Kopitar mislil pod „slovacizante adjectivo“, ni moči odločiti. Radi slovaškega medza i. pod. ni mogel videti, četudi pomotoma, slovaške črte v dz za s, ker mu to še ni bilo jasno (prim. str. 48). Glasovni pomen črke σκλη je dognal še le Miklošič (Rad jugoslavenske akademije znanosti IX 11). Morda so mu bile v misli češko-slovaške pridevniške tvorbe na -utý, ki pa so zvečine kakor n. pr. mohutý „potens“, visutý „co visí“ itd. izvedene iz glagolskih deležniških osnov na -ot-, ali pa je poznal celo kako slovaško izvedenko iz *dzěl- (prim. stčes. zielo pri Jungmannu, Slowník V 648).²³ V cerkvenoslovanskih slovarjih Fr. Miklošiča (str. 234) in A. Vostokova (I 287) se Kopitarjevo mnenje ponavlja, poleg tega pa Miklošič podaja še svojo razlago: navaja σκλητο adv. λαν „valde“ in primerja σκλη, pa bi hotel izraz deliti v σκλη in το. Adverb v obliki σκλη je našel v Domentianovem životopisu sv. Save (Daničičeva izd., str. 106, prim. tudi Daničič, Речник из книжевних старина српских I 386). Toda tekst v Glagolita Clozianus ni na tem mestu prav nič pokvarjen in bi taka delitev dala po nepotrebnem neenakomerno konstrukcijo brez pravega smisla za ves kontekst, prilastek, sestavljen iz pridevnika in prislova ob dveh zaimkih (veliko in zelo to takšno razsodbo). Miklošič (Vergleichende Stammbildungslehre, str. 200) sam opušča to razlago, ker navaja zéluto kot edini primer v starslovenščini s sufiksom -utъ z dostavkom, „wobei Kopitar

²³ Dr. L'. Novák mi je na moje vprašanje ljubeznivo odgovoril, da pridevnik zelutý ali podoben v slovaščini ni znan.

an einen slovacismus und an ζηλωτός denkt“. Nasprotno zopet v etimološkem slovarju (str. 403) ne omenja žéluto. Vondrák v izdaji Klozovega Glagolita (str. 104) ni podal nobene nove razlage, neodločno ponavlja le Miklošičevo in Kopitarjevo: „σκλαυτο legendum ne: σκλαυ το (sic Mikl.) an de gr. ζηλωτός cogitandum sit (sic Kop.), incertum“. Zanimivo je, da ne govori o Kopitarjevem „slovacizmu“. Ker navaja Miklošiča na prvem mestu, mu menda ta razlaga bolj prija nego druga. A. Meillet, *Formation des noms* (Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave II) in drugi o tem molče. Omenim naj le A. Leskiena *Handbuch der altbulgarischen (kirchenslavischen) Sprache* (6. izdaja, 1922, str. 57), kjer se o σκλαυτο pravi: Bedeutung und Form des Wortes sind unklar.

Navedeno razlaganje seveda ne more zadovoljiti. Kontekst zahteva, kakor smo videli, pridevnik posebnega avgmentativnega pomena. Gre tedaj le za možnost pridevniške tvorbe *dzělutъ. Običajni adverb dzělo v obliki akuzativa mere je bil nekdam splošnoslovanski: v starocerkvenoslovanščini je dal ime črki ter se zelo pogosto rabi v spomenikih še s prvotnim začetnim dz (gl. n. pr. seznam besed k izdajama marijinskega evangelija in sinajskega psalterja); pozna ga starosrbščina, staročeščina in staroruščina, še danes pa slovenščina in dialektično ruščina (prim. slovarje Miklošiča, Daničiča, Vostokova, Sreznevskega in Dalja). Genitivna oblika дозѣла je zabeležena iz beloruščine pri I. Nosoviču (Словарь белорусскаго нарѣчія, str. 138), najti jo je tudi v srednjobolgarskih spomenikih (Miklošič, *Lexicon*, str. 234; Jagić, *Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache*, 2. izd., str. 329) ter v staroruščini (Sreznevskij, *Материалы* I 1014); starosrbsko obliko зѣлау sem že gori omenil. Ne nahajamo pa te osnove le v adverbialni rabi, temveč tudi v adjektivni kot зѣлаъ „σφοδρός, vehemens“: prim. v srbskem krušedolskem pentatevhu XVI. stol. Genesis XXXVII 20 зѣкръ зѣлаъ и зѣлаъ (Miklošič, *Lexicon* str. 234), v ruski jefremovski krmči XII. stol. зѣлонъ изѣктоу (Sreznevskij, *Материалы* I 1014), v ruskem tekstu Janeza Lestvičnika XII. stol. зѣлаынымъ исповѣданнемъ (Vostokov, *Словарь* I 288), v ruskem evangeliju XV. stol. вижъ зѣлаыа любеи (Vostokov ib.) i. dr. Iz tega adjektiva so z različnimi sufiksi izpeljani drugi adjektivi in tudi substantivi. Zelo pogostna je izvedenka z -ьнъ, adverbialno -ьно in -ьнѣ: po imenovanih slovarjih v bolgarskih,

srbskih in ruskih spomenikih s pomeni „ὁ πᾶν — eximius, ὁ ὁδρός — vehemens, πολὺς — multus“. Substantiv зѣлность je vključil Pamva Berynda (Leksikon 1627). Kakor pa se зѣлность nahaja po Daničiču (I 386) tudi v srbskih listinah in letopisih, kar kaže bolj na naroden jezik kot vir, tako imamo tudi pri Dalju (2. izd., I 922) kot narodna izraza sprejeta: зѣлный „сильный, обильный, великий, крѣпкій, въ сильной степени, въ большихъ размѣрахъ“ in зѣлно нар. „обильно, очень много, весьма сильно“ z dostavkom „употрѣбл. и по нынѣ грамотеями“. Substantiv зѣлость je v srbskih in ruskih spomenikih in tudi v ruskem prepisu XII stol. spisa Konstantina, prezvitera bolgarskega: ѿ сѣи зѣлости „ἀπὸ τῆς παρούσης ρφοδρότητας“. Poleg tega substantiva se bere z istim pomenom v srbskih in ruskih spomenikih še substantiv зѣлство, a iz njega izvedeni glagol зѣлствовать v srbskem zborniku homilij XVI. stol. Najzanimivejša pa je ruska narodna adjektivna izvedenka зѣлѣсто, ki je iz Опыта областного великорусскаго словаря (Petrograd 1852) prenesena v 3. izdajo Daljevega slovarja (I 1741): зѣлѣсто нар. „лакомо, прихотливо“ s primerom iz orlovske gubernije „Чійю бы выпить! Зѣлѣсто буде“. Vkljub izpremenjenemu posebnemu pomenu ne more biti dvoma, da je tudi ta tvorba izpeljana iz *dzěl-, a pomen je lahko razviti iz prvotnega.

Iz *dzěl- so bile torej najrazličnejše izvedenke mogoče, pa smo upravičeni, predpostavljati tudi tako z -utъ, tem prej, ako imamo med njimi tvorbo z -ast-, ki je sorodna podobnim z avgmentativnim pomenom na -at-, -it-, -ist- in seveda tudi -ut-; saj vokal prvotno v takih slučajih ni tako važen kakor konzontan, ker je sekundarnega izvora in pripada spočetka podstavi nove besedne tvorbe (prim. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik I 593 ali A. Brückner, Slavisch-Litauisch v zbirki „Die Erforschung der indogermanischen Sprachen“ III 71). O avgmentativnih sufiksih je napisal študijo A. Belić, Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe (Archiv für slav. Philologie XXIII 134 in XXVI 321). V njej je pokazal, da je bil ojačevalni sufiks -ut- (-iut-) sam ali še z drugimi sufiksi sestavljen v praslovanščini adjektivičen (XXIII 183 in XXVI 325). Take pridevniške tvorbe se dobe v ruščini, poljščini, češčini in morda tudi v srbščini (XXIII 183), zlasti pa sta v rabi v prvih treh jezikih sestavljena sufiksa -utk- in -uteňk-

z ojačevalnim pomenom (XXVI 332). Pri tem je z izjemo češčine običajno po velarih in v slučajih kake analogije -ut-, sicer po drugih konzonantih -jut- (XXVI 333 sl.). Tako stanje seveda ni prvotno. Vidi se tudi, da je sufiks -ut- sam v starejši dobi bil bolj produktiven nego v poznejši, ko je deloma sploh izginil. V češčini se je tudi pomen zabrisal: prim. bleskutý = blýskavý „glänzend“ (že staročeški, gl. Gebauer, Slovník staročeský I 65, ako ni to v zvezi z verbalnimi tvorbami kakor visucí, ki so bile gori omenjene), zelenutý „grünlich“, teplutko „warm“, suchoutký = suchý (XXIII 183 in XXVI 343). V poljščini in ruščini sta postala sestavljena in paralelno rabljena sufiksa -utk- in -uteňk- z avgmentativnim pomenom zelo produktivna (primere z -uteňk- puščam na strani): poljsko bliziotki „sehr nahe“, malutki „sehr klein“, powolutko „bardzo powoli“, starutki „sehr alt“, samiutki „ganz allein“, słabiotki „sehr schwach“, calutki „ganz und gar“, bielutki „sehr weiß“, pełniutki „ganz voll“ itd.; rusko (posebno belorusko) слабютко „sehr schwach“, скорюtkий „sehr geschwind“, низюtkий „sehr niedrig“, молодюtkий „sehr jung“, крощюtkий „sehr kurz“, свѣжюtkий „sehr frisch“, махюtkий „sehr klein“ (prim. še помалютѣньку ojačeno помалу „allmählich“) itd. (XXVI 342—3). Na vsem slovanskem severu so razširjene tvorbe iz *mal'ut- in *mal'ut-ъk- (tudi v substantivni funkciji s pomenom „zelo majhen“): rusko малюта masc. „kleiner Wicht“, малютка masc. in fem. „kleines Kind“, malorusko малюта masc. in fem. „ein kleiner, winziger Mensch“, poljsko malutki adj. (že v zofijski bibliji in v psalterju) „winzig, ganz klein“, češko malítký (staročeško mal'utký) adj. isto (prim. Vondrák, Vergleichende Slavische Grammatik I 598; Gebauer, Slovník staročeský II 308 i. dr.).

Omembe vredne so tudi neke substantivizacije iz pridevnikov z -utak v srbohrvaščini, ki jih Miklošič, Vergleichende Stammbildungslehre, str. 201, navaja, kakor je lahko dognati, po Karadžićevem Rječniku: bjelutak „quarzum“ (po Karadžiću južno), oblutak „obao kamen“, salutak „glarea“ (po Karadžiću „poveliki šl'unak“ v Vršču v Banatu), smrzlutak „gleba gelata“. Iz slovenščine se navaja le nemškuta fem. Srbsko-hrvatske primere beleži tudi T. Maretić, Gramatika i stilistika (2. izd., 1931, str. 311 bjelútak i. dr.); Leskien, Grammatik der serbokroatischen Sprache (1914) jih nima. Od svoje strani bi dodal še zanimiv primer, ki ga je najti že v starocerkvenoslovanščini v supraselskem kodeksu

сланоуѣтъкъ *ῥιβινθος* cicer arietinum (v izdaji S. Severjanova, str. 40, v. 24 in str. 41, v. 19, 24 v чюдотворении sv. Konona Isavrijskega). Ta izraz se nahaja tudi v različnih srednjobolgarskih ter srbsko- in rusko-cerkvenoslovanskih spomenikih (prim. Fr. Miklošič, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, str. 856). Po I. Sreznevskega, *Материалы для словаря древнерусского языка* III 411 ga je brati v staroruskem, t. zv. sinajskem pateriku XI. stol. v obliki сланотъкъ, kakor bi bil izveden od substantiva „slanota“. V stari obliki сланутъкъ in v istem pomenu ima izraz še danes bolgarščina, našel pa sem ga tudi pri B. Šulku, *Jugoslavenski imenik bilja* (Zagreb 1879, str. 359), kjer se navaja kot slanetak z otoka Hvara. lb. so zabeleženi še drugi nazivi za rastlino, ki so pomembni za umevanje postanka izraza, kakor slanič in zlasti slani grah (po Dalmaciji, Istri in Hrvatskem). Izvedenka сланутъкъ od сланъ drugje ni znana. Rastlina se imenuje sicer v slovenščini (čičerka, cizara, tudi peček), češčini (cizrna) in poljščini (cieciorka, ciecierzycza, groch włoski) po laških izrazih, na kar naravnost kaže poljsko „groch włoski“: ital. cicerchia; beneč. (Gius. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano* 1829, str. 123) cēsara, cecera, po W. Meyera-Lübkeja romanskem etimološkem slovarju (str. 151) stbeneč. cesera, novobeneč. tsezara. Običajno nemško ime Kicher, Kichererbse je že v starovisokonemščini kichurra in iz latinščine; poleg tega pa je iz novejšje dobe v rabi tudi iz severne italijanščine izposojeno Zieser, kar bi ravno tako moglo biti posredujoči vir za slovensko in češko varianto. K. Štrekelj, *Zur slavischen Lehnwörterkunde*, o teh besedah ne govori. Napačno razlaga V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere* (2. izd., str. 187) rus. чечевица poleg сочевица in odgovarjajoče izraze v drugih slovanskih jezikih kakor polj. soczewica, coczka, češ. čočovice (tudi čočka), sočovice iz romanskega cece. Te besede pomenijo čisto nekaj drugega, „leča“ (za „cicer“ pravijo Rusi стручечник, материнка, пузырное съмя) ter se naslanjajo na splošno slovansko staro tvorbo sočivo „lens, legumen“, kateri ravno najstarejše oblike najbližje stoje, ne glede na to, da češčina ne pozna nobene preglasa *e* v *o*: strus. сочивица in сочевица (I. Sreznevskij, *Материалы* III 470), stčeš. šočovice (prim. V. Vondrák, *Vergleichende Slavische Grammatik*, 2. izd., I 474, kjer razpravlja o asimilaciji preko zloga, „Fernassimilation“). Tudi Hehnova razlaga izraza сланутъкъ iz slana, kar naj bi prvotno pomenilo „Hagelkörner,

Eistropfen“, ne velja že radi hrvatskega naziva „slani grah“. Iz vsega sledi, da so morali deli južnih Slovanov že zelo rano spoznati to hranilno rastlino in ji dati svoje posebno ime. Pri grških avtorjih se češče bere o njej (W. Pape, Griechisch-deutsches Handwörterbuch, 6. natis, I 1022); med drugim so plodove prazili na žerjavici ter jih jedli kot prigrizek k vinu. Kot hrano za revnejše sloje jih je označil Horac (Sat. 1, 6, 114). Po botaničnem kompendiju G. Hegi, Illustrierte Flora von Mitteleuropa (IV. Bd., 3. Th., str. 1501) imajo plodovi nekoliko trpek in grenkast okus. Zakaj pravi Miklošič v etimološkem slovarju (str. 314), ko navaja besedo pod solb, „eine nicht salzige Frucht“, mi ni prav jasno. V navedenem botaničnem delu l. c. stoji: Das Drüsensekret enthält Oxal- und Apfelsäure. I. Heyse, Fremdwörterbuch (18. izd., str. 605) tolmači Oxalsäure tudi z Sauerkleesäure. Za nadevek naziva „slan“ v ljudski govorici ni potreben baš okus slanosti v dobesednem pomenu, kakor se tudi drugi izrazi za okus rabijo analogno. Vsekako spada beseda slanutъkъ k pridevniku slanъ in k starim tvorbam s sufiksom -ut- in potrjuje, da je bil ta sufiks le v prav stari dobi produktiven in da se je poleg izraza slanutъkъ v južnem delu južne slovanščine ohranil v tej obliki le v srbsčini v neki specifični rabi in razmeroma majhnem številu.

Orisano stanje nam dokazuje, da je v dobi, ko je bila napisana homilija s ⲡⲟⲧⲁⲛⲧⲣⲁ in ⲉⲕⲁⲱⲧⲟ, bila taka avgmentativna adjektivna tvorba z -utъ popolnoma mogoča. Razen tega, se zdi, bi ta tvorba prej pričala za ozemlje velikomoravsko nego macedonsko in bi s te strani nekako potrjevala Vondrákovo domnevo o starem, slovanskem poreklu homilije, ki jo Vondrák (Studie z oboru církevněslovanského písemnictví, str. 117 sl.) pripisuje najznamenitejšemu učencu slovanskih apostolov in plodovitemu književniku Klimentu (prim. gori str. 40-1), o čemer pa mora biti še druge govora. A o enem, mislim, ne more biti dvoma, da je vsebina homilije umljiva le s stališča staromoravskih razmer. Pridiga ⲉⲕⲁⲁⲧⲙⲕⲁⲙⲧⲁ ⲉⲙⲁⲓⲁ o krščanskem vladanju in čistem življenju ima smisel, kakor je razvideti iz razprave o potpěga, za Svatoplukov čas, nikakor se pa ne prilega dobi bolgarskih carjev Borisa-Mihaela in Simeona ter Klimentovemu odgovarja-jočemu pisateljskemu delu v Macedoniji.

Dodatki.

Str. 8, v. 17. St. Kuľbakin, *Le vieux slave*, str. 7, opozarja na komka v macedonskih narečjih Dojrana in Vodena.

Str. 19, v. 24. Radi popolnosti naj dodam še mnenja novejših starocerkvenoslovanskih in primerjalnih gramatik o *цркъмъ*, ki kažejo, kako so ta mnenja še različna in neodločena. V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik* (2. izd., 1912), str. 14 vidi v obliki z *i* panonizem, str. 269 v kijevskih listih panonsko-slovenski refleks; str. 166 pravi, da se za kijevske liste ne more sklepati iz njihove oblike na *цркъмъ* originala; str. 119 se obrača proti trditvam, da bi bilo *цркъмъ* iz grščine in češ. cerkev iz romanščine. To zadnje je tedaj, da še to dodam, zagovarjal A. Boháč, *Vliv románštiny na slovanskou terminologii církevní* (*Listy filologické* 1908, XXXV 437 „stčeš. církev vedle stsl. cřřky“), kjer izvaja češkomoravski izraz iz retoromanščine (dvakratno staročeško cerkev mu je z Gebauerom starocerkvenoslovansko), medtem ko mu je starocerkvenoslovanski iz latinščine; radi oblike z *i* se vprašuje, ali je hila še enkrat pozneje izposojena. E. Berneker v etimološkem slovarju (I 1908—1913) Boháča še ni mogel citirati in zavzeti proti njemu svoje stališče; čudno pa je, da ne omenja oblike *cřřky*. Str. 299 Vondrák končno izraža mnenje, da *цркъмъ* ni moglo biti izposojeno iz starovisokonemščine radi *h*, kakor *мѣннхъ* za stvnem. munih. To isto ponavlja Vondrák tudi v *Vergleichende Slavische Grammatik* (I, 2. izd. 1924), str. 356, a na strani 658 omenja gotščino kot vir. Podrobneje govori o besedi na str. 405: razlaga različnih oblik se mu ne zdi lahka; najstarejša naj bi bila **cřřky*, ki bi bila potekla iz gotščine. Iz nje izvaja južnoslovansko, rusko in češko, zadnje na precej zapleten način; v poljščini bi bili odsevi češke in oblike z *i*. Obliko z *i* smatra za panonizem, pa stavi vprašanje, ali se kaže v njej starovisokonemški ali romanski vpliv. St. Kuľbakin, *Le vieux slave* (1929, str. 6) navaja obliko z *i* v sinajskem psalterju med besedami moravskega ali panonskega izvora. N. Wijk, *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* (1931, str. 156) misli, da je bila oblika z *i* v psalterju in v kijevskih listih izposojena po drugem potu nego *цркъмъ*, a to pač na Moravskem ali v Panoniji. P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik I* (1932, str. 63) se ne odloča, ali je *цркъмъ* izposojeno iz grščine ali iz germanščine; „abnormna“ varianta z *i* naj bi kakor poznejše druge v slovanskih jezikih slonela na večkratnim izposojanju ali izposojanju iz različnih virov. A. Meillet in A. Vaillant, *Le slave commun* (2. izd., 1934, str. 78) izvajata vse različne oblike v spomenikih in v slovanskih jezikih iz *cřřk-*, ki bi se bila razvila iz gotške.

Str. 20, prip. 22, na koncu. K seznamu literature bi se moglo iz najnovejšega časa dodati še: H. Bielfeldt, *Die deutschen Lehnwörter im Obersorbischen* (*Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität, Berlin*. Bd. 8, 1933) in G. Korbut, *Niemczyzna w języku polskim. Wyrazy niemieckie* (Wydanie wznowione, Warszawa 1935).

Str. 35, prip. 8, na koncu. Ker je izdaja gališkega evangelija po arh. Amfilohiju pozneje izšla nego njegovo *Описание Юрьевского евангелія 1118 до 1128 г.* (Moskva 1877) z variantami in slovarjem (prim. V. Jagić, *Archiv für*

slav. Philologie III 177), bi iz sporočila prof. J. Vajsa sledilo, da tudi v jurjevskem evangelistaru ni posebne variante.

Str. 55, v. 13. P. Diels, *Altkirchenslavische Grammatik I* (1932), ki nadaljuje Leskienov *Handbuch*, dvakrat (na str. 47 in 126) omenja ta edini slučaj z *dz* v Klocovem Glagolitu kot nejasen. Tudi ta moment, da se je edino na tem mestu ohranil slučaj z *dz*, govori, kakor je sicer nedvomno v zvezi z imenom črke dzělo, v prilog nepokvarjenosti in arhaičnosti teksta tega mesta.

Seznam važnejših besed.

	Stran		Stran
<i>Bežanija</i> srb.	27	<i>počbiega</i> stpolj.	44, 47 sl.
<i>brašnje</i> steksl., hrv.-glag.	5—6	<i>podbēha</i> stčeš., <i>podbiga</i> hrv.-glag.	38 sl.
<i>cěrkov'</i> rus.	18	<i>podbēga</i> Assem., mar. (Mat. XIX 9), (hrv.-glag. novi misal), srbolg. stamat. ev., rus. gal., put., sinod. ev. № 21 in 27 32, 34, 35—6, 37, 47 sl.	
<i>cierkev</i> stčeš.	18	<i>podpēga</i> mar., zogr., zogr. b. (<i>podz-</i>), srb. Hval. rkp., šišat. ev., srbolg. Srečk. ev., rus. Ust. korm. 31 sl., 33, 34, 36 sl., 47 sl.	
<i>circuvah</i> briž. spom.	17—18	<i>popz</i> v. Meth., evh., supr.	15
<i>Cirkovce</i> slov.-štaj.	18	<i>potepiga</i> slov. vzh.-štaj.	48 sl.
<i>cirkva</i> vzh.-slov., kajk.-hrv.	18	<i>potepuha</i> i. dr. slov.	49
<i>cirkvnaja</i> kij. l.	9, 17	<i>potipaha</i> mrus.	50
<i>cirkvy</i> kij. l., sin. ps.	17	<i>Potpežnik</i> (Potpeschnigg) štaj.-slov. priimek	51 sl.
<i>crkva</i> srb.-hrv.	18	<i>potbēga</i> srbolg. vrač. ev., rus. Ostr., gal., Rum. (1270), prepis Ust. korm. 34, 35 sl., 47 sl.	
<i>црква</i> (црква) steksl.	17 sl., 60	<i>potpēga</i> Glag. Cloz., srb. Mir. in nik. ev. 31, 33—4, 47 sl.	
<i>crkva</i> zah.-bolg.	18	<i>pričestiti se, pričestije</i> steksl. i. dr.	7
<i>cyrki</i> stpolj.	18	<i>prinosz</i> kij. l., Dial. Grig.	25
<i>čerkva</i> vzh.-bolg.	18	<i>prinošenije</i> Cyr. hist. spis	25—6
<i>čistiteľ</i> cod. supr.	15	<i>puštenaja</i> mar. (Luk. XVI 18), srb. nik. a ev., v. Cyr. rkp. mosk. duh. akad. 32, 33, 40	
<i>darz</i> kij. l.	25	<i>puštenica</i> zogr. (Luk. XVI 18), srb. Hval. rkp. in nik. b ev. (ib.), hrv.-glag. misal 1528 (Mat. XIX 9), srb. Mir. in srbolg. Srečk. ev. (Mat. V 32 neprv.), srbolg. Dobřejš. ev. i. dr., rus. pand. Ant. in pozn. ev., rus. Efrem. korm. in srb. ilov. krm. 32, 33, 34, 36—7	
<i>Davydz</i> steksl.	12	<i>rovanije</i> kan. sv. Václ.	22—3
<i>dozēla</i> brus. (gl. <i>dzēl-</i>)	55	<i>rovaniję</i> kij. l.	5, 21 sl., 27 sl.
<i>dzēlo</i> steksl. (gl. <i>zēl-</i>)	55	<i>silahz</i> kij. l. VII a 7—8	10
<i>dzēluto</i> Glag. Cloz. 53 sl., 59, 61		<i>slani grah, slanič</i> hrv. dial.	58
<i>goltepá</i> rus. (gl. <i>tep-</i>)	49		
<i>komka</i> bolg., maced.	8, 60		
<i>komka</i> cksl.	8		
<i>komkati, komkanije</i> steksl.	7—8		
<i>križ</i> slov.	17		
<i>knežije</i> v. Cyr., v. Meth., kan. sv. Václ.	24		
<i>lqkavz</i> Assem. (očenaš)	16		
<i>malbžena dŕva</i> v. Cyr.	14		
<i>mnišbškz</i> evh.	20		
<i>mš'a</i> kij. l.	12, 20		
<i>napusna</i> bolg.	40		
<i>napuštenica</i> bolg. (gl. <i>ot-</i>)	40		
<i>nebeskoojz</i> kij. l.	10		
<i>neprijazn, neprijazninz</i> steksl.	16		
<i>oplatz</i> kij. l., <i>oplatek</i> češ.	20		
<i>otpusna</i> bolg.	40		
<i>otpuštenica</i> srbolg. Trn. ev.	34		
<i>otpuštenaja</i> v. Cyr. (gl. <i>pušt-</i>)	40		
<i>otbēga</i> srbolg. deč. ev.	34		
<i>papežz</i> kij. l., v. Meth., Assem. i. dr.	19		
<i>pisànija</i> srb.	27		

	Stran		Stran
<i>slanutok</i> stcksl. (cod. supr.),		<i>zakonnik</i> „sacerdos“ kij. l.,	
<i>slanutok</i> bolg., <i>slanutak</i> hrv.		Dial. Grig., briž. spom.	14—15
(Hvar)	59 sl.	<i>želast</i> rus. dial. (gl. <i>dzěl-</i>)	56
<i>sšsqdž</i> stcksl.	13	<i>zelast</i> cksl.	56
<i>tepigov</i> slov. (Trub.)	49	<i>želu</i> stsrb.	54 sl.
<i>veždajši</i> stčeš. (očenaš)	14	<i>žel</i> cksl.	55
<i>vtepsi se, vtepena</i> kajk.	49—50	<i>želbn</i> cksl., stsrb., <i>želnyj</i> rus.	
<i>vséh</i> kij. l. VII a 10, 22	9—10	dial. i. dr.	55—6
<i>všsqdž, všsqdbn</i> kij. l. 5 sl., 10 sl.		<i>želbstvo, -ovati</i> cksl.	56
<i>zákon</i> češ., <i>zakon</i> slov.		<i>žilot</i> Luk. VI 15 mar., zogr.	
„sv. pismo“	15—16	ζηλωτός	54
<i>zákon</i> srb. „eucharistia“	13—14		

5

analog zu erklären und nicht mit Hilfe des Turkotatarischen (M. Vasmer, Zeitschr. f. slav. Philol. V 134). Man vergleiche auch z. B. russ. *вымпелъ* aus holl. *wimpel*. Altbair. *z* wurde als tonloses *s* ausgesprochen (I. Schatz, Altbair. Grammatik 82 u. a.). Dem ahd. *ō*, welches damals in der Entwicklung zum Diphthong (der Richtung *uo*) begriffen war (Schatz, Ahd. Grammatik 25, id. Altbair. Grammatik 16), stand im Slavischen nichts ähnliches zur Seite. Es muß slav. *o* mit seiner Länge als am nächsten stehend empfunden worden sein. Hierzu mögen die slavischen Wortbildungen mit oder auf *-od-*, welche bei den Bildungen mit oder auf *-d-* überhaupt einzig und allein in Betracht kommen können, mitverholfen haben, darunter vielleicht in erster Linie *sōdъ*, *sъsōdъ* „vas“ in Anbetracht solcher kirchlicher Ausdrucksweise wie z. B. Epistula Barnabae VII 3: . . . dominus . . . ipse pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam. Eine Parallele zu ahd. *wizzōd* „lex“, „eucharistia“ kann im serb. *zákōn* „eucharistia“ (V. Karadžić's Wörterbuch, 3. Aufl., S. 183 und Miklošič, Die christliche Terminologie, S. 31) erhalten sein. Althochdeutsche Lehnwörter finden sich im mährisch-pannonischen Altkirchenslavisch mehrfach. Hingewiesen wird auf *малѣженѣ* du. der vita Cyrilli c. XI, wo im ersten Teil ahd. *mahal* (*māl*) steckt (eine hybride Bildung wie böhm. *vánoce*, slovak. *vianoce*). Übersetzungen ahd. Ausdrücke sind *veždajši* im altböhm. Vaterunser für ahd. *emizzigas*, *законьникъ* in der Bedeutung „sacerdos“ in den Kiewer Blättern, dem Dialog des Papstes Gregorius und wahrscheinlich auch in den slov. Freisinger Denkmälern für ahd. *ewart*, wofür sonst neben urspr. griech. *ιερεи* auch ahd. *попъ* und in Ostbulgarien später die slav. Wortbildung *чистителъ* vorkommen. Slov. *zakon* in der Bedeutung „heilige Schrift“ ist aus dem Čechischen übernommen, dies jedoch ahd. *ēwa*. Eine weitere bekannte Übersetzung ist *neprijaznъ* für ahd. *unholda* (in den Kiewer Blättern die adjektivische Ableitung *neprijazninъ*). Die Annahme einer Entlehnung aus dem Gotischen und der Existenz des Ausdruckes schon im Balkanslavischen gegenüber griech. *διεβολъ* des urspr. Altkirchenslavischen ist nicht glaubwürdig. Das Faktum der unzweifelhaften Übernahme des ahd. kirchlichen Terminus *въсѣдъ* ist von prinzipieller Bedeutung für die Frage der Herkunft anderer Termini der mährisch-pannonischen christlichen Terminologie, namentlich da besonders in



der neueren Zeit zwei lebhaft tätige Richtungen, eine romanistische (K. Titz, P. Skok u. a.) und eine germanistische (A. Stender-Petersen, K. Knutsson, E. Schwarz u. a.), in der Beurteilung dieser Termini völlig auseinandergehen, wobei die philologische Seite der Frage allzusehr außer Acht gelassen wird. Ein Beispiel dafür ist aksl. црѣкы neben црѣкъы der Kiewer Blätter, des Sinaitischen Psalters mit seinen mehrfachen mährisch-pannonischsprachlichen Zügen und auch der Freisinger Denkmäler. Auf erstere, aus dem Gotischen stammende Form mit sonantischem *r* gehen bolg. östl. čerkva, westl. сѣrkva, serb. crkva und russ. cer'kov' zurück; hingegen ist kajk.-kroat. und ostslav. cirkva, altpoln. cyrki — cyrek wie aus der anderen Form mit -irъ- herzuleiten. Altböhm. cierkev — cěrekve dürfte eine Abart davon mit -ьrъ- vorstellen. Dies sowohl als die Formen mit *i* können jedoch nur das Althochdeutsche als Quelle voraussetzen, umsomehr, wenn wir in der Conversio gar dreizehn mit ahd. chirichun zusammengesetzte Ortsnamen östlich von Ptuj (Pettau), davon etwa die Hälfte auf dem Territorium Pribinas (vergl. noch heute Cirkovce bei Ptuj) vorfinden. Die Unhaltbarkeit anderer Argumentationen, welche alle Formen aus einer, dieser oder jener Urform verschiedener Abstammung herleiten wollen, wird des Näheren ausgeführt. In einem Zusatz werden auch die von einander abweichenden Äußerungen der neueren Grammatiken über crъky vorgeführt. Auch papežь „Papst“ ist nicht romanisch, sondern ahd. bâbes, sowie oplatъ der Kiewer Blätter in Verbindung mit čech. oplatek auf altbairische Aussprache hinweist. Diese Frage der altkirchenslavischen christlichen Terminologie in der angebahnten Richtung weiter zu verfolgen (z. B. mъša, mъnich u. a.) ist jedoch nicht mehr Aufgabe der vorliegenden Abhandlung. In dem Schlußworte wird die noch unerwähnte neuere Literatur zur slavisch-christlichen Terminologie und den germanischen (gotischen und deutschen) Lehn- und Fremdwörtern angeführt.

2. Der zweite unerklärte Ausdruck der Kiewer Blätter ist der am Anfang des ersten Gebetes „super oblata“ stehende und mit einem Initialbuchstaben versehene Ausdruck РѢВАНІЯ. In dem von P. C. Mohlberg entdeckten Prototyp des Originals der Kiewer Blätter entspricht ihm „munera“. Der Ausdruck steht in der Form des Akkusativ, plur. fem. Im Kommentar zur Ausgabe des Textes der Kiewer Blätter suchte Jagić das Wort auf eine ziemlich

erzwungene Weise aus Дарованнѣ nach Auflassung der ersten Silbe zu erklären. Man kann schwer glauben, daß sich im Missale ein sinnloses Wort gehalten hätte und selbst weiter dekliniert worden wäre. Der Singular сѣмѣ des Nachsatzes bezieht sich bei der auch sonst etwas ungelungen Übersetzung aus dem Lateinischen (vergl. jetzt auch F. Ušeničnik, *Bogoslovni vestnik* X 249 f.) auf den ganzen Vordersatz. Entscheidend spricht aber für die Ursprünglichkeit des Ausdruckes die Tatsache, daß er kein *ἐπαξ λεγόμενον* ist. Schon Vondrák, *Zur Würdigung der altslovenischen Wenzelslegende* (S. 28) hat bemerkt, daß im altrussischen Kanon zu Ehren des h. Wenzel im Sophienmenaeum unter dem 28. September im zweiten Lied, dem sogenannten Kondak, ein Ausdruck *рѣваннѣ* zu lesen ist, welcher dann mit *дарованнѣ* ersetzt wird, wie auch sonst die ganze Phrase *истачаши цѣлѣбамъ рѣваннѣ* in dem Sinne aus alten Denkmälern belegt werden kann, z. B. den glagol. Prager Fragmenten *дара цѣлѣннѣ* (für -ija), cyrill. *дарованнѣ ицѣлѣннѣ*, griech. *χαρίσματος τῶν ἱαμάτων*, im Kanon selbst im ersten Lied *ѡбѣло даннѣ ицѣлѣннѣ* u. a. Der Kanon wurde auf Grund der akslav. Legende vom h. Wenzel, wahrscheinlich wie die Legende, schon in Böhmen verfaßt, wofür morphologische Archaismen, lexikalische Eigentümlichkeiten sowie die Stelle im Kanon, wo vom Norden, Süden und Westen, welche der h. Wenzel mit seinen Wundern erleuchtet hätte, nicht aber vom Osten die Rede ist, sprechen (G. Iljinskij, *Slavia* IX 359). Wieso Iljinskij und Vondrák, *O původu kijevských listů* (S. 13), trotzdem bei der alten Erklärung verblieben, ist nicht einzusehen. Vondrák's Ansicht, die Zeichen auf *рѣваннѣ* würden für die Verderbtheit der Stelle sprechen, läßt sich, wie dargetan wird, auf Grund der Zeichen nicht halten. Wir müssen also für die Kiewer Blätter von einem Femininum *рѣваннѣ* = *rovanija* ausgehen. Der Ausdruck *вѣсждѣ* macht auch hiefür das Althochdeutsche als Quelle wahrscheinlich, wenn auch ein direkt entsprechender Ausdruck nicht nennbar ist; doch auch got. *kyrikō und *Dūnavi (vergl. *παρὰ Γύττοις Δούναβιν* beim Caesarius aus Nazianz) sind aus einheimischen Sprachquellen nicht ersichtlich. Die Vielheit für die Ausdrücke *δῶρον*, *munus* (*donum*) im Evangelium bezeugt das Gotische mit *aibr*, *giba* und *maipms*. Dem Ausdrucke *rovanija* der Kiewer Blätter müßte im Althochdeutschen eine Bildung mit -anī entsprechen. Solche Bildungen gibt es nach R. Raumer

„Die Einwirkung des Christenthums auf die althochdeutsche Sprache“ in der althochdeutschen christlichen Terminologie mehrfach: z. B. S. 314 im Abschnitt von wizzod aus den Monseer Glossen *tougan* fem. „sacramentum“, „Geheimnis“ von *tougan* „geheim“; S. 332 *offani* fem. „revelatio“, „Offenbarung“ u. a.; bei Braune, Althochdeutsche Grammatik, S. 189 *irstantanī* „resurrectio“, „Auferstehung“ usw. Es sind das von Adjektiven und Partizipien gebildete feminine Abstrakta, die im Althochdeutschen überaus üblich waren (Grimm, Deutsche Grammatik II 161 f.; Kluge, Nominale Stammbildungslehre der altgerman. Dialekte, S. 96). Das Slavische kennt keine solchen alten Bildungen (serb. *pisanija* fem. „die Kollektur der Mönche“ oder *běžanija* fem. „fugitivi“ sind neueren Ursprunges). Wie aus *πετυχοστίη* in den Prager Fragmenten *πανκτηκοστίη* (für -ija mit čech. Umlaut) zu lesen ist, wurde aus ahd. -anī slav. -anbja, glagol. -аник. Während aber die formale Seite ganz klar ist, läßt die Wurzeletymologie mehrere Möglichkeiten zu. A. Walde-I. Pokorny, Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen, führt I 76 *ar-* oder *er-* in der Bedeutung „zuteilen“, II 343 *rē(i)-* in der Bedeutung „geben“ an, doch fürs Germanische läßt sich damit nicht viel gewinnen. Wohl aber haben wir im Gotischen und Althochdeutschen ein Adverbium got. *arwjō*, ahd. *arwūn*, *arawingūn*, *arowingūn* (Braune, Althochdeutsches Lesebuch, S. 208) in der Bedeutung griech. *δωρεάν*, russ. *даромъ* „vergeblich, vergebens“. Der Form nach sind es feminine Akkusativa, die ersteren vom Adjektiv, die mit -ing- von der entsprechenden Substantivbildung (Braune, Althochd. Grammatik, S. 222). Die Wurzeletymologie ist nach Feist, Etymol. Wörterbuch der got. Sprache (2. Aufl., S. 43) trotz mehrerer Versuche unsicher. Die von ihm etwa vorgezogene aus **erē* „trennen, locker sein“ lehnt Walde I 143 ab und zieht die von Th. Grienberger vor, nach welchem die genannten Adverbia aus einem germ. **arweis* „bereitwillig zu geben“ herzuleiten wären. Wenn mit der Wurzel *arv-* die Bedeutung „Geben — Gabe“ verknüpft werden kann, dann wäre, wenn auch nur analogischerweise, eine Bildung **ar(a)vanī* fem. als „munus“, „Gabe“ nicht unmöglich: wir haben z. B. *irstantunga* neben *irstantanī* (Kluge 71) oder mhd. *touge* fem. für -ī neben ahd. *touganī* aus *tougan* neben *tougal* u. ä. Diese Fragen klar zu geben, sind selbstverständlich Germanisten berufen. Es gibt

ja mehrfach derartige Fragen, wo sich Germanisten und Slavisten berühren (vergl. das Interesse der Germanisten für die Freisinger Denkmäler u. a.). Zu slav. rovanĭja könnte man für Mähren und Pannonien eher aus *aravanĭ als durch Metathese *arvanĭ gelangen. Im Allgemeinen ist zu sagen, daß die deutschen Missionäre in der Predigt oder bei der Belehrung sehr leicht ein eigenes Wort für „munera (oblata)“ haben gebrauchen können, welches dann ihre Schüler in der in den Kiewer Blättern festgelegten Weise aufgenommen und eventuell geändert haben. In Verbindung mit въсѣдѣ und dem altböh. rovan(ije) im Kanon des h. Wenzel ist die Frage nach der Herkunft des Ausdrucks роѡаниѣ der Kiewer Blätter bei der vollkommen entsprechenden Bildung althochdeutscher christlicher Termini in der dargetanen Richtung geradezu ein wissenschaftliches Postulat und die Berechtigung des angenommenen Standpunktes mit Rücksicht auf die bisherige Deutung wohl zweifellos erwiesen.

Der Ausdruck potъpĕga und dessen Varianten in alten kirchenslavischen Denkmälern. Der genannte Ausdruck mit der Bedeutung „uxor dimissa“ kommt in verschiedenen Varianten (potъpĕga, podъpĕga, potъbĕga, podъbĕga und otъbĕga) in altkirchenslavischen und älteren kirchenslavischen Denkmälern, welche mit der mährisch-pannonischen Epoche des altkirchenslavischen Schrifttums verknüpft sind, vor: im Evangelium, dem Nomokanon des ältesten Typus und in einer Homilie des Glagolita Clozianus unbekannten Ursprunges. Er ist bis heute trotz vielfacher Versuche einer Erklärung unerklärt geblieben. Die Stelle im Glagolita Clozianus ist ein Zitat aus dem Evangelium und lehnt sich auf Mat. V 32 und XIX 9 an, wovon nur das letztere dem Evangelistar angehört. Während nun die glagolitischen Evengelien für ἡ ἀπολελυμένη des griechischen Textes Mat. XIX 9 Assem. und Mar. подѣѣга, Mat. V 32 Mar. und Zogr. подѣѣга (Zogr. b auch XIX 9 подѣѣга) bieten, lesen wir im Glag. Cloz. потѣѣга. Vom letztern könnte man nach dem Verstummen der Reductionsvocale zu podъpĕga kommen, das Verhältnis von potъpĕga und podъbĕga bleibt jedoch ungeklärt. Auf einer dritten entsprechenden, dem Evangelistar nicht angehenden Stelle des Evangelium Luk. XVI 18 wird griech. ἡ ἀπολελυμένη wörtlich mit Mar. поѡтѣѣнаѣ, Zogr. поѡтѣѣѣѣѣ übersetzt.

Aus diesem Tatbestand lassen sich keine weiteren Schlüsse ziehen, darum muß auch alles übrige Material aus den kirchenslavischen Denkmälern und den slavischen Sprachen herangezogen werden. Hierbei werden in der Abhandlung manche Ungenauigkeiten in den Wörterbüchern und der anderweitigen Literatur hinsichtlich der Wiedergabe des Ausdruckes berichtigt. In den archaistischen Evangelien der serbischen Rezension, dem Evangelium Miroslavs und dem von Nikolje finden wir den Ausdruck des Glag. Cloz. ꙗѡѡѡѡѡѡ, in der Handschrift des Hval und in einem Evangelium von Šišatovac hingegen das neuere ꙗѡѡѡѡѡѡ, an anderen Stellen und bei Berčić aus dem kroatisch-glagolitischen Missale ꙗѡѡѡѡѡѡ (Nik. a Luk. XVI 18 ꙗѡѡѡѡѡѡ). Die neue Ausgabe des Missale bietet nach Assemani ꙗѡѡѡѡѡѡ. In den mittelbulgarischen Denkmälern treffen wir zwei neue Varianten, im Evangelistar von Vraca (Vračansko) ꙗѡѡѡѡѡѡ und im Evangelium von Dečani ꙗѡѡѡѡѡѡ. Ansonst ist neben ꙗѡѡѡѡѡѡ und ꙗѡѡѡѡѡѡ im Trnover Evang. ꙗѡѡѡѡѡѡ und im Evang. von Dobřejšo und anderen jüngeren ꙗѡѡѡѡѡѡ. Hier ist bereits deutlich ersichtlich, daß der letztere auf dem Griechischen fussende Ausdruck als verständlicher die anderen ersetzt (vergl. heutiges bulg. otpusna, napusna), sowie daß selbst ꙗѡѡѡѡѡѡ (vergl. ꙗѡѡѡѡѡѡ) im Süden ungewöhnlich war. In den ältesten russischen Evangelien erscheint ꙗѡѡѡѡѡѡ, wofür dann zunächst ꙗѡѡѡѡѡѡ eintritt, bis es schließlich von ꙗѡѡѡѡѡѡ ersetzt wird, welches überhaupt allgemein zum gewöhnlichen cyrillischen Terminus wurde. Hinsichtlich der ersteren zwei machen die russischen Denkmäler den Eindruck, daß sich ꙗѡѡѡѡѡѡ nach dem Verstummen der Reduktionsvokale verbreitet hat, also zu ꙗѡѡѡѡѡѡ in demselben Verhältnis steht, wie im Südslavischen ꙗѡѡѡѡѡѡ zu ꙗѡѡѡѡѡѡ. Dieses ꙗѡѡѡѡѡѡ kommt auch in der russischen Rezension, und zwar interessanter Weise im nichtevangelischen Text des ältesten methodianischen Typus des Nomokanons, der sogen. Ustjurer Kormčaja, vor; eine spätere Abschrift hievon hat hingegen wie das Ostromirsche Evang. ꙗѡѡѡѡѡѡ. Die späteren Nomokanones gebrauchen begreiflicherweise schon ꙗѡѡѡѡѡѡ. Man könnte meinen, daß es sich bei den verschiedenen Varianten vor allem um das Verhältnis von ꙗѡѡѡѡѡѡ und ꙗѡѡѡѡѡѡ handelt, welches durch altpoln. ꙗѡѡѡѡѡ „vagus“ in einer Glosse aus dem Jahre 1434 gestützt wird; doch auch für die

Variante podъbĕga der glagolitischen Evangelien finden wir eine anderortige slavische Parallele im altĉech. und mährisch-dial. podbĕha, welches letztere nach Brandl (Glossarium, S. 238) „eine in sittlicher Beziehung laxer Weibsperson“ bedeutet. Außerdem ist im Čechischen auch das Verbum im Gebrauch: podbĕhnouti pannu, ženu „virginem, feminam violare“, dívka se podbĕhla „das Mädchen wurde geschwängert (im schimpflichen Sinne)“. Vergl. noch čech. běhlá ženska, která běha u. ä. Die Verbindung mit dem Praefixe podъ ist bei bĕg im Nordslavischen allgemein üblich. Eine Bestätigung des altĉechischen Wortes treffen wir selbst in einer kroatisch-glagolitischen Handschrift aus dem Jahre 1445 aus Vrbnik auf Krk (Veglia), welche voll Bohemismen ist und mit der Emmauser Periode des Glagolitismus in Böhmen verbunden ist. Wir lesen dort podbiga neben maļzen, manzelka. Das Wort wurde weder ins Agramer akademische Wörterbuch aufgenommen, noch ist es den böhmischen Wörterbüchern bekannt. Der Ausdruck подѣѣга im Evang. Assemanis und Marianus läßt sich also eher als ein Moravismus (wie solche im codex Marianus auch sonst vorkommen) voraussetzen, als annehmen, daß eine gleiche parallele Entwicklung von potъbĕga zu podbĕga in Böhmen-Mähren und im Süden stattgefunden hat. Von selbst verständlich ist die ursprüngliche Existenz von potъpĕga und es mutet sonderbar an, daß Miklosich, Vergleichende Lautlehre (2. Aufl., S. 55) nach Brandl podъbĕga als „die richtige Schreibung“ ansehen wollte. Zur richtigen Beurteilung dieser Ausdrücke ist es wichtig hervorzuheben, daß sie auch einen realen historischen Hintergrund haben. Im Jahre 873 schrieb Papst Johannes VIII „Cozili comiti“ zwei Briefe, die solche Frauen betrafen, einen „de his, qui uxores suas dimiserint, vel ad alias, illis viventibus, migraverint“, den anderen „ut duo viri illi, qui uxores suas abiecerint, eas repellere minimi permittantur“ (Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II 166). Auch die beiden „pannonischen“ Legenden beschäftigen sich mit derartigen Fragen. Die vita Cyrilli, cap. XV und die vita Methodii, cap. XI. Hierbei ergibt sich der interessante Fall, daß es Berührungspunkte zwischen den beiden Legenden und der Homilie mit potъpĕga im Glagolita Clozianus gibt. Die Homilie und die Legende Cyrills treten gegen die heidnischen Sitten und für die Aufrechterhaltung des Ehebündnisses, wobei

in beiden die gleichen Zitate aus dem Evangelium, angelehnt an Mat. V 33 und XIX 6, und aus dem Propheten Malachias II 15—16 herangezogen werden. Für *potъpęga* gebraucht die *vita puštenaja* (var. ot-). In der Legende Methods ist die Rede von einer illegalen Ehe mit der *кѡнѣтра*, womit die Homilie mit ihrem Verbot eines Verhältnisses mit den *кѡмѡтрами* verglichen werden kann. Aber auch die griechische *vita s. Clementis*, des Schülers der Slavenapostel, gibt sozusagen einen historischen Kommentar zur Homilie. Die Homilie wendet sich im Allgemeinen an die Fürsten (*владѣикамъ землямъ* Cloz. I 61, 164, *дѣлѣнѣхъ естъ вѣсѣкѣ князѣ* . . . Cloz. I 89), wie sie im Sinne der christlichen Lehre zu herrschen hätten, wobei sie namentlich für die Reinhaltung der Sitten und der Ehe eintritt; die *vita Clementis* hingegen erzählt, wie Method Rastislav und Kocel im Sinne des Christentums belehrte (cap. IV—V). Wichtiger hiervon ist jedoch, daß die *Vita Svatopluk* *ἀνδράποδον ἡδονῶν γυναιχείων* (c. V), *τὸν τοῦν ἐπὶ τῆς μαρᾶς ἡδονῆς παρασεσλημένος* (c. X) und *πάντοτε τοῦ τῆς σωφροσύνης ἀπέχων ἀγιασμοῦ* (ib.) nennt, wogegen es dem rigosen Method schwer war anzukämpfen, umsomehr, da die „fränkische“ Partei Svatopluk gegenüber in dieser Hinsicht grosse Nachsicht übte (c. V). Von Gorazd wird erzählt (ib.), daß er ganz in den Fusstapfen Methods wandelte. Das angeführte historische Detail beweist, daß die Frage über „verlassene“ Frauen in Mähren und Pannonien zur Zeit der Missionstätigkeit der Slavenapostel und ihrer Schüler eine Angelegenheit des wirklichen Lebens war und daß daher auch die Terminologie über sie unumgänglich mit der lebenden Sprache, der Volkssprache, in inniger Verbindung stehen musste und nicht bloß eine Folge einer rein abstrakten Übersetzung kirchlicher Bücher (Evangelien, Homilien, Nomokanon) ohne konkretem Hintergrund bestehender sozialer Verhältnisse sein konnte. Das ist neben der philologischen Analyse ein wichtiger Fingerzeig für die richtige Beurteilung der Ausdrücke *potъpęga* und *podъbęga* samt ihren Varianten. Die Versuche einer Erklärung, die von einer Urform auszugehen pflegen oder ausgehen möchten, beginnen mit Kopitars Ausgabe des Glagolita Clozianus (S. VIII) und ziehen sich bis in die neueste Zeit, z. B. A. Meillet-A. Vaillant, *Le slave commun*, zweite Auflage, 1934 (S. 496). Die Literatur darüber ist ziemlich groß. Sie wird in der Abhandlung möglichst voll-

ständig und kritisch vorgeführt. Zumeist geht man von *potъbĕga* aus und sieht darin ein Kompositum mit **potъ*, aind. *patis*, lit. *pats*, griech. *πόσις* „dominus, conjunx“ im ersten Teile (Buslajev, Brückner, *Prace filol.* V 32, 41, Łoś, Meillet-Vaillant); *pĕg-* statt *bĕg-* nehmen an Fick, Ułaszyn und Brückner, *Slavia* III 211, wobei er jedoch in **potъ* nicht mehr **potis* „dominus“, sondern „cunnus“ (also „in cunno maculata“) sieht; im Etymol. Wörterbuch steht auch *počbiega* an der Spitze, doch ohne nähere Etymologie; hierbei ist *počbiega* vom polnischen Standpunkte aus nur eine Kombination Brückners. Ein Kompositum mit dem Praefix *podъ* und *pĕg-* vermuten Šafařík, Jagić, unentschieden Kopitar und Miklosich, *Radices* 1845, das gleiche Kompositum mit *bĕg-* aber Sreznevskij, Miklosich, *Evang. Matthaei* 1856 und *Vergl. Grammatik* I 1879, unentschieden Kopitar und Miklosich, *Radices* 1845 und *Vergl. Grammatik* II 1875. Die dritte Richtung geht dahin, zu Ende des Ausdrucks ein Suffix anzunehmen, welches wortbildend an die verbale Wurzel *тър* (Sobolevskij) oder *tep* (Prusík, Kopitar als möglich an erster Stelle, Miklosich, *Radices* 1845 an letzter, *Lexicon* 1862, *Die christl. Terminologie* 1875 und im Etymol. Wörterbuch 1886 an erster). Beachtenswert sind die vielfachen Meinungsänderungen bei Miklosich. Einer etymologischen Erklärung bedürfen nur *potъpĕga* und *potъbĕga*, da *podъpĕga* offenbar auf ersteres zurückgeht, *podъbĕga* aber für das Alttschechische als klares Synonymon erwiesen ist (rus. *podъbĕga* kann übrigens auch aus *potъbĕga* entstanden sein). Was das Verhältnis der beiden ersteren betrifft, so sind sie wohl nicht als ursprünglich verschiedene Synonyme aufzufassen; beide sind so innig mit einander verknüpft, daß eines von ihnen auf das andere zurückgehen muß. Dabei ist der zweifellos leichtere Weg von *potъpĕga* mittels Volks-etymologie oder Kontamination mit *podъbĕga* zu *potъbĕga* als umgekehrt zu gelangen. Die Erklärung mit **potъ* als erstem Teil eines Kompositum mag sich linguistisch gut ausnehmen, slavisch-philologisch ist sie aber wenig glaubhaft und muß sogar direkt entfallen, da wir in der slovenischen Oststeiermark, also einem Gebiete des einstigen Pannonien, noch heute denselben Ausdruck *potepiga* mit nur verändertem Suffix *-yga* statt *-ĕga* vorfinden. Im übrigen Slovenisch ist eine Menge anderer Ableitungen vom Verbum *potepsti se* — *potepati se* „herum streichen, vaga-

bundieren“ (auch vom blossen tep-), darunter zumeist potepuha, potepuhinja, potepinka u. a. in der Bedeutung „Vagabundin, Landstreicherin, Schlampe“ gebräuchlich. Dazu wird in der Abhandlung manches neue Material geboten. Bei Trubar lesen wir tepigovi moŹje „Männer aus dem Pöbel“, was mit russ. голытёпá fem. coll. „arme Leute, armes Volk“ zu vergleichen ist. Auch im Kajkavischen (im Serbischen jedoch nicht) ist das Verbum potepati se mit Ableitungen (z. B. bei Gjalski „mala potepuša“) im Gebrauch. Interessant ist in alten kajkav. Gebetbüchern „ne vtepena“ für „immaculata“ (virgo), was lit. ne pateptas entspricht. Das Verbum ist schon baltoslavisch (vergl. R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch, S. 319). Neben den slovenisch-kajkavischen Ableitungen erscheint auch im Kleinrussischen pot'ipacha für potěpacha „feile Dirne, eig. Landstreicherin“ (Miklosich, Źelechowski, Hrynčenko). Im Russischen entspricht dem semasiologisch und formell potaskúha (auch -uša). Slov. potepiga, potepuha und kleinruss. pot'ipaha ist von potěpěga nicht zu trennen: wir haben nur eine andere Suffixform um die Verbalwurzel in der Reduktionsstufe. In den slavischen Sprachen gibt es viele analoge Wortbildungen von synonymen Verben mit synonyme Bedeutung: z. B. slov. vlačúga, poln. włóczęga, russ. voločága (vergl. slov. vlačiti se s fanti „unerlaubten Umgang pflegen“); poln. łazęga, russ. brod'aga, po-, blud'aga usw. Ansonst sind Wortbildungen mit -yga besonders im Russischen gebräuchlich: promotyga „Verschwender, -in“; neben -yga kommt auch -ęga vor: toľpyga — toľpěga (Lěskov u. a.). Nach Rudnicki (Slavia occid. X 278, 285) erscheint -ęga im Altpolnischen noch öfters, kam aber dann gänzlich außer Gebrauch: altpoln. sromięzliwy weist auf -ęga hin. Im Kirchenslavischen haben wir лѣжага κητος. Daß in Pannonien seinerzeit potěpěga zuhause war, zeigt der noch öfters vorkommende steiermärkisch-slovenische Familienname Potpežnik (Potpeschnigg). Der Vokal -ě- des Suffixes gehörte ursprünglich dem Verbalthema an (vergl. Bildungen wie stru-ga neben ostrovъ); die Ableitung ergab Verbalabstrakta. Später wurde -ęga als Suffix abstrahiert (ein in der Wortbildung genügend bekannter Vorgang) und mit -yga, -ęga ersetzt. Mit den Verbalthemen auf -ě- im Infinitiv, -i- im Praesens, ist aber organisch die Reduktionsstufe des Wurzelvokals verbunden wie in bŕděti, cvŕtěti, grŕměti usw. Die nicht mehr erhaltene

Bildung *tǫpěti ist mit alttschechischen hřbieti „begraben liegen, — sein“ neben hřebsti — pohřbiti „begraben“ oder lpieti „kleben bleiben, haften“ neben griech. ἀλείφω „salbe“ zu vergleichen: *tǫpěti würde demnach bedeuten „sich im Zustande jener Passivität befinden, welche als Produkt der durch das transitive Verbum ausgedrückten Tätigkeit erzielt wird“. Nach allem ist von po-tǫpě-ga auszugehen, in potǫběga aber entweder eine nordslavische Volksetymologie mit bĕg- oder eine Kontamination mit podǫběga zu sehen. Der Ausdruck potǫpěga mag einmal, da ja das Verbum tepǫ selbst baltoslavisch war und er selbst das Gepräge grosser Altertümlichkeit besitzt, allgemein slavisch gewesen sein, seine Blüte und Erhaltung hatte er jedoch vor allem Pannonien zu verdanken.

Glagol. Cloz. I 140 dzěluto. In der Homilie unbekannten Ursprunges im Glagol. Cloz. I 59—160 und II 1—23 statt acht Zeilen nach potǫpězě ein zweites, bisher unerklärtes Wort des Glagol. Cloz. dzěluto. Aus dem weiteren und engeren Kontext ελαβε ι σκλαυτο τακοβοε προσμνημε geht hervor, daß dzěluto zum ersten Attribut velbje im synonymen und den Sinn verstärkenden Verhältnis stehen muß. So faßte dies auch der erste Herausgeber des Glagol. Cloz., Kopitar, auf, welcher diese Stelle mit „magnum et validam talem dijudicationem“ übersetzte. Bei der Erklärung im „Vokabular“ konnte er sich jedoch nicht entschließen, ob der Ausdruck ein „slovacizans adjectivum“ aus σκλαο oder das griech. ζηλωτός wäre. Das letztere entfällt selbstverständlich, da es so wie in den glagolitischen Evangelien Luk. VI 15 βηλοτ- lauten müßte. Was sich Kopitar unter dem ersteren vorstellte, ist nicht auszumachen, wird auch von Vondrák in seiner Ausgabe nicht wiederholt und konnte auch von Dr. L. Novák, an welchen ich mich wandte, nicht bestätigt werden. Miklosich, *Lexicon*, teilte das Wort in das Adverbium σκλαοϝ und das Pronomen το, dagegen führte er es Vergl. Stammbildungslehre (S. 200) nach Kopitar als einziges Beispiel einer altslov. Ableitung mit dem Suffix -utǫ an. Vondrák zitiert nur Miklosich's erste Erklärung und Kopitars ζηλωτός. Da nur diese Stelle im Glagol. Cloz. archaisch dz, wenn auch in Verbindung mit dem Buchstabennamen dzělo, erhalten hat, so ist das immerhin eine Bekräftigung, daß wir es mit keiner verdorbenen Stelle

zu tun haben. Wir haben eine adjektivische Bildung mit dem in alter Zeit produktiven augmentativen Suffix -ut- vor uns. In der Abhandlung wird des Näheren dargetan, wie neben dem im Slavischen allgemein bekannten Adverb *dzělo* (*zělo*) und anderen adverbieell gebrauchten Formen dazu in alter Zeit und noch heute dialektisch in verschiedenen slav. Sprachen auch das Adjektivum *dzělъ*, allein und in Ableitungen mit weiteren Suffixen, sowie auch in Substantivierungen vorkommt: weisruss. *дозѣлѣ*, altserb. *зѣлау*, serb.-ksl. *зѣкръ зѣла и зѣла*, altserb. *зѣланъ*, russ.-dial. *зѣльный* als *сильный* u. ä., kslav. *зѣлостъ*, *зѣланостъ*, *зѣластко*, *зѣластествовати*. Am interessantesten ist die russ. dial. augmentative Ableitung *зѣласто*. Es ist klar, daß also auch eine Bildung mit dem urspr. augmentativen und in alter Zeit produktiven Suffix -ut- möglich gewesen ist. Über dieses Suffix kann man sich aus A. Belić's Studie Zur Entwicklungsgeschichte der slav. Deminutiv- und Amplicativsuffixe (Archiv für slav. Philologie XXIII und XXVI) belehren. Heute erscheint das Suffix vor allem im Russischen und Polnischen in der Erweiterung als -iutk-, z. B. poln. *ślabiutki*, weißruss. *слабютко* „sehr schwach“ u. ä. In einem Zusatz zur Abhandlung wird auf serb. Substantivierungen wie *oblútak* „Rundkies“, *salútak*, nach Karadžić „*poveliki šl'unak*“, d. i. „grober Kieselsand“ (im Banat) u. a. hingewiesen. Solche Bildungen müssen jedoch schon alt sein. Hiefür spricht der schon akslav. Ausdruck *слануѣтъкъ* *ἐρεβινθος* in codex Suprasl. Wir finden ihn auch in späteren kirchenslavischen Denkmälern, daneben aber auch noch heute als *slanutak* „cicer arietinum“ auf der Insel Hvar (Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, S. 359) und als *slanutekъ* im Bulgarischen. Im Zusatz werden auch die übrigen slav. Namen für diese Kurturpflanze besprochen, sowie diese selbst. Es unterliegt keinem Zweifel, daß sie die Südslaven bei ihrer Ansiedlung auf der Balkanhalbinsel haben kennen lernen und mit einem eigenen Wort benennen müssen, ein Beweis, daß das Suffix -ut- noch produktiv gewesen ist. Doch scheint *dzělutъ* eher in Mähren-Pannonien, als im Süden in den Homilientext geraten sein. Dafür spricht der Inhalt der Homilie, welcher in der Abhandlung über *potъpěga* gezeigt wurde, vielmehr auf großmährische Verhältnisse als auf Klemens' Lehr-tätigkeit in Mazedonien paßt.

KAZALO

Starocerkvenoslovanske študije	Stran
Kijevski listi steksl. prevoda lat. misala (sakramentarija) I	5
1. БѢЖДА	5
2. РѢКАННА	21
Ротѣрѣга, подѣбѣга in pod. „uxor dimissa“ v starih cerkvenoslovanskih spomenikih	31
Glagol. Cloz. I 140 <i>скаоуто</i> (dzéluto)	53
Dodatki	60
Seznam važnejših besed	62
Gekürzte deutsche Wiedergabe	64
Kazalo	79

